

НАРОДНА КУЛТУРА

ЕЛИО ВИТОРИНИ

ЧОВЕЦИ И НЕЧОВЕЦИ

ЕЛИО ВИТОРИНИ ЧОВЕЦИ И НЕЧОВЕЦИ

Превод: Божан Христов

chitanka.info

I.

Зимата на 1944-а в Милано бе най-меката от четвърт век насам; мъгла почти нямаше, сняг — никакъв, от ноември не бе валил дъжд и от месеци не се виждаше нито едно облаче; цял ден грееше слънце. Съмнеша ли се, и слънцето изгряваше, дойдеше ли вечер — тогава залязваше. Амбулантният книжар при Порта Венеция разправяше:

— Това е най-меката зима, която сме имали от четвърт век насам. От хилядо деветстотин и осма не сме имали такава мека зима.

— От хилядо деветстотин и осма ли? — запита пазачът от паркинга за велосипеди. — Тогава не е четвърт век, а тридесет и шест години.

— Добре — рече книжарят, — значи, тази е най-меката зима, която сме имали от тридесет и шест години. От хилядо деветстотин и осма.

Бурята на събитията от месец август бе помела сергията му и той беше напуснал града. Върнал се бе при Порта Венеция едва в началото на декември, за да види това, което можеше да види: най-меката зима в Милано от 1908-а насам.

Слънцето блестеше по развалините от 1943-а, по голите дървета на Градините и по железните врати, макар да беше зимна утрин, януари.

Един човек се спря пред сергията с книги. С ръка той буташе велосипед.

— Добър ден — каза му книжарят.

— Добър ден.

— Каква зима, а!

— Каква е зимата?

— Най-меката зима, която сме имали от четвърт век насам.

Пазачът от паркинга за велосипеди се доближи.

— От четвърт век или от хилядо деветстотин и осма? — намеси се той.

— От хилядо деветстотин и осма — рече книжарят, — от хилядо деветстотин и осма.

II.

Човекът, който се беше спрял да гледа книгите, дигна глава към небето, видя слънцето и отраженията му по трамваите, видя трамвай № 27, току-що потеглил от спирката на Порта Венеция, и сред изпълващата го тълпа видя, опрени на стъклото, лакътя и рамото на една жена.

Тогава нещо в него се надигна; той се затича, тласкайки велосипеда, пресече трамвайните линии и стигна до площада. Трамваят беше вече далеч, отминавайки с пискливо скърцане и следващата спирка, но той се метна на колелото и бързо го настигна. Известно време караше редом с трамвая, ала не можа да види сред черната тълпа, затворена вътре, лакътя и рамото на жената, заради която бе хукнал. И все пак знаеше, че не е сбъркал, надигналото се в него чувство бушуваше все още, а споменът за миналите дни през септември и октомври, ноември и декември го потапяше в светлина, която се сливаше със слънчевото сияние.

На площад Скала жената слезе.

— Знаех, че си ти — каза ѝ той.

Тя се опря на велосипеда му.

— Усещах, че си тук — каза ѝ той.

Тя взе ръката му и я целуна, като го остави да говори.

— Тичах след трамвая и усещах, че си тук: трамваят бързаше, но вътре беше ти, все същата.

Те стояха на площад Скала.

Но той не знаеше какво иска да ѝ каже. Посочи ѝ къщите, слънцето, театъра в развалини и рече:

— Виждала ли си някога подобна зима? Винаги е така, когато ти си тук.

Измъкна я от тълпата и я отведе до тротоара на улица Мандзони, не откъм страната на кафене „Кова“, а от другата.

— Това е най-слънчевата зима, която сме имали от доста години — каза ѝ той. После добави: — А знаеш ли откога, знаеш ли откога?

Спря я и я загледа отново:

— От хилядо деветстотин и осма. Откакто си се родила.

Тя стоеше бледа, без да проговори.

— Прощавай — каза ѝ той, — но аз бях с тебе, когато се роди. Не бях ли с тебе?

— Да — отговори тя.

— Винаги съм бил с теб — каза ѝ той. — Нали съм бил винаги с теб?

— Да — отговори тя.

III.

Сега вървяха под ръка.

Мъжът буташе велосипеда с лявата си ръка, а с дясната притискаше жената към себе си и тя сякаш вървеше не по улицата, а в неговото сърце.

— Е, доволна ли си, че те намерих отново? — попита я той.

— Да — отговори тя. После изведнъж изразът ѝ се промени, руменина заля лицето ѝ. — Как се нарича една лоша жена? — запита тя.

— Една лоша жена?

— Да, жена, която спи с всеки, който ѝ хареса.

— Нарича се по много начини.

— Каж ми един.

— Защо?

— Защото се чувствавам такава.

— Каква се чувствуваш? — възкликна той.

— Такава, каквато се казва за една лоша жена — отговори тя.

Той силно стисна ръката ѝ и я задържа в своята.

— Но какво искаш да кажеш?

— Не знам. Подобно нещо отдавна не бях изпитвала.

— Отдавна? Откога?

— Нямам пред вид последната ни среща — рече тя.

— Нашите срещи ли предизвикаха у тебе това чувство?

— Не, не. Цялата минала зима се виждахме и подобно нещо не съм изпитвала. И през цялата година преди това се виждахме и пак не съм се чувствувала така.

— Но все пак някога друг път си изпитвала подобно чувство.

— Веднъж преди три години. И още веднъж преди седем години.

— Значи, преди три години за последен път?

— Да, преди три години.

— Би ли ми казала какво стана тогава?

— Преди три години ли? Не, не мога.

— Не можеш? А сега същото ли е? — попита той.

— Сега е още по-силно — отвърна тя. — Никога не е било като сега. — Тя сниши глас и продължи: — Искаш ли да ме имаш? Вземи ме и да приключим случая.

— Това ли ти се иска? Да приключим въпроса?

— Не знам. Искам да бъда твоя.

— Това искам и аз.

— Тогава заведи ме някъде и ме вземи — рече тя.

IV.

Мъжът се качи на велосипеда, а нея постави на рамката. Тръгнаха към площад Кавур.

— Къде ме водиш?

— Там, където спя.

— Далече ли е?

— На края на булевард Семпионе.

Тя усещаше дъха му зад себе си и се отпусна с целия си гръб на него.

— Какво има? — попита я той.

— Мислех си...

— За какво мислеше?

— За тази зима и за всички останали зими. Мислех си за всичкото онова време, през което сме били заедно.

— А нима това време не е още с нас? Не е загубено.

По яката на кожуха ѝ, изпод шапката, бяха пръснати косите ѝ. Той ги ухапа със зъби и така изминаха улица Понтачо, сега се изравниха с Парка, където сред самотата на големите голи дървета зимата блестеше по избелялата земя.

— Каква зима! — възкликна той.

— Наистина ли е такава, каквато казват? — попита тя.

— Да — отвърна той. — От хилядо деветстотин и осма година.

— Откак съм се родила?

— От зимата, през която си се родила.

— Нима знаеш кога съм се родила?

— Нали ти сама ми каза.

— Съжалявам, че съм ти казала.

— Не бива да съжаляваш. Защо трябва да съжаляваш?

— Заради неудобството, което изпитвам сега.

— Не изпитваше ли същото неудобство, когато ми го каза?

— Тогави се чувствавах по-различно. Бях доволна, че съм по-стара от теб.

— Мене ми е приятно, че си по-възрастна от мен.

— Днес обаче ми се иска да съм по-млада.
— Нима не си? Разбира се, че си по-млада.
— Бих искала да съм десет години по-млада.
— Нима не е така? Дори си още по-млада, още си дете.
— Искан ми се да си много по-стар от мен.
— Аз съм си. Баща съм ти, пък и дядо, ако щеш.
— Не изглеждаш и един ден по-стар от годините си.
— Цял век съм по-стар.
— Ами, ами... — рече тя.
— Как да не съм? — каза той. — Аз помня зимата, в която си родена.
— Не — отвърна тя. — Аз съм тая, която те извиках за живот.
— Но аз помня зимата, през която се роди.
— Ти се роди, защото аз го пожелал — каза тя. — Аз се родих и пожелал веднага да те има и теб. Не исках да бъда на този свят без теб.
— Тогава ти си ми майка — рече той.
— А сега да побързаме — каза тя.
— Добре, Берта — отговори той.

V.

За пръв път, откак се бе качила на рамката на велосипеда, тя се обърна и го изгледа.

— Можеш ли още да ме наричаш Берта?

— Ах, Берта! Защо да не мога да ти казвам Берта? Ти си Берта.

— А ти — попита Берта, — ти кой си?

— Не помниш ли вече кой съм?

— Как се казваш сега?

— Както по-рано. Имам си име и презиме.

— Как те наричат сега твоите другари?

— Сега нямам истинско име.

— Каж ми как те казват.

— Ен-2.

— Ен-2? Аз не мога да те наричам Ен-2.

— Казах ти, че това не е обичайно име.

— Преди имаше съвсем нормално име.

— Преди бях на друга работа.

— Защо си сменил работата си?

— Ти би искала да не сменям работата си?

— Страхувам се от твоята нова работа. Ти пак си бил с призрака.

— С кой призрак?

— С призрака, дето е в нашата къща. Оная рокля, окачена зад вратата...

VI.

В този момент Ен-2 стисна спирачката, повлече крак по бордюра и спря. Бяха по средата на булевард Семпионе.

— Слизай — рече й той.

— Какво става? — попита Берта. — Стигнахме ли?

— Не сме стигнали — отговори Ен-2.

Тя все още седеше на рамката, а той гледаше напред над главата й. Тогава и тя погледна напред, видя зимния блясък сред двете редици голи дървета, които нямаха край, и в ярката светлина, двеста метра по-надолу, видя спрял камион с блеснало срещу слънцето стъкло. Хора в черно бяха застанали неподвижни напреко на улицата, а в ръцете им лъщяха някакви бастуни.

— Хайка — каза Ен-2.

Берта скочи на земята.

— Не, качи се пак — каза й Ен-2.

От далечината покрай двете редици големи дървета се задаваха хора и носеха, насочени надолу, ония странни бастуни, които лъщяха. Берта разбра, че тия бастуни са пушки, и видя някакъв човек с голяма барета, който вървеше по средата на уличното платно в слънчевата утрин и обръщайки се на всяка крачка, размахваше над главата си дълъг черен бич, който се виеше и свистеше. Човекът крещеше нещо на другите, ръкомахаше, размахвайки високо черния си бич. Берта отново седна на рамката на велосипеда.

— Да идем до ъгъла на жилищата — каза й Ен-2. — Ще свърнем на първата пресечка и ще се върнем обратно.

Той караше, без да бърза; целият булевард Семпионе беше пуст под зимното слънце, със затворени магазини и кафенета, със залостени прозорци и угаснали, безмълвни руини: виждаха се само хората в черно. Трябваша им тридесет дълги секунди, за да стигнат до ъгъла; завиха, караха още пет секунди, за да влязат в пряката, и човекът с черния бич викна.

— Не се бой — каза й Ен-2, — не се страхувай, ако стрелят.

Щом влязоха в улицата, той забърза, скоро мина на отсрещния ъгъл и сякаш из целия град се носеше само дрезгавият вой на човека с черния бич.

В дъното на пряката се мярнаха неподвижни хора с пушки, като ония по булеварда. Видяха неподвижни хора с пушки и на успоредната на булеварда, по която завиха, за да се върнат назад. Но не се чу никакъв изстрел, нито шумът на трамваите, нищо не се чуваше освен заглъхващия вече в далечината дрезгав глас на оня мюезин — човека с черния бич.

— Този човек е Черното куче — каза Ен-2. — Видя ли го?

— Да — отвърна Берта. — Но и тук е завардено.

— Няма значение — отговори Ен-2. — Сега отново ще пресечем булеварда, а после ще идем в една къща.

— Твоя къща ли?

— В къща на приятели, в едно скривалище.

Той въртеше педалите бързо, завиха отново, пресякоха булеварда с наведени глави и влязоха в отсрещната пряка.

Берта не гледаше къде я води Ен-2.

VII.

Отвори им висока, слаба жена с бели коси.

— Здравей, Селва — каза ѝ той.

— Здравей — отвърна красивата старица. — Кого ми водиш? Това твоята другарка ли е?

— Една другарка — отговори той.

— Жалко! — рече старицата. — Той е все сред другарки, но никога не съм го видяла с неговата другарка. Няма ли жена този мъж? Няма ли другарка?

Берта погледна Ен-2, но беше така объркана, че млъкна и не отговори.

— Хайде, хайде — продължи красивата старица. — Имате нужда да ви оставя сами, нали? Да си поговорите. Моите две момчета са навън, а след малко и аз заминавам. Може да останете тук до утре.

— Попадахме на хайка и набързо се качихме тук — обясни ѝ Ен-2.

— Вярно, и аз чух Черното куче — рече старицата... — Все пак жалко.

— Кое е жалко?

— Жалко, че тя не е твоята другарка — отговори старицата, загледана с пламтящ поглед в Берта. Дори ѝ каза: — Знаеш ли, че ми харесваш?

— Харесва ли ти? И на мен ми харесва — каза Ен-2, едва сдържайки смеха си. — Добра другарка е.

— Но аз казвам като жена — викна красивата старица. — Ти никога не гледаш на нас като на жени.

Тя гледаше Берта с пламнал поглед, а Берта се затваряше все повече, ставаше все по-сериозна и не отговаряше, сякаш цял живот е била няма.

— Ех ти, Селва! — каза Ен-2, а очите му блестяха.

— Да, бих се радвала, ако тя е твоя другарка. Бих се радвала за това, дори и ако тя не беше от нашите другари. Бих предпочела да е така, да е само жена, но да е твоя другарка. Наистина ли не е така?

— Селва, но защо би искала тя да е моята другарка? — попита Ен-2, като гледаше Берта със светнали очи. — Защо? — повтори той.

Селва гледаше Берта, гледаше я и той, а Берта стоеше мълчалива, свела глава надолу, и дори с поглед не казваше нищо.

VIII.

— Чудно ли ти се вижда? — попита го Селва. — Няма нищо чудно. Никога не сме те виждали с твоя другарка, а ни се иска да имаш. Не сме ли прави?

Сега Берта гледаше и двамата със светнал поглед.

— Нямаме ли право да желаем това на един човек, който ни е скъп? Един мъж е щастлив, когато си има другарка, а аз искам ти да бъдеш щастлив.

— Благодаря ти, Селва — рече Ен-2, — благодаря ти, но...

— Никакво „но“ — рече старата Селва. — Ние всички работим за щастието на хората. Какъв смисъл би имала нашата работа, ако не може да направи хората щастливи? Нали затова работим?

— Да, затова работим — отговори Ен-2.

Селва продължаваше да гледа и двамата.

— А ти, момиче, какво мислиш, говори! Какъв смисъл би имала нашата работа?

— Не знам — отвърна Берта и за момент едва повдигна лицето си, но то остана все така сериозно.

— Би ли имала смисъл цялата наша работа?

— Не, Селва, според мен не би имала смисъл — рече Ен-2.

— Нищо на света не би имало смисъл, нали, момиче?

— Не знам — отвърна отново Берта.

— Или нещо друго би имало такъв смисъл?

— Не — отговори Ен-2. — Не вярвам.

— Би ли имало смисъл да издаваме нашите нелегални вестници, да организираме нашите конспирации?

— Не вярвам.

— Какъв смисъл би имало да разстрелват наши другари? Не би имало никакъв смисъл.

— Не, никакъв.

— Нима нещо на този свят би имало смисъл? Например бомбите, които изработваме?

— Да, струва ми се, че нищо не би имало смисъл.

— Нищо не би имало смисъл, дори и това да изстребваме нашите врагове.

— Да, дори и това.

— Ето защо хората трябва да бъдат щастливи. Всяко нещо има смисъл, ако хората са щастливи. Нали в това е смисълът на всичко?

— В това.

— Кажй и ти, момиче. Не е ли заради това?

IX.

— Аз не знам — отговори Берта.

— Казваш, че не знаеш. Но ти знаеш. Има ли човек да не знае?

— учуди се Селва.

— Знае, знае — рече Ен-2 и очите му продължаваха да искрят.

— Знам, че знае — каза Селва, — както и ти самият. И двамата го знаете, но не сте щастливи.

— Сигурна ли си, че не сме щастливи?

— Сигурна съм. Не сте.

Старата Селва отново се обърна към момичето:

— Нали, момиче, не си щастлива?

Берта остана мълчалива под настойчивия поглед на Селва.

— Не, не си — повтори Селва. — Отиваш си в къщи. И какво правиш? Влизаш в стаята си. И там какво?

Берта не отговаряше.

— Какво правиш в стаята си? Лягаш си в леглото. Тогава? Случва ли ти се нещо, когато си в леглото? Нищо не ти се случва. Дори не можеш да заспиш.

— Не може да спи ли? — попита Ен-2.

— Не може да спи. Ляга в леглото си, а нищо не ѝ се случва, няма нищо... Има само един призрак.

— Така ли? — обърна се Ен-2 към Берта. — Какъв призрак има при теб?

Берта не отговаряше.

— И с тебе е същото — каза му Селва. — Какво имаш в къщи? Какво имаш в стаята си? Нямах нищо.

— Нищо ли нямам?

— Още по-лошо. Една дреха, окачена зад вратата.

— Дреха, окачена зад вратата ли?

— Виждала съм я. Една женска дреха зад вратата.

— Чуваши ли какво разправя Селва? — обърна се Ен-2 към Берта.

— Да — каза Берта.

— Казва, че у дома зад вратата виси женска дреха.

— Да — отвърна Берта.

— Не сте щастливи — рече им Селва. — Тя си няма другар и ти си нямаш другарка. Вие не сте щастливи.

— Престани, Селва! — викна Ен-2.

— Вие сте хора, които живеят с призраци.

— Смяташ, че Берта си няма другар?

— Няма.

— Тридесет и шест годишна съм — каза Берта.

— Какво значение има това? — отвърна Селва. — Може да имаш и тридесет и шест деца, но си нямаш другар, никога не си имала.

— Много си самонадеяна, Селва — каза Ен-2.

— Самонадеяни сте вие! Искате да работите за щастието на хората, а не знаете какво им е нужно, за да бъдат щастливи. Може ли да работите за това, без вие да сте щастливи?

Ен-2 се надигна от дивана, където бе седнал с Берта, и се приближи до красивата старица.

— Селва — рече ѝ той, — днес съм щастлив.

— Така ли? — възкликна Селва.

Тя седеше изправена на един стол и дръпна малко назад нежната си глава с побелели коси, за да може да го гледа в очите.

— Да — каза той и след това продължи, — това е най-прекрасната зима, която сме имали от хилядо деветстотин и осма година.

— Само днес ли? — попита Селва.

— Днес — отговори Ен-2.

— От хилядо деветстотин и осма ли? — попита пак Селва.

— От тридесет и шест години — каза Ен-2.

Тогава Селва сведе поглед и сивите ѝ очи се спряха върху Берта.

— Но това момиче плаче! — каза тя.

Х.

— Какво? — извика Ен-2.

Селва взе палтото си от масата, където бе оставено, дигна куфара от земята и излезе.

— Берта? — извика пак Ен-2, повдигна лицето ѝ и целуна сълзите, потекли по устните ѝ.

— Защо не ме потърси толкова месеци? — рече Берта. — Как можа да си отидеш и повече да не ме потърсиш? Как можа да останеш толкова време сам? С оня призрак, дрехата зад вратата. Как можа?

— А ти? А ти защо не ми се обади? — каза Ен-2.

— Теб те арестуваха през май — отговори Берта.

— Да, през май беше — каза Ен-2.

— И те държаха до средата на август — продължи Берта.

— Вярно е, пуснаха ме в средата на август.

— Аз всеки ден стоях пред вратата на затвора — рече Берта.

— Ти? Ти самата, а не твоята дреха?

— Да, аз. Не усещаше ли, че бях именно аз?

— Тогава ти бях сърдит — отговори Ен-2.

— А защо? Как можа да ми се разсърдиш? А когато излезе, защо не ми се обади? Как можа да не ме потърсиш?

— В затвора пишех името ти по стената — промълви Ен-2.

— Но аз бях там, пред вратата. Как можа да не ме потърсиш?

— Опитах се да те потърся, но къщата ти беше разрушена.

— Търсил си ме? Наистина ли си ме търсил?

— Още ти бях сърдит, но те потърсих.

— Сега сме януари — каза Берта.

— Да, януари, зима — рече Ен-2.

— И от средата на август до днес ти ме търсеше?

— От средата на август досега — отвърна Ен-2.

— И не можа да ме откриеш?

— Търсих те, без да те потърся — отвърна Ен-2. — Но и друго не правех, дори не работех.

— Откога започна да работиш отново? — попита го Берта.

— От преди няколко седмици, малко преди Коледа — отговори
Ен-2.

XI.

Двамата замълчаха, Берта вече не плачеше и когато Ен-2 я целуна отново, тя обви шията му с ръце и остана със затворени очи. Той свали шапката ѝ и рече:

— Не се страхувай, Селва няма да се върне до утре вечер.

Берта отвори очи и попита:

— Какво казваш?

— Ах, ето че ти премина! — възкликна той.

Берта поклати глава:

— Не мога да бъда жена на двама мъже.

— Преди половин час искаше да бъдеш моя.

— И сега искам, винаги съм го искала.

— Тогава, Берта?

— Не ми е достатъчно да ме имаш. Искам повече.

— И двамата желаем повече.

— Нима не разбираш? Засега това е невъзможно.

— Все още ли е невъзможно?

— Сега би трябвало да принадлежа на двама мъже.

Той се отдели от нея и каза:

— Е, да. — А лицето му бавно потъмня. Вече не я гледаше, бе свел поглед надолу.

— Разбирам.

— Започваш да ме мразиш, нали? — попита тя.

— Не е това — каза той.

— Точно това е — рече тя. — Започваш отново да ме мразиш.

— Не, не е това.

— А какво друго тогава?

— Ето ти се чувствуваше такава...

— Да. Така беше.

— Какво беше така? Кое? Ти каза, че искаш да сложим край. На кое?

— Това ли казах?

— Така каза: да сложим край.

— Почакай... — рече Берта. — Вече нищо не знам. Сама не знаех какво говоря.

Той се обърна рязко към нея, а тя продължи бързо:

— Желаех те, това е всичко. Искях да бъда твоя и нищо повече. Струваше ми се, че мога да принадлежа на двама мъже, макар да съм твоя. Затова казах, че се чувствавам по този начин.

Той продължаваше да я гледа, но седеше настрана.

— Аха! — възкликна той тихо. — Намери истинската дума.

— Смяташе, че ще ти отговоря друго ли?

— Трябва да призная, не смятах, че ще ми отговориш така.

— Какво мислеше, че ще ти отговоря? Да побягна с теб?

XII.

Той се изправи, тръгна из малката бедна стая и започна да отваря шкафовете:

— Възможно ли е да няма нищо за пиене?

Най-напред отвори едно шкафче, после голям стенен шкаф, върна се при шкафчето и взе две чаши, след това отново при големия стенен шкаф и остана да тършува, скрит между двете му врати.

— Ако не се чувствавах такава... — каза Берта от дивана.

— Права си — отвърна той, без да се показва иззад вратичките.
— Все пак тук трябва да има нещо за пиене.

— Защо искаш да пиеш? — запита Берта. — Много те моля, недей да ме мразиш.

— Не те мразя.

— Ако не ме мразиш, ще ме намразиш.

— Няма да те намразя.

— Да, ще ме намразиш, а ако бях твоя щеше да ме намразиш още повече.

Той се извърна от шкафа с бутилка в ръка.

— Щях да те намразя още повече ли? — попита я Ен-2, но остана да гледа бутилката срещу светлината, без да поглежда към нея.

— Ти не би могъл да понесеш да принадлежа и на оня мъж.

Той продължаваше да разглежда бутилката и каза:

— Не е ли по-добре да не говорим повече за това? Приятели сме и такива можем да си останем.

Наля от бутилката в двете чаши и ѝ поднесе едната.

— Не, не — отказа тя.

— Не искаш ли да сме приятели?

— Не можем да бъдем, с оня призрак между нас.

— Аз мога — рече той. — Приятели сме от десет години, аз и той.

Берта стана.

— Моля те само да ми дадеш още малко време — каза му тя. — Недей да ме мразиш. Не искам да бъда жена, която спи с двама мъже

едновременно. Искам да бъда твоята другарка.

— Не е нужно — отвърна той.

— Нужно е, на мен ми е нужно — каза Берта. — Недей да ме мразиш.

— Да сложим край — рече той.

— Не можем — каза тя.

— Можем да сложим край, без да те имам, нали? Можем да сложим край и пак да си останем приятели — рече той.

— Защо ме мразиш толкова много? — извика Берта. — Така ме мразеше, когато отиде в затвора.

— Не, ще видиш, че не те мразя. Ще видиш, че ще те потърся — отвърна той.

— Но сега аз не живея в Милано — рече тя.

— Така ли? — каза той и по лицето му премина сянка на уплаха.

— Идвам през два-три дена и оставам у зълва си.

— Ще те потърся при зълва ти.

Той отвори вратата и повдигна колелото на рамо.

— Имам една среща в дванадесет без петнадесет, а сега е вече единадесет — каза той.

Берта тръгна след него.

— Ще ме потърсиш ли? — попита го тя на улицата.

— Ще те потърся.

— Страхувам се от сегашната ти работа.

— Не трябва да се страхуваш.

— Каква ти е работата?

— Ще ти обясня друг път — каза ѝ той, но лицето му изглеждаше някак си уплашено. После попита: — Защо не живееш в Милано?

— Къщата е разрушена — отговори тя.

— Да, вярно — рече той.

Качи се на велосипеда, нея сложи на рамката и я отведе до спирката на трамвай № 1, където почака, докато тя влезе в трамвая.

— Сбогом — каза ѝ той.

— Сбогом — отвърна Берта.

ХІІІ.

Известно време той караше редом с трамвая и виждаше долепеното ѝ лице до стъклото, разтворената ѝ ръка, поставена за поздрав на стъклото; видя как светлите ѝ очи се разширяват и погледът ѝ става по-бляскав, видя отново бляскавата зима, после ѝ махна с ръка, зави и забърза в друга посока.

До дванадесет без четвърт кара неспирно напред и назад по широките булеварди с бастиони между Порта Нуова и Порта Венеция; в дванадесет без четвърт спря пред една будка.

Една госпожа, която си купуваше вестник, го доближи.

— Какво мрачно лице! — каза му тя.

— Така ли? — отговори Ен-2.

Тя отвори чантата си и той извади оттам револвер, който бързо скри в джоба на палтото си.

— Дерзай! — каза му тя.

— Дерзай! — каза ѝ той.

XIV.

Малко по-надолу трима мъже в сиво работно облекло и платнени тенекеджийски чанти през рамо го чакаха зад една голяма сграда; велосипедите им бяха до тротоара.

— Ей! — махна им той.

Тримата бяха млади и весели, очите им се смееха.

— Е, и сега? — попитаха те.

— Вчера ви го показах. В дванадесет часа излизат...

— Остават три минути.

— Вие ще минете с велосипедите напред и ще ги изчакате да се качат в колата.

— И щом се качат, ще стреляме вътре, нали?

— Ще стреляте, щом колата тръгне.

— А не щом се качат?...

— Казах, щом колата тръгне.

— А ти?

— И това ви казах. Ще се движа зад вас.

Тримата младежи се спогледаха.

— Нима е нужно?

— Да тръгваме! — каза Ен-2. — Вече е дванадесет часът.

Тримата се метнаха на велосипедите.

— Дерзай!

— Дерзай!

Те се отдалечиха, а човекът Ен-2, бутайки велосипеда си с ръка, мина покрай фасадата на сградата, между една спряна черна кола и късото стълбище, на върха на което стоеше на пост светлокос немски младеж от SS, чиято униформа беше също така светла. Зимното слънце се оглеждаше в черната цев на шмайзера му и изведнъж той направи рязко движение: четирима души в дълги шинели излязоха на слънчевата светлина.

За миг Ен-2 видя лицата им — три немски и едно италианско със сиви вежди, отмина нататък и стигна до ъгъла, без да се обръща.

XV.

В този момент трите момчета пресякоха пътя му. Те разговаряха помежду си, бавно въртяха педалите и не го поглеждаха; черните им коси блестяха на зимното слънце като тъмна животинска козина. Тогава Ен-2 се извърна, за да се качи на колелото. Видя на стълбището русия младеж, застанал мирно като вкаменен, видя колата с отворена врата и човека, облечен в черно, който държеше вратата, видя четиримата с дълги шинели, които прекрачваха последното стъпало на стълбището.

Тримата с немски физиономии се сбогуваха, оня с италианското лице стоеше малко по-напред с наведена глава, но ето че изведнъж взе неочаквано решение — влезе и зае място в колата.

Трите момчета с велосипедите вече се изравниха с колата, а немците все още се сбогуваха. Ен-2 видя, че трите момчета продължават пътя си.

— Добре — рече си той. — Така е по-добре.

Двама от немците влязоха в колата, човекът в черно затвори вратата, и на свой ред се качи отпред, а немецът, останал навън, все още отдаваше чест и се покланяше. Ен-2 погледна русия младеж на върха на стълбището и офицера, който отдаваше чест от най-долното стъпало.

Колата тръгна.

Трите момчета на велосипеди изведнъж се пръснаха пред колата, стрелнаха се всички към едната ѝ страна и тогава Ен-2 видя вдигнатите им във въздуха ръце и чу три последователни взрива.

— Готово — каза той, качи се на велосипеда и извади револвера си.

Русият младеж отгоре се целеше с черното си оръжие в тримата, които бягаха с велосипедите, а в долния край на стълбището офицерът, който до този момент се кланяше, вдигаше предпазителя на своя револвер и крещеше на немски.

— Ти пък какво искаш — каза Ен-2. — Защо си търсиш белята?

Стреля два пъти и русият младеж се свлече върху шмайзера си, а офицерът се обърна и стреля срещу него. И сякаш изведнъж нарасна, нарастваше все повече и повече, Ен-2 изпразни пълнителя си в това тяло, което нарастваше, и видя зад него на улицата черната кола, обвита в черен дим, превърната в черни развалини.

XVI.

Озова се бързо зад сградата, навлезе в малки улички, където хората бягаха с побледнели лица, и забърза заедно с други, които бягаха с велосипеди. Затваряха се врати, спускаха се ролетки на магазини, надзъртаха бледи лица и той попита какво се е случило.

— Черното куче! Черното куче! — му отговориха.

— Черното куче ли? — попита той.

— Идва Черното куче!

Пред една млекарница се бе наредила опашка за мляко. Млекарят бързаше да затвори, но жените искаха да получат преди това своята дажба мляко.

— Не разбирате ли, че идва Черното куче! — кресна им млекарят.

Жените проклеха Черното куче.

— Ама какво се е случило? — попита Ен-2.

Изведнъж видя лицето, което търсеше. Тя стоеше между млекарницата и една бръснарница, настрана от хората, които тичаха. Това беше същата жена, с която се бе срещнал в дванадесет без четвърт.

— Като че ли са дигнали във въздуха немското командване — отговори му жената.

Тя беше смела и усмихната.

„Дявол да я вземе!“ — помисли си Ен-2, докато я гледаше. Не намери какво друго да й каже освен едно: „Дявол да го вземе!“

Спокойна сред множеството, госпожата отвори чантата си, извади оттам носна кърпичка и издуха носа си.

— Има ли много убити? — попита Ен-2.

Госпожата погледна в чантата си, видя, че револверът е отново там и отговори.

— Изглежда, че има. Двадесет или тридесет.

Един бакалски чирак я блъсна, като минаваше, и викна:

— Убили са един генерал!

Госпожата бе затворила чантата си и задържа чирака за ръка.

— Какво са направили?

— Убили са председателя на военния съд.

Чиракът беше пребледнял, но очите му святкаха радостно:

— Пам-пам и го пречукали! — рече момчето.

Госпожата го пусна да си ходи, погледна Ен-2, който си палеше цигара седнал на велосипеда, и пресече улицата. Преди тя да се качи на другия тротоар, Ен-2 я настигна.

— Дерзай, Лорена! — каза ѝ той.

— Дерзай! — отвърна му тя.

XVII.

Задмина я и остана сам. Градът пред него бе пустиня. Пустиня от скелети на къщи, от призраци на къщи със затворени врати и прозорци, със затворени магазини.

Слънцето на пустинята светеше над зимния град. Такава зима не бе имало от 1908-а насам, нито такава пустиня в някое друго място на света. Не беше като в Африка, още по-малко като в Австралия, не беше нито от пясък, нито от камъни и все пак беше пустиня. Пустиня, каквато човек може да срещне и посред стаята. Отваря вратата на стаята и просто влиза в пустиня.

Ен-2 видя тази пустиня, прекоси я, мислейки си за Берта, която вече не живееше в Милано, и стигна до края на булевард Семпионе, където живееше той.

Зад него над пустинята се носеше викът на Черното куче.

Влезе в стаята си.

XVIII.

На следната утрин Лорена се качи при Ен-2, за да му съобщи, че този следобед, в пет, в една къща се събира щабът на патриотите и той трябва да присъствува на събранието.

Лорена беше единственото лице, което знаеше къде живее сега Ен-2. Тя беше неговият оръженосец, неговият адютант. Без шапка и палто тя бе стройна и млада, почти още момиче. При Ен-2 Лорена си сваляше винаги шапката и палтото.

— Няма ли какво да правиш? — попита я Ен-2.

Той беше още в леглото, дрехите му бяха струпани на един стол и Лорена седна на перваза на прозореца.

— Не — отвърна Лорена, — нищо до обяд.

— А до обяд все на прозореца ли ще седиш? — запита я Ен-2.

— Досаждам ли ти? — рече Лорена. — Ако ти досаждам, ще си ходя веднага.

— Не ми досаждаш — отвърна Ен-2.

Той се обърна в леглото на другата страна и загледа зимното слънце, което, навлязло през прозореца, бе приковало на стената сянката на нейните нежни пръсти.

— Имаш ли копчета за пришиване или чорапи за изкърпване? — попита Лорена.

Тя се разгършува из стаята, после отново седна на прозореца, качи горе краката си и започна да кърпи.

Ен-2 проследи слънчевия лъч от стената до прозореца, заиграл между дългите ѝ пръсти. След това задържа погледа си върху нея.

XIX.

— Нищо ли нямаш отдолу? — попита я той.

— Как да нямам — отговори Лорена, — имам гащета.

Ен-2 се повдигна на лакът, за да види по-добре.

— Имаш ли? Струва ми се, че нямаш.

— Все пак имам. Аз най-добре знам това.

— Аз пък оттук стигам с поглед чак до душата ти.

Лорена погледна между краката си, под роклята.

— Виждаш бедрата ми. Нищо друго.

Тя разтвори още повече краката си, наведе глава и се погледна отново, после прокара ръка по гащетата си.

— Безсрамница — каза ѝ Ен-2.

— Защо, не знаеш ли как изглежда жената? — попита го Лорена.

Ен-2 кръстоса ръце под главата си.

— От години не съм докосвал жена — каза той.

— Какво? — попита Лорена. — От години не си се докосвал до жена? — И за момент престана да кърпи. — Как така?

Сега Ен-2 гледаше в тавана, отпуснал глава на възглавницата. Броеше годините, мислеше за живота си през всичкото това време. Кога се бе докоснал последен път до жена?

— Не знам — каза той. После изведнъж попита: — А ти, Лорена, имаш ли си другар, някой мъж?

— Аз ли? Не, нямам — отвърна Лорена.

— Искаш да кажеш, че никога не си имала?

— Едно време имах — отговори Лорена.

— Да не би да ти е неприятно, че ти говоря за тия неща?

— Не, не ми е неприятно — рече Лорена.

Тя кърпеше, а човекът Ен-2 я гледаше.

— Мислиш ли, че не може без жена? — каза той и добави: — Може, но човек не знае дали е все още мъж.

Надигна се да седне в леглото.

— Дявол го взел — възкликна той, — би ме било яд, ако разбера, че вече не съм мъж.

— Защо да не си? Нямах такъв вид — каза Лорена.
— Така ли? Вярваш, че съм още мъж?
— Да, вярвам — отвърна Лорена.

XX.

Седнал в леглото срещу Лорена, която се бе покатирила на перваза на прозореца, Ен-2 бе обхванал коленете си под завивката и вперил поглед в краката ѝ. Опря брада на коленете си и остана така да гледа светналите на зимното слънце покриви зад Лорена. После изведнъж викна:

— Не можеш ли да смъкнеш долу тия крака, за бога?

Лорена не ги смъкна, а повдигна лице към него и рече:

— Какво ти пречат краката ми?

— Казах ти, Лорена, от години не съм докосвал жена.

— А какво са виновни за това краката ми?

— Карат ме да мисля за това, което е жената.

— И това те кара да страдаш, така ли?

— За бога, Лорена! Би трябвало да те е страх...

— От какво да ме е страх?

— От това, че бих могъл да те пожелаая.

— И ти мислиш, че мен би трябвало да ме е страх? Не, не ме е страх — рече Лорена.

— Лорена, млъкни! — кресна ѝ Ен-2.

— Би трябвало теб да те е страх — продължи Лорена. — Щом ти прави удоволствие да отбягваш жените, би трябвало тебе да те е страх.

Тя слезе от прозореца и се приближи до леглото му.

— Но аз не искам да те имам — викна Ен-2.

— А кой те кара да ме имаш, щом нямаш желание?

— Нямам нищо, което да ти дам, Лорена — каза ѝ Ен-2.

— Защо говориш тия неща? На твоє място аз не бих говорила тези неща.

— На мое място какво би казала?

— Нямаше да кажа нищо, просто бих те взела и край.

— Би ли била доволна, ако те имам, Лорена?

— Да.

Той отметна завивките и я привлече към себе си.

— Ах, Лорена, искам да знам дали съм още мъж!

- Ще видиш, че си — отвърна му тя.
- Но аз не те обичам, Лорена — прошепна той над нея.
- Какво значение има? — рече му тя.
- Обичам друга жена, Лорена.
- Какво значение има?
- Няма ли значение, Лорена.
- Няма.

XXI.

Веднага след това той поиска да пуши.

— Хубаво е да знаеш, че си мъж.

— Също и жена — отговори Лорена.

— Това достатъчно ли ти е? — попита Ен-2.

— Да, това ми стига — каза Лорена. — Няма да те отнема от никоя жена. — После се усмихна и продължи: — А когато поискаш отново да се почувствуваш мъж, не се усуквай толкова.

— Прощавай, Лорена — каза ѝ Ен-2. — Това повече няма да се случи.

— Жалко, ако не се случи — каза тя.

— Не, повече няма да се случи.

— Надявам се, че пак ще се случи.

— Не, няма, защото не искам да се случва, Лорена.

Тя се облече и Ен-2 също започна да се облича. Лорена седна отново да кърпи.

— Моля те, престани да кърпиш — каза ѝ Ен-2, но тя продължи и само дигна глава към него.

— Не искаш ли да ти закърпя чорапите?

— Захвърли всичко.

— Но защо? — попита го тя.

— Не искам да те гледам отсреща си, като че си моята другарка.

— О! — възкликна Лорена.

— Остави всичко, моля те, Лорена!

— Като свърша да кърпя, ще го оставя.

— Не, веднага.

Тя остави чорапите на перваза на прозореца и взе палтото си. Ен-2 го пое от ръката ѝ, за да ѝ държи.

— Значи, в пет — каза Лорена.

— В пет — отвърна Ен-2.

XXII.

В пет часа падна първият мрак, по-скоро като тънък пушек в зимната вечер без мъгла, и преди още да настъпи нощта, се появи луната.

Към Молино дел'Арми Ен-2 намери къщата, където се събираше щабът, и изкачи стълбата с велосипеда на рамо. Трима души вече чакаха, четвъртият пристигна веднага след него и приятелски го плесна по бузата.

— Ти пък какво търсиш тук? — запита Ен-2.

Това беше негов стар познат от заточението; не бяха се виждали от много години. За него знаеше, че е бил в Испания, че се сражавал храбро в интернационалните бригади, но не предполагаше да го срещне тук, тази вечер.

С другите трима се бе срещал винаги на тези събрания: единият със сиви мустаци, другият с котешки очи, а третият с бръсната глава. Те разговаряха, сякаш четвъртият не присъствуваше или бе зрител, който няма да вземе участие в разговора.

Сивите мустаци попита Ен-2 дали е чел сутрешните вестници.

Ен-2 не ги беше чел и Сивите мустаци му подаде „Кориере“, посочвайки му две бележки в градската хроника.

— Не искат да оповестят как всъщност са се развили събитията — каза той. — На едно място отбелязват, че един германски войник и един германски офицер са били убити от неизвестни терористи, а на друго — че председателят на военния съд станал жертва на автомобилна злополука заедно с двама висши офицери от немската армия, които се намирали с него.

Той погледна човека с котешките очи, който седеше от дясната му страна, и добави:

— Ясно е защо пишат така.

— Да, ясно е — каза Котешките очи. — От една страна, признават, че вчера е станала злополука и я обясняват, от друга — отричат постигнатия от патриотите успех с ликвидирането на трите особи в колата.

— Все пак те ще излеят яростта си върху някого — каза Сивите мустаци.

— За двамата, за които признават, че са убити, съобщават, че вече са разстреляли двадесет заложници. За останалите, които с шофьора правят четирима, свикват заседание на военния съд.

— Свикват съда без председател? — попита Ен-2.

Сивите мустаци посочи други две съобщения в „Кориере“.

— Вече имат нов председател, назначили са го днес.

— Тогава военният съд може да се събере веднага.

— Да, свикан е за тази нощ — каза Сивите мустаци.

XXIII.

Ен-2 започна да ходи напред-назад из стаята.

— Видя ли? — рече му човекът с бръснатата глава.

— Питам се, какво ли бих си мислил, ако съм на тяхното място — рече Ен-2.

— На чие място? На немците? На фашистите?

— Ако съм на мястото на ония четиридесет, които утре ще бъдат разстреляни.

Тримата се спогледаха, след това обърнаха погледи към него.

— Ние нямаме право да си задаваме такива въпроси.

— Но ако аз бих бил един от тях? Ако бях един от четиридесетте, които ще бъдат разстреляни утре? Как ли бих се чувствувал, ако трябва да бъда разстрелян с други тридесет и девет души заради четирима негодници, ликвидирани от патриотите?

Сивите мустаци се изправи.

— Искаш да кажеш — рече той, — че не заслужава да жертвуваме десет души от нашите за всеки удар, който нанасяме на противника?

Старият познат на Ен-2, който се бе отделил в ъгъла на стаята, се приближи до масата.

— Не си ли спомняш времето — каза той на Ен-2, — когато нямаше по кого да стреляме? Всеки от нас би дал тогава собствения си живот, за да може да унищожи една хилядна част от някой фашист. Мислехме, че заслужава да се пролее кръвта на хиляда от нас, за да удавим в нея едно фашистко куче. Търсехме борбата. Сега вече имаме тази борба.

— Която ни струва десет към едно, а не хиляда към едно — каза Котешките очи.

— С тази разлика, че от едната страна застават десет души, а от другата — едно куче. Трябва да направим нещо повече — рече Ен-2.

— Това ли искаше да кажеш, да направим нещо повече? — запита Сивите мустаци.

— Да, да нанасяме повече удари — отвърна Ен-2. — Да ги бием до зашеметяване, да не им оставяме време за репресии. Как може да допуснем утре да бъдат разстреляни четиридесет души?

— Никой не иска да допуска това — каза човекът с бръснатата глава.

— Защо да не попречим на съда да се събере тази нощ — продължи Ен-2.

Тримата отново се спогледаха.

— Тъкмо затова сме се събрали, за да видим как можем да им попречим — поде Сивите мустаци.

— Дори мислехме да ликвидираме новия председател — каза Бръснатата глава. — Ти какво мислиш? — попита го той.

— Добре — каза Ен-2. — Добре.

XXIV.

— Знаем къде живее, знаем също, че съдът се събира в полунощ — каза Котешките очи.

— Полицейският час не е ли по-рано?

— Не, все от девет.

— При всички случаи трябва да действуваме след започване на полицейския час.

— Когато оня тип излезе от жилището си. Щом се качи в колата.

Ен-2 се обърна да погледне стария си познат, който отново бе млъкнал, после запита Сивите мустаци:

— Кой трябва да се заеме с това?

От тримата само Бръснатата глава имаше своя бойна група, подобно на Ен-2, затова бе наречен О-1, тоест Олона-1^[1].

— Трябва опитна група — отговори Сивите мустаци.

— Знам — каза Ен-2.

— А групата на Навилио-1 не я бива — продължи Сивите мустаци. — Навилио-3 е по задачи извън града. Ламбро падна. Олона-2 — също. Оставате ти и Олона-1.

— Ние двамата, Навилио-2^[2] — каза Бръснатата глава.

— Аз имам петнадесет човека — каза Ен-2 — и от вчерашните трима трябва да отстраня двама. За акцията, която предвиждате, са ми необходими поне двадесет човека.

— Двадесет човека? — възкликна Котешките очи. — Двадесет човека за акция като онази от вчера сутринта?

— Тази не е като вчерашната — отговори Ен-2. — На всеки ъгъл ще има полицаи и републикански гвардейци. Обзалагам се, че не по-малко от двеста-триста души ще завардят пътя с камиони отпред и отзад. Не сте ли съгласни, че трябва да разполагам поне с двадесет човека? Пък и трябва да предвидя тридесет на сто загуби, преди още да сме стигнали до колата на председателя.

— Струва ми се, че нашият Навилио има право — рече Бръснатата глава.

— Има право? — викна Котешките очи. — Нужни са двадесет души?

— Те очакват удара, който се готвим да им нанесем — отвърна Ен-2, — и очакват, че ще действуваме по същия начин както вчера сутринта. Тогава чудно ли е, че те също ни подготвят клопка?

Сивите мустаци се обади:

— Именно затова предлагам да нападнем самото жилище на новия председател, и то по възможност най-бързо, още преди полицейския час.

Беше се обърнал към Котешките очи. Оня се отпусна тежко върху облегалото на своя стол — слаб, с хлътнали гърди и очи.

— Нима не отхвърлихме твоето предложение? То е вече отхвърлено — рече той.

— Няма да успеем — каза Бръснатата глава.

— Много късно ни дойдоха сведенията.

— На кое място се свиква военният съд? — попита Ен-2.

— Във фашисткия комитет на район Коридони.

— Сигурно ли е, проверено ли е?

— Проверено.

— Тогава предлагам да нападнем направо целия съд и да унищожим всички.

[1] Ляв приток на река По. — Б.пр. ↑

[2] Цялото име на Ен-2. — Б.пр. ↑

XXV.

Тримата мъже и старият познат на Ен-2 бяха вперили очи в него; от момента, когато той запита къде се събира военният съд, те чакаха и не сваляха поглед от него; сега за трети път се спогледаха. Котешките очи зададе въпрос:

— Не е ли по-рисковано?

— Рискът е еднакъв — отговори Ен-2. — Но е по-лесно, защото не очакват удара. Ще ги изненадаме, ще ги унищожим, а и загубите ни може би ще бъдат по-малко.

— Да — каза старият му познат.

— Как смяташ да действуваш? — попита го Котешките очи.

— Ще отидем с две коли — рече Ен-2. — Съдът ще бъде в залата на първия етаж. По двама души в кола ще бъдат достатъчни, за да държим улицата и входа, двама ще държат стълбището, а останалите ще се качим горе.

— Всичко колко хора?

— Най-много дванадесет. Не вярвам да имаме загуби преди нападението. Ако има такива, то ще ги дадем при оттеглянето.

— Да — каза отново старият познат.

Бръснатата глава изяви желание да участва в акцията с едного от най-добрите си хора, но старият познат каза, че той иска тези две места за себе си и за един свой другар.

— Как? Ти? — викна Сивите мустаци.

— Ти, Гракх? — обади се Котешките очи.

Човекът Гракх ги спря, преди да могат да продължат.

— Това момче и аз сме стари приятели — рече той. — Искаме да си говорим за годините на нашето заточение. Нали Ен-2?

Обсъдиха техническите подробности на акцията, определиха мястото и часа на срещата за колите и се сбогуваха; започнаха да си отиват един по един.

— Ще видиш какъв другар ще доведе с мене — каза Гракх на Ен-2. — Казва се Ел Пасо.

— Ел Пасо ли?

— Испанец. Беше в моята бригада.

XXVI.

Между девет, когато започваше полицейският час, и полунощ хората, определени да участвуват в акцията срещу военния съд, чакаха на четири различни места уречения момент да се съберат и да тръгнат в атака.

От общо дванадесет души трима с две коли и оръжието се намираха в един гараж близо до Портата Романа, четирима — в една къща на булеварда около градското укрепление, близо до Портата Виджентина, трима — в една къща на булеварда, който от Портата Романа води към заводите и железопътните линии в покрайнините, двама — в центъра на града, в хотел „Реджина“ на улица Санта Маргерита, където от края на септември се бяха настанили много офицери от SS и от гестапо.

В девет без пет, прекосявайки едно игрище за кегли, Гракх влезе в гаража и съобщи паролата.

Двамата, които чакаха, приличаха на братя — и двамата млади, и двамата мургави, и двамата в работни комбинезони и с кожени якета, гологлави. Те го огледаха на лунната светлина, а след като притвориха вратата — на светлината на джобните си фенерчета.

— Браво — каза му единият, загледан в белите влакна на косите му. — Сам ли си? — добави той. — Нали трябваше да бъдете двама?

— Другият ще дойде по-късно — отговори Гракх.

Отидоха при колите, заговориха се за тяхната мощност и бързина, за начина, по който вече бяха монтирали малка картечница до шофьорското място.

— Система Метастазео — рече младежът, който бе говорил досега.

Гракх заяви, че се съмнява в целесъобразността да се поставят картечници, тъй като в движение мъчно се използват, но обясненията на младежа го убедиха.

— Кой е Метастазео? — попита Гракх.

Метастазео стоеше с ръце в джобовете, гледаше и не продумваше. Другият младеж го посочи и каза:

— Ето го.
— Брат ли ти е?
— Не сме братя, но близнаци бихме могли да бъдем.
— Защо? В една и съща година ли сте родени?
— Същата година, същия месец и работим заедно.
— В борбата или в предприятието?
— В борбата и в предприятието? Работим заедно в транспортния отдел на „Монтекатини“^[1].
— Че не сте ли донаборници, не са ли ви викали под знамената?
— Не, нашият набор беше свикан преди 25 юли, но нас ни освободиха.
— А не се ли опитаха да ви изпратят в Германия?
— Нас, транспортните работници, не ни изпращат в Германия, а в организацията ТОД^[2]?
— Не се ли опитаха да ви изпратят в ТОД?
— Досега не.
Метастазео, с ръце в джобовете, не каза нито дума. Заобиколи колите от другата страна и по тракането на автомобилната врата се разбра, че е влязъл в една от тях.
— Да влезем ли и ние? — каза младежът, който говореше. — Така няма да ни е толкова студено.
Влязоха в другата, свободната кола, и седнаха на задната седалка, търсейки място за краката си между шмайзерите, оставени на пода.
Защо тия двама младежи трябваше да се занимават с шмайзери? Техните стремежи бяха обикновени, мирни; нито им се бе случило нещо лично, което да ги тласне към отчаянието. Защо участваха в една борба, която изискваше от тях да воюват със силата на отчаянието?
Гракх беше любопитен да узнае това.

[1] „Монтекатини“ — крупен химически концерн, който владее големи предприятия в Милано. — Б.пр. ↑

[2] ТОД — държавна строителна организация във фашистка Германия, която през време на войната се заема със строителството на укрепления. — Б.р. ↑

XXVII.

Четиримата, които чакаха в къщата до градското укрепление, седяха около една маса и пиеха вино.

Тук беше квартирата на единия от тях. Състоеше се от малката стаичка, в която седяха, и от друга една, където една жена седеше на тъмно в леглото до три заспали дечица.

Единият от мъжете, дребен и закръглен в лицето, раменете и ръцете, с дебели пръсти, се обърна към домакина:

— Как може, ето това не мога да разбера, как може да мъкнеш след себе си във всички твои скривалища жена си и децата си.

— Ти какво казваш? — рече домакинът. — Че е по-добре да не ги мъкна?

— Не казвам, че е по-добре, Кориолане — продължи дребният и закръглен мъж. — Не казвам дали е по-добре или по-зле. Казвам, че не може, че е абсолютно нередно. И командирът ти каза същото, нали?

— Аз не мога да разбера защо ще е по-добре да не ги вода с мене — каза Кориолан. — Защо да е по-добре, Мамбрино?

— Дявол да го вземе! — възкликна Мамбрино. — От три месеца работи с нас и още не може да проумее някои неща. Кажи, кой от нас живее със семейството си? Аз? Или някой друг? Всички сме оставили семействата си.

— Лесно е за ергените — каза Кориолан. — Но когато човек има жена, как да я остави, Мамбрино?

— Да не би всички около нас да са ергени. Само ти ли си женен, Кориолане?

— Командирът е ерген, Метастазιο и Орацио са ергени, Дзама е ерген, Фопа е ерген. Син божи и той — отвърна Кориолан.

— Но Сципион не е ерген, така ли е? И той си има жена, другарка, ама не живее с нея. А тук присъстващият Барка Тартаро? Ерген ли си, Барка Тартаро? Кажи му го ти. Нямах ли си другарка, нямах ли и ти семейство?

Барка Тартаро беше най-възрастният от тримата, взели участие в акцията от предишния ден, и единственият от тях, който сега трябваше

да участвува в новата.

— Имам — рече той.

— Има, и ти знаеш, че има — каза Мамбрино. — Знаеш, че мнозина от нас имат семейства, имат жена...

— И аз имам другарка — каза неочаквано четвъртият.

— Виждаш ли? — викна Мамбрино. — И Пико Студента има другарка. Мнозина сме, дето си имаме другарки.

— И командирът може би си има другарка — продължи Пико Студента.

— Чуваш ли какво казва Пико Студента? — рече Мамбрино. — И командирът може би си има другарка.

— Може би — рече Пико Студента. — Кой може да се закълне, че няма? Ние не знаем нищо за командира. Той е най-възрастен измежду нас, може би има три-четири деца, може би има голямо семейство.

— Чуваш ли? — запита го пак Мамбрино. — Всички си имаме другарки, всички си имаме семейства. Ама никой не живее със семейството си. Кажи му бе, Барка Тартаро, ти живееш ли при семейството си?

Барка Тартаро остави празната си чаша.

— Не — отвърна той.

Кориолан гледаше чашите и размазваше с пръст разлятото вино по масата. После напълни отново чашата на Барка Тартаро и каза:

— Все пак на мен ще ми бъде тежко без семейството ми.

— Господи! — викна Мамбрино. — Щяло да му бъде тежко без семейството! — И зачака отговор от всички наоколо.

— Какво си мисли той? Да не е нещо повече от другите? Да не би на другите да не им е тежко? — викна пак Мамбрино.

После се обърна към Барка Тартаро:

— Кажи му бе, Барка Тартаро! На теб не ти ли е тежко без семейство?

Барка Тартаро отново остави чашата си празна.

— Ама че говедо! — викна той.

— Ама аз... — рече Кориолан и отново напълни чашата на Барка. — Аз отде да знам.

XXVIII.

Кориолан бе обикновен човек с открито и добро лице и често казваше: „Отде да знам.“

Но и Мамбрино имаше добро лице, кръгло и добро. Лицето на Барка Тартаро бе волево, ала добро, а Пико Студента имаше добро, остро лице. Всички тези хора бяха обикновени, скромни, мирни, и младежите от двете коли, Метастазео и Орацио, бяха като тях. Всеки от тях имаше семейство, постеля, на която искаше да спи, чинии и покривки, на които искаше да яде, жена, с която искаше да живее. Стременията им не се простираха повече от това, нито бяха по-различни от разговорите им.

Тогава защо се бореха?

Защо живееха като подгонени зверове и всеки ден излагаха живота си на опасност? Защо спяха с пистолет под възглавницата? Защо хвърляха бомби? Защо убиваха?

Гракс бе любопитен да разбере тия хора и причината на техните подбуди.

— За пръв път ли вземаш участие в акция? — попита той младия Орацио.

— Ами, първи! — отвърна младежът. — Това ми е пети път.

— Виж ти! — учуди се Гракс. — Значи си опитен.

— Аз съм един от най-старите в нашата група.

— Откога си в нея?

— Още когато бе жив командирът, когото убиха. Откакто групата се сформира.

— И Метастазео ли? — попита Гракс.

— И той. Винаги сме били заедно.

— Заедно ли решихте да влезете в групата?

— Да. Метастазео предложи и веднага се решихме двамата. Решихме го заедно.

— Ама защо? — настояваше Гракс.

В мрака на колата Орацио се размърда.

— Как защо?

— Защо решихте, по каква причина?
— Просто така — заяви Орацио.
— Подтикна ли ви някой?
— Не, никой — отвърна Орацио.
— Значи, вие си избрахте...
— Кое, групата ли? Ние си я избрахме.
— А защо избрахте тъкмо тази?
— Е, стига де! — рече Орацио, после пак се размърда в тъмното и попита: — Ти не знаеш ли защо си решил да влезеш в групата?
— Знам — отговори Гракх. — Аз си имам причина.
— Е добре, по същата причина влязохме и ние.

XXIX.

В къщата на булеварда, който от Порта Романа води към полето, между заводи и сточни железопътни разтоварища, се намираше Ен-2 със Сципион и Фопа.

Сципион и Фопа също бяха обикновени, мирни хора. Сципион имаше жена и деца, Фопа навярно си имаше момиче; едно време той обичаше да ходи всяка вечер на кино. И двамата имаха добри лица. И двамата имаха спокойни и добри, но решителни лица. Тези лица сега бяха обърнати към Ен-2, който ядеше.

До девет часа той бе обикалял за подготовка на акцията и не бе успял да се нахрани. Щом пристигна, усети, че е много гладен, и попита дали има нещо за ядене.

Квартирата не беше нито на Сципион, нито на Фопа, а на една другарка — едра и дебела; тя беше учителка в едно училище от покрайнините; и веднага извади всичко, което имаше: две яйца.

— Ех — затюхка се тя, — нямала съм хляб.

Изпържи двете яйца и ги поднесе на Ен-2 без хляб.

— Можеш ли да ги ядеш без хляб? — попита го Сципион.

Той и Фопа гледаха ту тиганчето, ту лицето на Ен-2, после се поглеждаха един друг.

— По-добре хляб без яйца, отколкото яйца без хляб — добави Сципион.

— Защо? — попита Ен-2^[1]. — Аз бих предпочел яйца без хляб пред гол хляб.

— Аз пък бих избрал само яйца — заяви Фопа.

— Между хляб и каквото и да е друго без хляб бих предпочел винаги хляба — рече Сципион.

— Аз пък съм тъкмо обратното — каза Фопа.

— Как, ще предпочетеш каквото и да било друго? — запита Сципион.

— Вместо хляб ли? Разбира се, че ще предпочета каквото и да било друго — отвърна Фопа.

— Дори печена херинга?

— Дори и печена херинга.

— И сирене „Горгонцола“^[2] би ял без хляб, така ли?

— И сирене „Горгонцола“.

— Странен вкус имаш! — възкликна Сципион.

— Не — отвърна Фопа, — аз просто предпочитам онова, което е по-хранително.

Сципион дигна очи към дебелото момиче и видя, че то се смееше, погледна Ен-2 и видя, че и той се смее.

— Боже господи! — викна той. — Има ли нещо по-хранително от хляба?

— Има — отвърна Фопа. — Всичко друго е по-хранително от хляба.

Сципион се обърна към дебеланата.

— Чуваш ли го? — викна той.

— Ха, ха, ха — смееше се дебеланата.

— Казва, че всичко друго било по-хранително от хляба!

— Разбира се — настоя Фопа, — каквото и да е друго.

— И печената херинга ли? — упорствуваше Сципион.

— И още как! — отвърна Фопа.

— Тогава и сиренето „Горгонцола“?

— Разбира се, че и сиренето „Горгонцола“.

— А защо тогава не кажеш, че и копринените буби са по-хранителни от хляба? — кресна Сципион.

— Мислиш, че не мога да го кажа ли? И това мога да кажа — отговори Фопа.

— Ха, ха, ха! И това щял да каже — смееше се дебеланата.

— Разбира се, че мога да го кажа — продължи Фопа. — За тоя, който ги яде са по-хранителни от хляба. Не е ли така?

— Но тях никой не ги яде и това доказва, че не са полезни — каза Сципион.

— Как никой? — провикна се Фопа. — Ядат ги в Китай, в много страни ги ядат.

— Това са измислици — рече Сципион.

— Не са измислици. Виждал съм как един китаец ги яде, на кино.

— Аз пък съм виждал китаец, който ядеше хляб и нищо друго.

— Може, но тук, в Милано. Китайците, които живеят в Китай, дори не познават хляба.

— Ха, ха! — смееше се дебеланата.

— Би трябвало да кажеш китайците от киното.

Дебеланата продължаваше да се залива от смях.

— На кино човек може да види китайците такива, каквито са в Китай.

— Наистина ли? — рече Сципион. — Може би и киното е похранително от хляба, а?

— Разбира се — отвърна Фопа. — Ако трябва да избирам между киното и хляба, бих избрал винаги киното.

[1] В текста — Фопа. — Бел.ел.кор. ↑

[2] Вид сирене с плесен. — Б.пр. ↑

XXX.

Гласът им беше спокоен и добър, такива бяха и разговорите им, като на всички честни бойци преди боя.

— Не искате ли да пиете? — попита ги Ен-2.

— Пийнете си, пийнете си! — подкани ги дебеланата.

Но обикновените войници знаят, че в битката ще срещнат смърт, която им е близка, храбра като тях, а тези тук отиваха на бой срещу една подла смърт.

Обикновените войници знаят, че имат пред себе си други честни войници. Сражават се срещу хора, които са също като тях, обикновени и скромни. Може да се предадат в плен, дори да се усмихнат, когато ги заловят. Освен това честните войници са оставили след себе си своята страна, своите близки и своите неща, градовете, железниците, реките, планините, окосените и неокосените поля. И ако не се връщат назад, ако вървят напред, ако убиват и позволяват да ги убиват, то е, защото ги принуждава тяхната страна, не самите те желаят войната, страната им е във война. За тях е много по-естествено и по-лесно да си останат обикновени и кротки, дори и по време на боя, а преди боя да си говорят за копринени буби и кино.

В квартирата до укреплението Кориолан каза:

— Отде да знам. Струва ми се, че няма да съм годен за нищо, ако жена ми не е до мен.

— Така може да се струва на мнозина, не само на теб — рече Мамбрино.

— Ех, отде да знам — повтори Кориолан.

— Не знаеш! Не знаеш! Ти все не знаеш — каза Мамбрино.

— Отде да знам — пак рече Кориолан.

Тези хора нямаха зад себе си никой, който да ги принуждава да действуват, никой, който да поема отговорността за това, което те вършеха. Всичко, което вършеха, беше в тях, идеше от самите тях.

Как да си обясни, нали те бяха обикновени, скромни хора, а не някакви страшилища! Гракх беше любопитен да узнае това.

И ако не бяха страшилища, защо убиваха? Защо, щом бяха обикновени, мирни хора, воюваха? Защо, без да има нещо, което да ги принуждава, се бяха вкопчили в тази смъртна схватка?

XXXI.

— И заради това, че скоро искам да се женя — каза Орацио.

— Какво, какво? — попита Гракх.

— Има едно момиче, за което искам да се оженя.

— Захванал си се с борбата, защото искаш да се ожениш за някакво момиче, така ли?

— Не казвам това — добави Орацио, — но отдавна искам да се оженя за нея. Да се свършва всичко, та по-скоро да се оженим.

— И заради това си се включил в борбата, така ли?

— Не казвам това, кой казва това?

— Добре, обясни ми тогава, какво искаш да кажеш?

— Казвам, че колкото по-скоро се свърши всичко, толкова по-добре.

— Аха, разбирам — рече Гракх.

Той беше любопитен да разбере тези хора, винаги ги разпитваше, но не успяваше да стигне до първопричината на техните подбуди. Извади в тъмното на колата цигари и предложи на Орацио.

— Искаш ли да запалиш?

— И още как! А за Метастазео ще има ли една?

— Ще има и за него.

Орацио отвори вратичката и викна към другата кола:

— Хей, Метастазео!

Метастазео надникна от своята кола:

— Какво има?

— Ще запалиш ли една? — попита го Орацио.

Метастазео дръпна главата си навътре.

— Хей, Метастазео! — викна отново Орацио.

— Не се будалкай! — отвърна Метастазео от колата.

— Не ни вярва — каза Орацио на Гракх.

— Говоря ти сериозно — извика му Орацио развеселен, след което се обърна към Гракх: — За един ден си свършваме дажбата и през другите дни от седмицата оставаме без цигари.

Той стана и слезе от колата.

— Не ни вярва — рече пак. После, с цигарите на Гракх в ръка, тръгна към колата на Метастазео.

— Хей, Метастазео!

XXXII.

От двамата, които чакаха в хотел „Реджина“ на улица Санта Маргерита, където сега се бяха настанили есесовците, единият, наречен Син божи, седеше на стол в един коридор, надянал престилка на райета, каквато си слагат хотелиерските носачи.

Звънна звънец. Син божи се изправи: беше дребен, слаб човек, с изпито лице и престилката му стигаше много под коленете. Той отиде до таблото на звънците, погледна номера, завлече се до стаята със същия номер, почука и влезе.

— Тук съм, Донато — каза му някой, който не се виждаше.

Но Син божи знаеше чий е гласът и откъде идва, затова отиде към единия ъгъл, на голямата стая, от другата страна на леглото и масата.

— Тука — отново каза мъжът.

Наведен над голям отворен хладилник, стоеше един немски офицер.

— Време е да ги храниш — каза той на Син божи.

— Трябва ли да ядат? — попита Син божи.

— Не, не бива да ядат — отговори немският офицер.

Изправи се, избърса двата си пръста в една кърпа за ръце, хвърли кърпата на пода и посочи пълния със сурово месо хладилник, като добави:

— Ще им дадеш само три малки кокала. По един за всяко.

— За да им се изостри апетитът ли? — попита Син божи.

— За да им се изостри апетитът — отговори немският офицер.

— От два дни им се изостря — каза Син божи. — Много им се изостри.

— Много? Така ли мислиш? — попита немският офицер и добави: — Трябва да им бъде много изострен.

След това го попита:

— Как са с теб? Свирепи ли са?

— Горедолу — отговори Син божи.

XXXIII.

Той взе трите кокала, почисти ги от най-малките остатъци от месо, излезе от стаята и се спря в коридора пред друга една врата.

— Гудрун! — повика той пред вратата.

Отговори му ръмжене, той откrexна вратата, хвърли вътре един кокал и мина към съседната врата. От тази и от следващите достигаше бесен лай. Син божи хвърли друг кокал в едва откrexнатата врата на втората стая, а в третата запали лампата и влезе.

— Блут! Капитан Блут! — повика той.

С влизането му едно огромно бяло куче престана да лае, обиколи тичешком стаята, скочи върху леглото и се спотаи.

— Как е капитанът? Има ли нужда от нещо? — попита го Син божи.

— Аф! — отговори кучето.

Син божи му даде кокала, но същевременно извади от джоба си парче хляб.

— Кокала, драги Блут, ти го изпраща твоят началник, а това тук е от мене — каза му той. — Началникът ти желае да имаш апетит. С каква цел? И ти, и аз знаем. Заради твоя и неговия занаят, Блут. Знаеш ли с каква цел?

— Аф! — отговори кучето.

— Да, капитан Блут — рече Син божи и се поклони. — Но аз не искам да имаш апетит — продължи той. — Симпатично куче си и ми се иска да си смениш занаята. Не можеш ли?

— Аф, аф — отговори капитан Блут.

— Не можеш ли? — продължи Син божи. — Не можеш ли честно да си вадиш хляба? Още не е късно, Блут. Побегни и тичай из полето, иди да пазиш двора и стадото на някой селянин. Или пък иди в цирка и се научи да ходиш по въже. Ако и това не искаш, иди при някой стар слепец да го водиш.

— Аф, аф — отговори Блут.

— Смейеш се, а? — каза Син божи. — Ще бъдеш почитано куче, а сега какво си? Едно полицейско куче и нищо друго.

— Уф! — изръмжа кучето.

— Уф я! — рече Син божи.

Кучето Блут седна на задните си лапи, проточи врат и започна да вие.

— Или пък... — рече му Син божи и се наведе да му пошушне нещо на ухото. — Не искаш ли? — попита го той.

XXXIV.

Вторият беше висок, мургав, много мургав мъж, изискано облечен. В десет и четвърт той слезе от втория етаж, тръгна по коридора на първия и срещна немския офицер, който за своите кучета викаше винаги Син божи.

Заговориха се на немски.

— Вече два дена не ви виждам, Ибарури. Какво става с вас?

— Нищо, капитан Клем. Съвсем нищо. А с вас какво става?

— Загубих хиляда марки.

— И аз загубих малко. *Y después?*^[1] А после?

— Спечелих осемдесет хиляди лири.

— И аз спечелих малко. А после?

— Устроихме голяма вечеря.

— Така ли? А аз устроих обяд. А после?

— После, такова...

— *Mujeres?*^[2]

— Естествено. Има едно момиче от Ла Скала...

— После, капитан Клем?

— Ами беше и момичето Линда, с най-хубавите крака в Милано.

— Оная, дето танцува по масата ли?

— Същата, Ибарури. Нали има най-хубавите крака в Милано?

— Танцувала е и на моята маса. *Y después*, капитан Клем? А после?

— После... не стига ли дотук? После изпълних дълга си.

— Хм! — каза Ел Пасо.

— Какво значи това „хм“?

Ел Пасо се усмихна:

— *Siga usted bien.*^[3] Мене ме чакат.

— Вие ще останете с мен, Ибарури. Няма да ви пусна да си отидете.

Капитан Клем хвана Ел Пасо подръка.

— Елате с мен. Защо не останете с мен? Имам уиски, докарано от фронта на Касино.

— Чакат ме, капитан Клем.
— Ще ви отнема пропуска до полунощ.
— Не можете да отнемете пропуска на един испански дипломат.
— Хайде, останете! В полунощ ще ви придружа.
— Ще ме придружите вие лично?
— Ще ви придружа с колата. От полунощ постъпвам дежурен.
— Хм! — каза Ел Пасо.
Капитан Клем го заведе в стаята си и позвъни.
— Сифон! — поръча той на Син божи.

[1] А после (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Жени (исп.). — Б.пр. ↑

[3] Продължавайте в същия дух (исп.). — Б.пр. ↑

XXXV.

Ел Пасо и Син божи не знаеха нищо един за друг. Ел Пасо бе пристигнал в хотел „Реджина“ през ноември, когато се очакваше нов съветник на испанското посолство. Натоварен със специални пълномощия, той трябваше да спре в Милано. Десет дни поред, от 15 до 25 ноември, началникът на гарнизона бе питал всеки ден по телефона капитан Клем:

— Пристигна ли този Ибарури?

— Не е пристигнал — отговаряше Клем.

Но на 26 ноември отговори:

— Пристигна.

— Веднага да си представи книжата — каза началникът.

— Няма такива — отговори Клем.

— Не ги ли носи? — изкрещя началникът на гарнизона.

— Нищо не носи — отговори Клем.

— Ония идиоти променят намеренията си всеки петнадесет дни!
— изкрещя началникът.

— Променят политиката си — отговори Клем.

И така нареченият Ибарури не се помръдна повече от хотела на SS, пиеше с Клем, играеше карти с Клем, участвуваше в гуляите на Клем. Син божи го срещаше, но никой не знаеше, че той е помощникът на Грах. На немските офицери, Клем, Зоненбаум и Кригсбаум той казваше, че не вярва в победата на Хитлер.

— Това са последните ви дни — разправяше им той. — Защо убивате? Защо преследвате? Не би трябвало да го правите. Това са последните ви дни. Би трябвало да повикате изповедник.

Немците се смееха, но не заради думите му, а заради гробовното изражение, с което Ибарури ги казваше.

— Великолепно, Ибарури! Изключително! — казваха те.

Само когато бяха пияни, малко се сърдеха. Тогава Клем казваше:

— Ако това са последните ни дни, то те са последни дни на целия свят. За всеки германец, който умира, ние убиваме десет души. Деветдесет милиона германци сме. Преди да умрат деветдесет

милиона, трябва да убием деветстотин милиона души? Не, няма. Германия не може да умре, Ибарури.

А Ибарури казваше:

— Как да няма на земята деветстотин милиона души? Има. Четиристотин милиона са само китайците.

— Китайците не се броят — отвърщаше Клем.

— Триста милиона са индусите — казваше Ел Пасо-Ибарури.

— Индусите ли? Че тях кой ги брой? — викаше Клем.

Така продължаваха, а накрая Ел Пасо казваше:

— Хм!

— Какво, хм? — питаше Клем.

Син божи се смееше.

А когато не беше пиян, Клем възкликваше:

— Великолепно, Ибарури! Изключително! Казваш, че това са последните ни дни. Тогава ето един повод да се забавляваме повече. Елате, Ибарури!

— Как да се забавляваме, като нищо не се случва? — питаше Ибарури.

Пиеха, а Ибарури казваше, че това е нищо.

— Какво е това? Пием, нищо друго.

Играеха на карти, губеха, печелеха, а Ибарури разправяше, че това е нищо. Устройваха гуляи, Ибарури пак казваше, че това не е нищо. Жени танцуваха по масите им, а Ибарури викаше, че това е нищо.

— Какво е това? — казваше той. — Нищо, просто нищо.

Понякога германците се ядосваха:

— Как нищо? Всичко ли за теб е нищо?

Но Ел Пасо-Ибарури вземаше участие в този техен живот, затова по-често се смееха.

— Dispense la molestia^[1] — казваше той.

— Хайде, хайде — викаха те. — Останете с нас, ще ядем заедно.

Той говореше немски, а те бяха научили по някоя фраза на испански.

— Tome usted asiento^[2] — казваха му те.

Син божи виждаше всичко.

[1] Извинявайте за безпокойството (исп.). — Б.пр. ↑

[2] Моля, заповядайте (исп.). — Б.пр. ↑

XXXVI.

В единадесет и половина, след като завърши дежурството му като хотелски носач, Син божи отиде с велосипеда си до къщата на дебелото момиче. На прага се сблъска с Ен-2, Сципион и Фопа, които вече излизаха.

— Късно ли идвам, командирю? — попита той и добави: — Оставям си колелото и идвам.

Но Ен-2 му каза да върви с колелото пред тях, тъй като той имаше пропуск, за да ги предупреждава за патрулите.

— Тръгвам — каза Син божи.

Луната бе потопила в ярка светлина града, над който бе легнал полицейският час като огромен паяк с дълги пипала. Те притичваха от дърво до дърво и дългите им сенки се преплитаха. За миг спираха в някоя сянка, с ръце в джобовете върху спусъка на пистолетите, готови да започнат бой, ако някой патрул ги спре. Така, от дърво до дърво, от сянка в сянка, срещнаха Син божи, който се връщаше с велосипеда.

— Какво има? — попита го Ен-2.

— При Порта Романа има хора, чух ги да говорят.

— Накъде се движат?

— Наникъде. Стоят на ъгъла.

— Кой ъгъл?

— Дето е кафенето, откъм Порта Виджентина.

Ен-2 се замисли за момент. Трябваше да тръгнат към Порта Витория и им оставаше да пресекат само една-две улици, преди да стигнат до булеварда.

— Да минем пак от тази страна — каза той, а след това се обърна към Син божи: — Много ли бяха, как ти се стори?

— Чух гласовете на трима — отговори Син божи, — но трябва да бяха около десетина.

Улицата, в която се отбиха, беше без дървета и нямаше сянка нито от едната, нито от другата страна на къщите, облени в лунна светлина чак до покривите.

— Върви напред — каза Ен-2 на Син божи и му посочи по коя улица да тръгне.

От ъгъла на Порта Романа достигаха гласовете на патрула, който бе спрял там, чуваше се кучи лай и шум на коли и камиони. При първия завой те отново свиха към големия околоръстен булевард, където луната пак ги освети, но тук имаше големи черни дървета и жив плет между двете трамвайни линии.

— Дай ми колелото — каза Ен-2 на Син божи. — Ще ида да го оставя и ще се върна с колите.

Намираха се на една от малките улички, които от булеварда се изкачват към градските стени. Ен-2 се канеше да тръгне, но един голям автомобил изплува от тъмнината и се спря на височината над тях. Висок мъж слезе, каза нещо на немски на тия, дето бяха вътре, чу се хлопване на врата, колата потегли отново и човекът остана сам.

Той погледна къщите в подножието, видя малките градинки и игрището за кегелбан сред тях и започна да слиза в тази посока.

Долу го спряха четирима въоръжени.

— Имам пропуск — заяви той.

— Няма значение — каза Сципион, — не говори, горе ръцете и минавай от тая страна.

— О! — възкликна другият. — Esta bien.^[1]

И изведнъж сякаш взе да се смее. Видя Син божи и отново се засмя; Син божи също го видя и се наклони към ухото на Ен-2.

— Този е испанецът от SS — каза му той.

Ен-2 запита испанеца:

— Как се казва на испански „луд“?

— Лосо — отвърна испанецът.

— Не се ли казва Ел Пасо? — попита Ен-2.

— О, не! — отговори испанецът. — Ел Пасо значи превал, превал в планините.

— И какво още означава?

— Има такъв град в щата Ню Мексико.

— И още?

— Още — има такъв човек, когото Франко е осъдил на смърт.

— Момчета — рече на своите хора Ен-2, — струва ми се, че този човек е от нашите. Но все пак не го изпускайте от очи, докато аз се върна.

Десет минути по-късно хората, които бяха в колата заедно с Ел Пасо, пушеха мексикански цигари и се смееха.

— Винаги казва „хм“ — обясняваше в другата кола Син божи. — Все пак никога не бих повярвал, че е от нашите. По-малко бих се изненадал, ако открия, че капитан Блут е от нашите. — После добави: — А може и капитан Блут да е от нашите.

[1] Много добре (исп.). — Б.пр. ↑

XXXVII.

Колите минаха покрай крепостната стена, която води от Порта Романа до Порта Виджентина, и прибраха останалите четирима, които чакаха в квартирата на Кориолан. След това се разделиха. Едната кола тръгна към Порта Лудовика и после се изкачи по булевард Италия направо към квартала, където живееше новият председател на съда, между площад Мисори и Порта Витория. Другата, отделяйки се веднага от крепостната стена, тръгна по второстепенни улички към булеварда на Порта Витория.

Неподвижни в лунната нощ, стояха подсилени патрули по всички ъгли на улиците, които от вътрешния кръг на центъра водят извън града, между Порта Венеция и Порта Романа; а малко преди полунощ започнаха да минават начесто коли и камиони покрай патрулите, които говореха на висок глас, пушеха, смееха се, от време на време стреляха във въздуха или си подвикваха от една улица в друга: „Хей, Гордини!“ — „Хей, Лунарни!“ — „Шмид, чуваш ли?“ — „Ало, Римершмид?“ — както се търсят кучета през студените зимни нощи с ясна луна.

В многото отделения за политически затворници на затвора „Сан Виторе“ всички задържани бяха будни, знаеха, че съдът се събира, за да избере измежду тях четиридесет човека, които ще бъдат откарани на игрището „Арена“ и разстреляни преди зазоряване. Те се заслушваха в ония далечни шумове и гледаха през прозорците студената светлина на луната.

А отвън се чуваха гласове:

— Три!

— Пет!

— Четири!

— Девет!

— Седем!

— Девет!

— Четири!

— Седем!

— Девет!

Във вътрешния двор на затвора „Сан Виторе“, на луна, войниците играеха на мора^[1]. Откъм ларго Аугусто, от другата страна на града, към Порта Витория други гласове почнаха да повтарят същите числа.

— Така ясно се вижда, че човек може да чете вестник — каза някой.

— И на карти може да се играе — обади се друг.

— По-добре на зарове — каза трети.

— Има ли някой тесте карти или чифт зарове? — попита първият.

— Да играем на мора — предложи четвърти.

Приклекнаха с опрени на колената ръце и започнаха да разтварят пръсти и да броят:

— Пет!

— Четири!

— Девет!

— Четири!

— Пет!

— Девет!

— Седем!

— Девет!

[1] Мора — игра с пръстите на ръцете, при която всеки играч се стреми да отгатне броя на пръстите, разтворени от него и противника му. — Б.р. ↑

XXXVIII.

Един голям автомобил, подобен на ония, дето кръстосваха наоколо, се закова близо до хората, които играеха. Колата беше пълна със свъсени лица и шмайзери, а от мястото, което бе отдысно на шофьора и луната не го огряваше, през едва сваленото стъкло на вратата се чу спокоен и студен въпрос към хората, които играеха:

— Тук всичко наред ли е?

Играчите бяха скочили на крака. Бяха смутени и не отговаряха. Накрая един от подофицерите се реши:

— Всичко е наред, господин комендант.

Разговорът продължи с раздражен глас от страна на този, който бе наречен комендант, и все по-виновен тон от страна на подчинения.

— Тогава какво правите тук? Кой ви е казал да стоите тук?

— Командирът ни заповяда, господин комендант.

— Но вече всички минаха, нали? Не са ли минали всички?

— Тъй вярно, господин комендант, всички минаха.

— А вие защо стоите тук? Заповедта не е да стоите тук. Къде е този командир?

— Обикаля с мотоциклет патрулите, господин комендант.

— А вие сте се разположили тук като цигански табор! Заповедта не е да стоите тук.

Колата тръгна, без някой да им каже каква е била заповедта, но хората, петнадесетина на брой, се изтеглиха от ларго Аугусто и смутени се запътиха, без да знаят накъде. Около Верциере, на ъгъла при малката църква „Сан Бернардино але Оса“, срещнаха друг патрул, който слизаше.

— Давайте, давайте — им каза подофицерът. — Има заповед да не се стои тук.

Двата патрула тръгнаха заедно напосоки и се озоваха към Главната болница.

Колата от своя страна бе тръгнала надолу към Порта Витория.

На излиза на късата уличка, където се намираше районният фашистки комитет Коридони, гвардейците, които бяха тук — една част

в един камион, други по улицата, — се смееха и свиреха с уста. Изведнъж те видяха колата да пристига и да заковава спирачките си ядовито. Спря сред тях, някой си показва главата от прозорчето и попита за командувания.

— Кой е тук офицер? Да се яви офицерът!

Дотича някакъв поручик.

— Вие ли сте? И оставяте хората си да пеят! Защо оставяте хората си да пеят?

Поручикът промърмори нещо за извинение, а гвардейците, около петдесетина, се бяха умълчали.

— Защо стоите тук като треснати? Вече всички се прибраха. Кой ви каза да стоите още тука?

— Командирът ни нареди...

— Кой командир? Черното куче ли? Кажете му от мое име, че си заслужава прякора...

— Слушам, господин комендант!

— Той да си командува своите хора! Вие не сте ли от Националната републиканска гвардия? Заповедта не е да стоите тука.

— Слушам, господин полицейски началник.

XXXIX.

Колата тръгна, а поручикът нареди на хората си да се качат всички в камиона.

— Къде да карам? — попита шофьорът.

— Знам ли... — отвърна поручикът. — Карай да обиколим из булевардите.

На площад Петте дни, до Порта Витория, един мъж на мотоциклет, с широка фуражка, видя камиона да навлиза в булеварда откъм Монфорте, спусна се след него и го настигна.

— Къде отивате?

Друга голяма кола, която идваше от противоположната страна, пресече трамвайната линия и спря недалеч от камиона.

— Кой ви изпрати тук? — викна някой от колата.

— Полицейският началник! Струва ми се, че беше полицейският началник — отговори поручикът.

В колата заговориха на немски на висок глас:

— Sag ihnen, dass es keinen Questore gibt... Und frage von welcher Seite es weggefahren ist.^[1]

— Полицейски началник ли? — викна първият глас. — Какъв ти началник! Пребиха един немски офицер и сега бягат. Накъде отиде колата?

От другата страна на трамвайната линия един камион, пълен с хора, летеше по посока на Порта Романа и макар че им извикаха да спрат, те отминаха.

— Колата отиваше към Порта Романа — каза човекът на мотоциклета. — Самият аз я срещнах.

— Dann weiter!^[2] — викна немският глас от колата.

— След тях! — извика италианският глас. — Дайте ни двама човека и карайте все по булеварда. Ние ще минем край крепостната стена.

Двама гвардейци слязоха от камиона, а човекът с мотоциклета вече бе потеглил.

— Качете се на стъпенката — викнаха от колата, — единият от едната, другият от другата страна!

Колата се понесе бясно и когато срещна патрулите между Монфорте и Порта Витория, единият или другият от гвардейците, които висеха на стъпенката, питаше:

— Мина ли оттук такава и такава кола? Убили са един немски офицер и сега бягат. Отивайте всички към Порта Романа!

[1] Кажи му, че не е имало никакъв полицейски началник... И попитай накъде е тръгнала колата (нем.). — Б.пр. ↑

[2] Да вървим! (нем.) — Б.пр. ↑

XL.

Пред зданието на комитета Коридони, спрени на отсрещния тротоар, стояха четири-пет коли, а десетина гвардейци в шинели, половината от които шофьори, бяха застанали на входа.

Зад стъкления портал на зданието, в стаята на охраната, пет-шест руси момчета в черна униформа весело разговаряха, а един гвардеец, който седеше зад някаква маса, унесено наблюдаваше отмерените им движения и се захласваше да слуша как сладко говорят на немски. Те ядяха шоколадени блокчета, само един не ядеше и стоеше настрана, опрян на стената, със сериозно лице, а друг един, по-дребен на ръст, но най-шумен, най-рус и с най-закръглен задник, отиваше непрекъснато до него с ново блокче шоколад и му предлагаше; тъй като оня поклащаше глава и отказваше, ниският се връщаше при другите и им казваше нещо, на което всички се смееха, а той изяждаше шоколада сред общия смях.

Гвардеецът зад масата, почти старец, с побелели коси по слепоочията, се смееше непрекъснато заедно с тях. От гвардейците единствен той се бе присламчил към германците и ги гледаше захласнат; останалите — двама от специалната команда, с череп на черните барети, и трима в сивозелените униформи на Националната републиканска гвардия — следяха какво става между седмия гвардеец, един германец с каска и едно куче.

Кучето имаше голяма глава като горски звяр, козината му беше на бели и черни петна и, изглежда, то беше на германеца, седнал на една пейка. Той се бе навел напред, с лакти, опрени на бедрата, и прокарваше дълга метална верижка ту през едната, ту през другата си длан. Германецът беше възрастен човек. И гвардеецът, който стоеше настрана, беше възрастен; той ядеше хляб и сирене и от време на време хвърляше по някое късче хляб на огромното куче.

Кучето обаче не ядеше хляба, подушваше го и го оставяше на земята.

— Защо — питаше го гвардеецът, — защо не го ядеш? Не го яде.

Продължаваше да му хвърля малки късчета хляб, кучето ги душеше и ги оставяше на земята. Вече се бяха събрали доста късчета хляб между германеца и гвардееца.

— Защо не яде хляба? — попита гвардеецът. — Защо не го яде?

Хвърли на кучето едно малко парченце сирене, кучето го подуши, дори изръмжа, но пак го остави на земята.

— Как, дори и сирене ли не яде? — попита отново гвардеецът.

Той дигна поглед към останалите, които наблюдаваха, и рече:

— Защо не го яде?

После хвърли на кучето по-голямо парче сирене.

— Защо? — обърна се той към германеца.

— Warum? — подсказа му един с череп на баретата.

— Warum? — обърна се гвардеецът към германеца.

XLI.

Под каската лицето на германеца беше сиво. Той протегна ръка, взе от земята най-близкото късче хляб и го постави на муцуната на кучето. После изкомандува:

— Ein, zwei, drei, vier, fünf!

При „fünf“ кучето тръсна глава, подхвърли във въздуха малкото късче хляб, което бе поставено на муцуната му, улови го с уста, глътна го и отново се загледа в господаря си.

— Ой! — възкликна гвардеецът и запита: — Мога ли да опитам и аз?

Той взе от земята по-голямото от двете парчета сирене, които бе хвърлил на кучето, постави го плахо на муцуната му и започна да повтаря:

— Ай, вай, драй... — Спря изведнъж и попита: — Ами после как беше?

Сиволикият германец взе сиренето от муцуната на кучето, разпери ръка срещу гвардееца и преброи на петте си пръста:

— Ein, zwei, drei, vier, fünf! — После добави: — Да брои, да брои заедно с аз.

— Добре — отвърна гвардеецът, като повтори: — Ja.

Германецът хвана палеца си и рече:

— Ein.

— Ай — произнесе гвардеецът.

— Ein, ein — повтори немецът.

— Ja — каза гвардеецът. — Аин.

Немецът докосна показалеца си:

— Zwei.

— Вай — рече гвардеецът.

— Zwei — повтори германецът. — Z-wei!

— Цивай — каза гвардеецът.

— Drei — отброи немецът.

— Драй — повтори гвардеецът.

— Vier.

— Фир.

— Fünf — продължи немецът.

— Филюф — рече гвардеецът.

— Fünf, fünf — повтори немецът и отново преброи на пръсти: —
Ein, zwei, drei, vier, fünf.

Гвардеецът този път не повтори след него.

— Разбрах. Ja. Разбрах — заяви той.

Германецът му подаде парчето сирене, което държеше в ръка.

— Versuch's einmal. Да опита ти.

Гвардеецът изглежда победоносно другарите си, които го бяха заобиколили, и постави парчето сирене върху муцуната на кучето.

— Ай — произнесе той. — Аин, цивай, драй, фир, фюф.

XLII.

В голямата зала на първия етаж избираха измежду триста души, изброени на списък, имената на четиридесет, които трябваше да изкарат още същата тази нощ от килиите, да ги натоварят на два камиона и разстрелят на игрището „Арена“. Щяха да ги разстрелят без разпит, без защита, без дори едно конкретно обвинение, просто само въз основа на книгата, представени от полицейските офицери, един от които беше капитан Клем от хотел „Реджина“. Решаваше се животът на четиридесет от всичко триста живи хора, за които заседаващите не знаеха друго освен имената, написани на списъка. Никой от тях не познаваше нито очите, нито лицата им, нито самите хора; и никой от ония долу от охраната, бил той рус германец или мургав италианец, нито за момент не се замисли за това какво означаваше заседанието на горния етаж, както и за последиците, които малко след това щяха да настъпят в затвора „Сан Виторе“. Помислил ли бе някой какво ще откара камионът, който щеше да профучи в нощта през пустия град и да спре на посивелия терен на „Арена“, където някога радостно подскачаше към небето футболната топка?

Ония руси момчета бяха напълно заети със своите шоколадени блокчета, гвардеецът зад масата беше напълно зает с русите момчета, гвардейците около кучето бяха напълно заети с кучето и въпреки това всичко, което се случваше горе, беше по тяхна вина и въобще нямаше да се случи, ако всички те не стояха там да ядат шоколад и да си играят с кучето.

Когато гвардеецът произнесе „фюф“, кучето не тръсна глава, не подхвърли във въздуха парчето сирене, поставено на муцуната му, и не го глътна; то гледаше търпеливо, ръмжеше и гледаше и дори сиволикният немец се усмихна, а останалите избухнаха в гръмогласен смях.

Сякаш стреснати от този смях, русите момчета се обърнаха, но продължиха пак играта си. Вече бяха изяли шоколадените блокчета, но вътре в тях бяха намерили картинки и сега разглеждаха картинките, караха се за тях, смееха се; ниският с кръглия задник взе една картинка

и тръгна към момчето, което стоеше настрана. Предложи му картинката, но другият отказа, клатейки глава. Той се върна отново при групата и всички се разсмяха. После повтори играта още няколко пъти. И още веднъж немецът изкомандува на кучето: „Ein, zwei, drei, vier, fünf!“, и още веднъж кучето подхвърли във въздуха и нагълта късчето, което беше поставено на муцуната му.

XLIII.

Тогава се чу шумът на някакъв автомобил, който пристигаше, може би на два автомобила, които пристигаха заедно, и вътре нахълтаха група мъже с шмайзери. Половината от тях веднага се затичаха по стълбите. Те се втурнаха така яростно, че гвардейците пребледняха. Русите момчета, които ядяха шоколад, преустановиха играта си. Двама гвардейци от новодошлите не се качиха горе; старият гвардеец иззад масата повика единия от тях по име; а единият от двамата с черепи на баретите повика по име другия.

— Нападнаха един патрул!

— Как? Какво?

— Убиха един немски офицер!

— Какво, какво?

— Дойдохме да предупредим съда.

Русите момчета подхванаха отново играта и смехориите си, а гвардеецът с кучето продължи опитите си: „Аин, цивай...“

От горния етаж долетяха изстрели и силен тропот, сякаш някой риташе силно по тавана.

— Горе ръцете! — извика някой зад групата с кучето.

Ниският от русите момчета падна с револвера, който бе успял да изтегли от кобура, докато отиваше към застаналия настрана свой другар, друг падна, както вече стреляше, падна и гвардеецът зад масата, също и гвардеецът, който си играеше с кучето, падна и кучето, останалите побягнаха, едни по стълбите, а други, между които и ония с черепи на баретите, през един изход към двора.

XLIV.

Боят се пренесе на улицата. Мъже с каски скочиха от един прозорец на улицата и от едната кола картечница откри по тях огън. Мъжете с каски хвърляха бомби срещу колата, но картечницата не им позволяваше да се доближат. Един от тях падна, другите се прикриха зад портала, една кола само с един гвардеец потегли бясно от отсрещния ъгъл и се залута напред-назад отчаяно.

На ларго Аугусто колата срещна камиона с поручика.

— Бързайте — изкрещя гвардеецът, — убиват всеки, който им попадне!

— Какво? — викна поручикът.

— Дойдоха и избиха всички.

— Къде? Кой?

— В сградата на комитета. Качиха се горе и започнаха да стрелят вътре. От съда не остана никой.

— Спасиха ли се?

— Всички са мъртви.

— Виж ти! — извика поручикът.

Камионът тръгна веднага към мястото на акцията, но гвардейците, които бяха отзад, започнаха да скачат един по един долу и да бягат.

— Ще пристигнем двамата сами — каза шофьорът на поручика.

— Какво? — попита поручикът.

— Може и да са прави — заяви шофьорът.

— Чуваш ли се какво говориш? — викна поручикът.

— Казвам, че и ние не знаем какво ще заварим — отвърна шофьорът.

Вече се чуваше пукотът на изстрелите.

— Чувате ли? — каза шофьорът.

— Бързо! — заповяда поручикът. — Ще им дадем да разберат!

— Кой? Ние двамата на всички тях?

— Как ние двамата? — учуди се поручикът, после се обърна и погледна в камиона. Видя, че от петдесет души бяха останали по-

малко от тридесетина.

— Дявол да го вземе! — изруга той. Извика по име двама-трима от тях и ревна: — Стреляйте по всеки, който бяга!

Откъм площад Петте дни се зададе друг камион и двата камиона почти едновременно стигнаха до излаза на улицата, където се стреляше. Точно в този момент две коли изскочиха пред тях.

— Те са! — викна поручикът.

Една ръчна граната падна и експлодира в камиона.

— Майчице! — изохка някакъв гвардеец. Той сигурно вярваше, че е на страната на по-силния, и не бе очаквал такъв край. — Майчице, майчице! — стенеше той.

И един кучи син може да каже „майчице“.

Но ето че друга бомба избухна между задните колела на една от двете коли.

— Гумите ни са спукани — извика Ен-2.

От колата изскочиха петима — Ен-2, Ел Пасо, Метастазео, Сципион и Барка Тартаро, и видяха, че са се отдалечили едва на седемдесетина метра от сградата на комитета Коридони, но са съвсем близо до друга една улица, която излизаше на булеварда от противоположната страна. Известно време тичаха заедно, после Ен-2 каза на Метастазео:

— Квартирите на другарите от този район са открити и те ни чакат по входовете. Едната е на улица Сант Антонио, тринадесет. Другата — на улица Синьора, две. Ти и Барка Тартаро се постарайте да стигнете до някоя от тях.

— Сант Антонио, тринадесет, Синьора, две — повтори Метастазео.

— Паролата е „Мост“ — каза Ен-2. — Синьора, две, Сант Антонио, тринадесет.

— Мост — повтори Метастазео. — Синьора две, Сант Антонио, тринадесет.

XLV.

Едва се бяха разделили и в улицата се чува изстрелите на преследвачите им.

— Оттук — каза Ен-2 на Ел Пасо и на Сципион.

Хванаха по една малка уличка, опасана с ниски зидове, свиха отново, забавиха крачка, стигнаха до улица Ламармора, където не се чуваха изстрели от никоя посока.

— Пристигнали са вече — каза Ен-2 и добави: — А ние какво ще правим?

— Престанаха да стрелят — каза Сципион.

— Пак ще започнат — рече Ел Пасо.

Продължиха все по улица Ламармора до крепостната стена и на ъгъла, при развалините на зданието, което се бе срутило през август. Ен-2 каза на Ел Пасо:

— Има две-три места, дето можем да се скрием и ние. Какво да правим?

Вместо отговор той дълбоко въздъхна в студената нощ. Някъде от друга посока долетя ехото на изстрели и обгърна квартала, студената нощ, дори и луната.

— Там има пожар — каза Ел Пасо.

Посочи към Портата Витория, където небето бе осветено в червено.

— Къде можем да отидем най-близо? — попита той.

Изминаха стотина метра, бутнаха една врата, влязоха и един стар работник ги поведе по дълга и тъмна стълба. През прозорчето на стълбището видяха светлини, други пожари.

— Клетият Фопа! — каза Сципион.

Спряха до прозореца и се загледаха в пожарите.

— Колко души загубихме? — попита Ел Пасо.

— Фопа и Кориолан — убити. Пико Студента — ранен.

— Горкият Фопа! — повтори Сципион.

Пожарите бяха четири или пет, далечни и безшумни. Не се чуваха и изстрели. Големият град от развалини сякаш бе потънал в

огромен сив трап, обкръжен от ореола на луната. Пустинята бе изплувала отново; без нея, без Берта, този град винаги му изглеждаше като пустиня.

— Черното куче, нали? — попита Ел Пасо, сочейки пожарите.

Ен-2 не отговори, отвърна умореното си печално лице от прозореца, а над смълчания град, под луната на пустинята, се понесе дългият вой на човека, който ги търсеше и палеше къщи.

— Ya lo creo^[1] — каза Ел Пасо, — че сега трябва да се заемем и с него.

[1] Аз мисля (исп.). — Б.пр. ↑

XLVI.

Сутринта след тази нощ, към десет часа, Селва, красивата старица с бели коси, метеше къщата си, когато, повдигайки глава, видя през завеските на стъклата на входната врата силуета на някаква жена, застанала на площадката.

— Я виж ти! — си каза гласно Селва.

Жената стоеше на осветената от слънцето площадка зад остъклената врата и не се решаваше да почука, нито си отиваше.

Селва отвори вратата и каза:

— Я виж ти!

Накара я да влезе и я въведе в стаята, изпълнена със слънце, което сега огряваше дори стария диван, на който миналия път жената седеше. Покани я да седне и каза:

— Събрала си смелост да дойдеш... радвам се, че те виждам пак.

— Благодаря, и аз се радвам — отговори Берта.

— Какво мога да ти предложа? Имам нещо средно между чай и лайкучка. Да приготвя ли две чаши?

— Не е нужно.

— Ако се превземаш, много ти здраве. Изглежда, току-що си пристигнала с влака и една топла водичка ще ти дойде точно на място. Идваш с влак, нали?

— Идвам със Северния влак. Пристигнах и дойдох направо тук.

— Извън Милано ли живееш? Защо?

— През август къщата ни изгоря.

— Къщата ви изгоря? Твоята и на кого другиго?

— На мъжа ми.

— И сега с мъжа ти живеете извън Милано?

— Да, с мъжа ми.

Селва започна да приготвя чая, но изведнъж се извърна и попита:

— Значи, ти не работиш с нас, нали?

— Не, не мога да кажа, че работя — отговори Берта.

— Сетих се, че е така — каза Селва и се обърна пак към печката, в която беше поставила трески, събрани от развалините. После приседна на ръба на масата и постави единия си крак на стола.

— Сетих се, че не си от нашите. Сега той няма много работа с нас. Вече работата му го свърза с други жени.

— С колко, други?

— Всичко две. Едната съм аз, а другата е помощницата му. Ти коя би могла да бъдеш?

— Помощница ли има? Каква помощница?

— Една, която познавам, затова разбрах, че ти не работиш с нас.

XLVII.

Селва се размърда, мина зад масата и погледна дали водата е завряла.

— Надявах се, че си неговата другарка — каза тя и преди още другата да отговори, продължи: — Един мъж трябва да си има другарка, още повече, ако е от нашите. Трябва да е щастлив. Как ще разбере какво е нужно на хората, ако самият той не е щастлив? Ние затова се борим, за да бъдат щастливи хората.

Обърна се, облегна се на масата с ръце и каза:

— Разбираш ли какво ти казвам?

— Не е трудно за разбиране — отговори Берта.

— Не е трудно — продължи Селва. — Един човек, който се бори, за да бъдат хората щастливи, трябва да знае всичко, което им е нужно, за да са щастливи. И трябва да си има другарка, да е щастлив с другарката си.

— Той няма ли си другарка? — запита Берта.

Селва отново погледна дали водата ври.

— Мен ли питаш? Надявах се, че си ти... никога не съм знаела дали си има другарка.

Обиколи масата с чайника и чашите в ръце.

— Когато те видях, веднага си помислих, че ти сигурно си неговата другарка. Ти си точно такава, каквато мисля, че на него би му харесала... Но ти — попита я тя — вярваш ли ми това, което ти казвам?

— Защо да не ти вярвам? — възрази Берта.

— Ако бях млада, можех да бъда негова другарка — продължи Селва, — но сега бих могла да съм му майка. И щом те видях, реших, че това си ти.

— И аз съм по-стара от него.

— Няма значение, не си стара като мене, значи, би могла да му бъдеш жена.

— Но аз вече съм жена на друг.

Чертите на нежното лице на Селва се изостриха.

— Странно ми звучи да го чуя от твоите уста.
— Въпреки това е истина.
— Но ти наистина ли си негова?
— Не знам — отговори Берта. — Впрочем какво значи да съм негова? За това има много начини.
— Не вярвам — отвърна Селва.
— Един ли е само начинът да принадлежиш някому?
— Истинският е само един.
— Без значение ли е, когато човек иска да бъде добър с някого?
— Затова ли продължаваш да си му жена?
— Не знам, може би затова.
— Ужасно е да живееш в един дом и да си внушаваш, че е твой само защото искаш да си добра.
Берта не отговори.
Прав ли беше Селва? Тя нямаше дом, нямаше нищо, освен един призрак. Лягаше в леглото, но не можеше да заспи... и за да бъде добра, приемаше, че има всичко, приемаше дори, че е съпруга на един мъж.
Истина ли казваше Селва?

XLVIII.

Изгледаха се и Берта се размърда на дивана, сякаш искаше да стане.

— Кога се омъжи? — попита я Селва.

— Преди десет години.

— А с него кога се запозна?

— Веднага след като се омъжих.

— Виж ти! — възкликна Селва. — И той оттогава ли е влюбен в тебе? И ти ли в него оттогава?

— Не съм казала това.

— Изглежда, думите те плашат.

— Не ме плашат, но няма причина да се казва, че той е влюбен в мен или аз в него.

— Защо? — попита Селва.

Берта не отговори и стана да си ходи.

— Тръгваш ли си?

— Трябва да вървя — отвърна тя.

— Тогава защо дойде?

Берта не отговори, държеше главата си наведена, лицето ѝ беше загрижено.

— Все пак ти искаше нещо от мен, нали? — попита я Селва.

— Нищо особено.

— Само да ме видиш ли?

— Да.

— Е, добре! Но въпреки това си ми симпатична. Защо избягваш да ми говориш на „ти“?

— Не, не избягвам. Ето, говоря на „ти“.

— Вярно — каза Селва.

— Сега вече наистина си тръгвам.

— Ще дойдеш ли пак?

— В Милано идвам често, ще дойда пак да те видя.

— Не обичаш да говориш много, така ли е?

— Като че ли е така.

— Аз пък съм голяма бърбурка. Неприятно ли ти е всичко, което наговорих?

— Моля ти се...

— Може би не трябваше да те питам защо си дошла... но да оставим това, кажи, виждала ли си го оттогава?

— Не съм го виждала, откак бяхме тук заедно.

— Тоест откако?

— Вече минаха два дни. Трябваше да ме потърси, а още не го е сторил.

— Аха, разбирам — каза Селва.

— Какво? — попита Берта.

— И аз не съм го виждала, бях извън Милано.

— Да не би да му се е случило нещо?

— Не, не.

— Довиждане, Селва.

XLIX.

Берта взе трамвая и стигна чак до площад Скала. Зимата беше същата, както преди два дни, въздухът — лек и подвижен, слънцето същото, същи и отблясъците по стъклата. Може би и той беше зад трамвая, на велосипеда си.

Тя слезе и тръгна, като се заоглежда на всички страни. От Катедралата отиде към площад Фонтана, като не знаеше накъде да се отпрати. Видя, че там трамваите минаваха със скоростта на човешка крачка. В нейната посока хората бързаха на групи, а тия, които се връщаха, изглеждаха като подплашени, често спираха и дълго гледаха назад.

— Какво се е случило? — попита Берта.

С този въпрос тя се бе обърнала към един стар господин, който гледаше назад и държеше бастуна си нагоре разгневен, пребледнял. Имаше нещо странно в позата му, както държеше издигнат бастуна си — напомняше ѝ селските жени с хурка в ръка, когато предат.

— А, нищо особено — отговори старецът.

Един по-млад, от ония, които се задаваха и оставаха да гледат дълго, обърнати назад, беше прежълтял като мъртвец. Държеше в ръце празна чанта, която отваряше непрекъснато, обръщаше я, изтърсваше и отново я затваряше.

— Разбира се — каза той, — нищо особено няма.

Двамата спряха едновременно и известно време вървяха заедно, сякаш единият питаше, а другият отговаряше все едно и също.

— Какво особено има?

— Няма нищо особено.

Не бяха много ония, които отиваха нагоре — един на всеки десет между тия, които идваха надолу забързани на групички, но всички се споглеждаха, говореха и жестикулираха по същия странен начин.

— Какво необикновено има? Не видях нищо необикновено.

— Нито аз. Какво толкова необикновено има?

На ларго Аугусто Берта забеляза тълпа, която се движеше по платното на улицата между двата тротоара, в една и съща посока, все

към площада с паметника на Петте дни^[1], но тя продължи по тротоара. Изведнъж се озова сама сред затворените магазини, но продължи и зърна пред себе си неподвижни мъже със странни фуражки и дълги черни пушки в ръцете, също като онези, които бе видяла последния път с Ен-2 по булевард Семпионе, докато той я взеше на велосипеда си. Не бяха в редици, нито бяха много — стояха пръснати по тротоара, а слънцето блестеше по черните цеви на техните пушки, по копчетата им и кокардите на фуражките.

Тогава тя слезе от тротоара, смеси се с тълпата и мина покрай тези хора; напрягаше се да види какво святка по фуражките им. Забеляза, че носеха черепи от бял метал, с кръстосани кости отдолу; но видя също, че на тротоара между тия хора и други, които бяха застанали по-далеч, лежаха подредени купчини парцали, една купчина по-светла, друга по-тъмна: панталони, сака, палта, протрити дрехи. Какво е това?

Без да спира, тя мина близо до тия купчини и видя да се показват от тях обувки. Какво? Хора ли се криеха в тези купчини? Това хора ли са? Обърна се и уплашено погледна зад себе си в лицата на тълпата.

— Ама... — започна тя и спря. Искаше ѝ се да попита дали всяка от тия купчини е един човек; и защо там има пет купчини, петима човека. Какви хора бяха тия? Арестувани, заловени? И защо всички лежаха, защо никой не бе седнал, не стоеше прав, не се движеше?

Искаше да разбере това от някой сред тълпата, не искаше да се вглежда повече и все пак не можеше да откъсне погледа си. Видя, че това бяха мъртъвци, петима мъртъвци, наредени на тротоара, един дори с вратовръзка, сякаш го бяха убили, докато се е движел по улицата; но всички останали бяха раздърпани, един дори увит в покривка за маса, друг със сако, метнато върху лицето, а отдолу по гащета и риза, други двама бяха в спално бельо, боси.

— Но какво се е случило? — прошепна тя.

Взираше се в лицата около нея, искаше да разбере, а не ѝ оставаше друго, освен да гледа. Какво бяха направили с тези хора? Кой го беше направил? Защо?

Тя дигна очи към един от гвардейците с кости и череп на фуражката и за малко да го попита. Но не каза нищо. Дори се изчерви и се изтегли назад в тълпата, забърза и без да спира, продължи до паметника на площад Петте дни, после пак се върна назад. Стигна

отново площад Фонтана, площада на Катедралата и площад Скала, почти тичайки. От площад Скала взе отново трамвая и малко след това беше пак при Селва.

[\[1\]](#) Петте дни — победоносно въстание на миланчани против австрийското иго, от 18 до 22 март 1848 г. — Б.р. [↑](#)

L.

Мъртвите на ларго Аугусто не бяха само петима; имаше и други на отсрещния тротоар, четирима на булеварда край Порта Витория, седем на площад Петте дни, в подножието на паметника.

Зад всяка редица мъртъвци бе поставен надпис: „Разстреляни за назидание“. Друго в надписите не се казваше, нито във вестниците. А сред убитите имаше и две момчета по на петнадесет години. Имаше и едно малко момиче, две жени и някакъв старец с бяла брада. Хората вървяха по ларго Аугусто, минаваха покрай Порта Витория, стигаха до площад Петте дни, гледаха мъртъвците по тротоарите, едни на слънце, други на сянка, и повече не искаха да знаят. Гледаха мъртвите лица, босите крака, обувките, гледаха черепите с кости по фуражките на постове, които ги пазеха, и сякаш разбираха всичко.

Как? И ония две момчета по на петнадесет години ли? И малкото момиче ли? Именно като гледаха тия деца, те сякаш разбираха всичко, вече никой не се изненадваше от нищо, никой не търсеше обяснение, никой не грешеше.

Между хората беше и Гракх. Тук бяха Орацио и Метастазιο, Сципион и Мамбрино. Движеха се поотделно, размесени в тълпата. Тук бяха Барка Тартаро, Ел Пасо, който мина и замина, Син божи, а също и Ен-2. Разбира се, на тях им беше най-ясно от всички. Ясно им беше защо между убитите има жени, защо има едно малко момиче, един старец и две момчета. Но изглежда, че и всички останали разбираха.

„Защо?“ — питаше се Гракх.

Една от жените беше увита в покривка за маса. Другата, просната под паметника, сякаш беше порасла след смъртта си в своето костюмче на капки. То се беше разтворило от гърдите до коленете ѝ и откриваше розовия корсет, стар и мръсен, с провиснал жартуер. Защо онази жена лежеше увита в покривката? Защо бяха разстреляли малкото момиче, стареца, двете момчета, които бяха почти деца?

Старецът беше гол и само дългата бяла брада покриваше част от голотата на гърдите му. Лежеше по средата на седемте мъртъвци в

подножието на паметника с посиняло голо тяло, почернели палци на краката, със сгърчени стави и черни колене, сякаш бяха го повалили гол, с оръжие, пронизващо със студ, а не с куршуми.

Двете момчета в сянка на тротоара на ларго Аугусто бяха под едно одеяло, с боси крака и сериозни лица, сякаш не бяха умрели като деца, в плач и страх, а като възрастни, като тия, до които се намираха.

А тях защо ги бяха разстреляли?

От мястото, където бе застанал, Гракх видя Орацио и Метастазіо. С кого от двамата бе разговарял той вчера вечер?

С единия или с другия той бе разговарял вчера цялата вечер, той винаги разговаряше с всеки, когото срещнеше; той и сега разговаряше така, както разговаря човек с човек или пък си говори сам за неща, които знае, но на които търси нов отговор, необичаен отговор, при който разместването на думите, така или иначе, насочва нашето съзнание по друг път.

Гракх ги погледна от своето място — между него и тях лежах мъртвците — и в същия миг, когато той извърна към младежите побелялата си по слепоочията глава, на лицето, край устата му, се появи лека бръчка.

Орацио и Метастазіо му отвърнаха почти по същия начин. Сякаш той бе запитал: „А тях защо са ги разстреляли?“ По същия начин и те свиха уста и сякаш му отвърнаха с въпроса: „А тях защо са ги разстреляли?“

LI.

Но сред убитите имаше и едно малко момиче.

Лежеше по-надолу между другите четирима, които бяха на булеварда; нямаше повече от единадесет-дванадесет години. Лицето ѝ беше като на другите, не приличаше на умряло дете, сякаш в краткото време от залавянето ѝ до разстрела тя изведнъж бе остаряла. Главата ѝ бе наклонена към убития до нея, почти откъсната от врата от гъстия картечен откос, а косите ѝ — сплътсени в кръв; нейното сериозно лице гледаше сериозното лице на мъжа, обърнат леко към нея.

Защо са разстреляли и нея?

Гракх видя още един от тия, с които се бе запознал вчера вечерта — дребния Син божи, и за миг насочи към него непрестанния си разговор. Като обърна към него побелялата си по слепоочията глава, той го загледа настойчиво и над устата му пак се появи внезапно същата бръчка. Син божи понечи да тръгне към Гракх, но се отказа и остана на мястото си.

„Ами нея защо?“ — питаше Гракх. И Син божи му отвърна по същия начин, като го погледна; отговори му със същия въпрос: „Ами нея защо?“

„Защо ли? — възкликна малкото момиче. — Как защо? И ти, и всички знаете защо. Всички го знаем. А ти още питаш?“

Момичето заговори с мъжа, който бе проснат до него.

„И още питат защо! — каза му тя. — Нима не знаят?“

„Да, да — отвърна мъжът. — И аз знам. И всички ние знаем.“

„А нима те не знаят? — рече момичето. — Те също знаят защо.“

„Вярно“ — каза си Гракх. Той знаеше защо и отговорът се четеше по лицата на мъртвите. Този, който бе стрелял срещу тях, бе попаднал точно в целта. Улучвайки едно малко момиче и един старец, двама юноши на петнадесет години, една жена и друга жена — той бе намерил най-добрия начин да удари човека. Да го удари там, където човекът е най-слаб — в неговото детство, в неговата старост, там, където реброто му е извадено и разкрито сърцето, там, където той е най-много човек. Този, който бе стрелял, е искал да бъде звяр, да

изплаши човека. Нима не е искал да го изплаши? А според звяра този е най-добрият начин да всее страх у човека.

Ала никой сред тълпата не изглеждаше изплашен.

Изплашен ли бе Гракх? Или Син божи? Изплашени ли бяха Сципион, Барка Тартаро? Не, те не можеха да се изплашат. А можеше ли да се изплаши Ен-2? Не, и той не можеше да се изплаши. И всеки човек, който беше сред тълпата, също така не бе изплашен. Щом зърнеше мъртъвците, всеки започваше да разбира нещата, както ги бяха разбрали те, и ставаше безстрашен като тях. И всеки би могъл да бъде заедно с тях вчера вечерта. И всеки би могъл да разговаря с Гракх.

Гракх наистина разговаряше с всеки.

Той стоеше пред мъртъвците и ако някой срещнеше погледа му, на лицето му веднага се появяваше оная бръчка над устата. „Ти питаш «защо»?“ Гракх сякаш казваше на всеки: „Ти питаш «защо»?“

„Да — отвърщаше другият. — Разбира се, че питам. Нима нямам право да питам?“

„Можеш да питаш, ако искаш“ — казваше Гракх.

„А жената защо са я разстреляли? Ето какво питам. Защо са разстреляли жената?“

„Ами малкото момиче?“ — питаше втори.

„А тия две момчета?“ — добавяше трети.

Тогава Гракх казваше: „Ами този мъж? Него защо са го разстреляли?“

Лицето на мъжа не се виждаше, виждаха се само дългите му мускулисти крака на човек в разцвета на силите си; обувките му бяха обути без чорапи, а нагоре бе по гащета и риза; ръцете му бяха с посинели китки и свити юмруци като на човек, който стиска зъби. А на лицето му бе метнато сако.

Защо? Убийците сякаш искаха да прикрият своето предателство спрямо него; жестоко предателство, извършено срещу този мъж в разцвета на силите си.

„Ами този мъж защо?“ — питаше Гракх.

А неговият събеседник отвърщаше: „Да, защо?“

Така Гракх питаше за всеки мъртвец. Над устата му се появяваше все същата бръчка, той гледаше събеседника си, а оня му отвърщаше по същия начин.

Всеки един от мъртвите беше като малкото момиче, невинен и безстрашен. За всеки поотделно нямаше отделен отговор. И ако трябваше да се намери нов отговор, слова, които да събудят нашето съзнание и да го насочат правилно, то въпросът „защо“ би трябвало да се зададе за всички тях заедно.

Защо бяха убили тези хора?

III.

„И Фопа също, драги Сципионе. Защо са убили и Фопа?“ Дребничкият Фопа, паднал в сражението, лежеше с петимата мъртъвци откъм слънчевата страна на ларго Аугусто: от всичките само той беше в прилично облекло. Той бе паднал с оръжие в ръка и не бе принуден да скланя глава под секирата на палача. И все пак кой би могъл да каже, че неговата гибел бе оправдана?

Гракх и Сципион се срещнаха пред Фопа. Познаха ли се? Може би не: снощи единият би могъл да бъде в едната, а другият — във втората кола. Погледнаха се, без може би да знаят, че предишната вечер са се сражавали заедно; но те си заговориха — бръчката се появи над устата на Гракх и лицето на Сципион също трепна. Говореха за Фопа.

Защо Фопа? Той обичаше да ходи на кино, обичаше китайците и казваше, че всичко е по-хранително от хляба, дори копринените буби. Лицето му беше решително и добро. Беше обикновен, кротък човек. Защо сега лежеше мъртъв?

Можеше и да не се сражава, а само да ходи на кино и да разказва за китайците. Но бе принуден да се бие и сега бе проснат като момичето, което бе извлечено насила от леглото и разстреляно. И той беше като нея. Не беше повече виновен от нея, затова и неговата смърт бе също така неоправдана.

Същото беше и с Кориолан.

И той бе паднал с оръжие в ръка, но и той бе невинен и неговата смърт — неоправдана. И за него можеше да се каже: защо той? Беше тих и кротък, влачеше след себе си жена си и децата си във всички свои нелегални квартири, искаше на всяка цена да живеят заедно с него и казваше, че не би могъл да върши нещо, ако няма своя хралупа, където да се връща всеки ден при жена си и децата.

Той бе загинал, защото бе принуден да се сражава. А защо бе принуден да води бой?

Така си говореше Гракх.

Той забеляза как Барка Тартаро гледаше убития и разбра, че и другарят му си задава същия въпрос. Казаха си го едновременно: „Защо и него?“

Тъкмо до него лежеше мъртвото момиче. Нейната главица бе склонена към него, а неговото лице — обърнато към нея. Гракх позна това лице в момента, когато видя, че и Барка Тартаро го гледа. Някога това лице беше открито и добро.

„Сбогом“ — каза му Гракх.

„Сбогом“ — отвърна мъртвият.

И момичето отвърна: „Сбогом.“ Всички мъртви казаха: „Сбогом.“ И лицата на всички бяха еднакви.

Те вече не бяха нито открити и добри, нито решителни и добри, нито остри и добри, нито съсредоточени и добри, в тях вече нямаше нищо детско или старческо. Те бяха само сериозни — сериозни като всеки, който, без да е свиреп, не забравя отмъщението, онова отмъщение, което съдържа в себе си и прошката.

Затова всеки, който бе погледнал или гледаше сега тези лица, не можеше да ги различи едно от друго.

Всеки — ако той беше човек — гледаше на тях като на едно цяло семейство, убито зверски. Той би могъл да запита и за Кориолан, и за Фопа: „А тях защо?“ Би могъл да не прави разлика между момичето и оня, който бе паднал с оръжие в ръка. Пък и каква разлика има тук? Кориолан и Фопа бяха загинали като храбреци.

„Не е ли така?“ — обърна се Гракх към Ен-2.

Бутайки велосипеда си, Ен-2 вървеше между двете редици мъртъвци, между двата тротоара, и Гракх улови погледа му отдалеч.

„Това е, което мислим всички“ — каза му Гракх.

Той не се приближи към него, но край устата му пак се появи същата едва забележима бръчка.

„Не можем да мислим за друго“ — добави Гракх.

За да не го изгуби от погледа си, Ен-2 се бе спрял. Не му отговори нищо, но Гракх забеляза, че въпреки отчаянието, изписано на лицето му, и Ен-2 беше обикновен, кротък човек. И той мислеше това, което мислеха всички.

ЛІІІ.

Берта не намери Селва в къщи. Почука, но не получи отговор и тутакси забрави защо бе дошла. А колко бързаше да дойде. Значи, имаше нещо важно да прави или да каже? Но какво беше то?

От улицата, където бе къщата на Селва, тя се запъти към парка.

Хора нямаше, имаше само слънце, земя, блеснала на слънцето, голи дървета и слънце; тя тръгна сред тази самота, спря до една пейка, седна и заплака. Затова ли бе отишла да дири Селва? Плачеше, а целият парк наоколо ѝ приличаше на самотна арена; само някъде далеч от хоризонта долиташе звънът на трамвай.

Изведнъж чу, че някой до нея ѝ говори:

— Какво има, дъще?

Тя повдигна глава.

— Плачеш ли? — попита я човекът.

Берта видя до себе си стар, беден човек с изпокъсани дрехи и обуща и продължи тихо да плаче.

— Мога ли да те попитам защо плачеш? — рече ѝ старецът.

— Не знам — отговори Берта.

— Не знаеш защо плачеш?

— Бих искала да знам, но не знам.

— Нищо ли не ти се е случило?

— Нищо.

— Дори вчера или завчера?

— Нито завчера.

Старецът седна близо до Берта:

— Сигурно си видяла нещо.

— Да, това е вярно.

— Ония убитите?

— Да, убитите?

— И сега плачеш за тях, нали? — рече старецът.

Берта отново вдигна глава, погледна стареца и видя сред набръчканото старческо лице сините му и ясни очи. Не се ли криеше

някакъв особен смисъл в това, че той имаше сини очи? Струваше й се, че в това има някакъв особен смисъл.

— Не знам — отговори тя и отново трябваше да наведе глава, за да скрие потеклите сълзи.

LIV.

— За тях не бива да се плаче — каза старецът.

— Защо?

— Не трябва да се плаче за нищо, което днес се случва.

— Не трябва ли?

— Не, дъще. За кръвта, пролята днес, не бива да се плаче.

— А за обидата, за мъката?

— Ако плачем, значи, приемаме всичко. Не трябва да приемаме.

— Убити са хора, а ние не бива да плачем за тях?

— Ако ги оплакваме, ще ги загубим. Не трябва да ги губим.

— Затова ли не бива да плачем?

— Разбира се! Какво ще постигнем, ако плачем? Тогава всичко, което вършим, ще бъде напразно.

Така казваше старецът и на Берта й се искаше да му вярва. Може би да беше така. Но тя не можеше да се сдържи, седеше с наведена глава, а сълзите мокреха скута й.

— Не трябва — повтори старецът, — не трябва.

— Да, не трябва — повтори след него Берта.

— Разбираш ли, че не трябва? Престани!

— Но аз не плача за тях.

— Не плачеш за тях?

— Аз не оплаквам тях — каза Берта.

— Така ли? — възкликна старецът.

Берта не оплакваше мъртвите, нито пролятата им кръв. Сега знаеше това. Повод за сълзите й бяха те, но тя плачеше не от жалост към тях, а от жалост към самата себе си, може би дори от отчаяние. Но когато стоеше пред тях и ги гледаше, изпитваше странно чувство.

— Не, не ги оплаквам — каза тя и повдигна глава. Сълзите по лицето й вече съхнеха и тя отново видя сините очи на стареца. Вгледа се в тях и попита: — А какво трябва да правим?

— Какво ли? Трябва да се учим.

— Да се учим от мъртвите?

— Разбира се. От кого друг можем да се учим, ако не от убитите?

— Какво да научим? — попита Берта.
— Това, за което са умрели — заяви старецът.

LV.

Берта поиска старецът да ѝ обясни по-точно и той ѝ каза, че има пред вид причината за всяко нещо, причината, поради която хората умират, дори без да се сражават.

— Освобождението ли? — попита Берта.

Старецът, изглежда, търсеше по-точен отговор и гледаше пред себе си с весели очи.

— Освобождението на всеки един от нас — добави той.

— Как на всеки един от нас?

— Така, на всеки един, в собствения му живот.

— А страната ни? А светът?

— Разбира се — отвърна старецът, — колкото повече човек е свободен, толкова повече свобода ще има по света.

— Не ги ли погледна? — попита я той и посочи към града, там, където убитите лежаха по тротоарите.

— Погледнах ги.

— Погледна ли ги в лицето?

— Да.

— Е добре, към кого се обръщат? Към всеки от нас или към целия свят?

Старецът сочеше онова място в града, където тя бе видяла лицата им; и Берта си ги представи не над къщите и хората, но сред къщите, сред хората, пошепващи в душата на всеки човек какво значи да бъде свободен, че те са умрели, за да бъде всеки свободен.

Нов порив на мъка я обзе и тя пак се обля в сълзи.

Нали не биваше да се поддава на този порив? Не трябваше да плаче? Но тя тъкмо затова плачеше, затова бе плакала и досега, защото се бе научила и бе разбрала какво трябва да мисли за тях. И вече не се опита да спре сълзите си, продължи да си плаче кротко.

И плачейки, се питаше: „И на мене ли искаха да кажат това? И заради мен ли са умрели?“

LVI.

Обърна се и потърси стареца до себе си. Къде беше отишъл? На пейката до нея го нямаше, нямаше го и на алеята, не се виждаше никъде из голия и пуст парк.

Тя веднага стана. От едно голямо дърво, без листа и клони, грачейки, излетя някаква черна птица. Други литнаха след нея и кацнаха недалеч. Така изглеждаше целият свят — студено слънце, пустош, голи дървета и черни птици.

Берта обиколи целия парк, но пейзажът беше все същият.

Защо стареца вече го нямаше? Погледът ѝ стигаше до отдалечената редица къщи, зад пустия парк, но жива душа не се помръдваше. Само в една точка забеляза да се издига към слънцето дим.

Там бяха развалините на павилионите, където някога правеха художествените изложби. Тръгна натам и видя насъбрани хора, които ѝ напомниха за стареца. Първо видя в подножието на един зид хора, прилични на работници, четирима или петима, увити с одеяла и изпокъсани дрехи, седнали на земята срещу студеното слънце, с нахлупени каскети. После видя едно момиченце, което я наблюдаваше зад една входна врата, и ѝ се стори, че и то прилича на стареца. Имаше и други хора, на групички по трима-четирима, тук-таме някоя жена или дете, но все подобни на стареца, в окъсани дрехи, наметнати с дрипи, с нахлупени шапки и пробити обувки. Сякаш всички те се криеха, промъквайки се покрай зида или зад оградите, за да се погреят на студеното слънце или да съберат дърва за огрев.

Една по-голяма групичка стоеше около огъня до съборения зид на един от павилионите. Димът, който Берта бе зърнала, бавно се издигаше, обвивайки лицата им.

Старецът би могъл да бъде някой от тях. Къде би могъл да бъде, ако не с тях? Берта се загледа в хората, в първата, във втората, в третата група, гледаше и вървеше, но не откриваше стареца и започна да разпитва за него.

— Мина ли оттук един старец?

Момиченцето, което я гледаше зад оградата, се обърна към другите наоколо:

— Търси някакъв старец — каза то. — Защо търси някакъв старец?

Един се обърна към хората, насядали около огъня:

— Търсят един старец — викна той.

— Кой старец? — провикнаха се зад дима.

— Трябва да е Гаетано, оня от пейката, нали? — намеси се една жена.

— Да, беше на пейката — отвърна Берта.

— Пейката, където спи, нали?

— Не знам. Седеше там.

— Сигурно е Гаетано — каза жената и се смеси с другите зад дима, а Берта си тръгна.

LVII.

Имало ли е въобще някакъв старец? Беше ли разговаряла с някого?

Самотата я обгърна отново. Само от време на време някоя черна птица прелиташе под студеното слънце. Дочу шум от изтичаща вода и до едно дърво видя чешма.

Наведен между чешмата и дървото, един човек като че ли пиеше от ръката си, но като наближи, тя видя, че мокреше с вода корички хляб. Стори ѝ се, че е нейният старец, с окъсани дрехи и раздрани обувки.

— Отивай си в къщи! — каза ѝ той, като ѝ правеше знак да върви.

— В къщи ли? А какво да правя в къщи?

Берта усети, че плаче, разбра, че не е преставала да плаче, откак бе станала от пейката. По целия път бе плакала.

А оня тихичко я подканваше:

— Хайде в къщи! В къщи ще си помислиш по-добре.

— Но аз нямам къща — отговори Берта.

Тогава оня се обърна. Берта видя, че е стар; видя, че съдраните му дрехи са били някога униформа от приют. Видя, че той стоеше с наведена глава; в едната си ръка държеше шапка, а другата протягаше към нея.

Просяк ли беше?

Тя пусна в ръката му пари, изпълнена с благодарност, че е така добър, така великодушен, за това, че бе пожелал да бъде само един просяк. Испита благодарност и за това, че е така тактичен да си тръгне, и го видя да се отдалечава почти тичешком. Тя също побягна, защото знаеше, че всички нейни близни бяха просяци за нея, освен един-единствен и мъртъвците.

Сега тя имаше нужда от този човек, търсеше единствено него, искаше да намери само него и се затича към града, към трамвая, за да се върне там, където бяха мъртвите. Къде другаде би могла да го намери, ако не при тях.

Той беше като тях, защото застанеше ли пред него, Берта се чувствуваше така, както се почувствува пред лицата на мъртвите.
Тя вече не плачеше.

LVIII.

Едно камионче с войнишката дажба мина по ларго Аугусто и булеварда и раздадоха баките с храна. Гвардейците с череп и кости на баретите ядяха на слънце, други на сянка, по тротоарите, където бяха оставени да пазят.

Хората ги зяпаха, а двама младежи се погледнаха усмихнати и единият каза:

— Вкусно, а?

— Не е лошо — отговори един от ония.

— Какво ви слагат в канчето, месо ли?

— Месо, разбира се!

— И кокали ли?

— Какви кокали?

Голобрадо момче с мъртвешки череп на кепето се доближи до двамата младежи и показва канчето си.

— Има месо, сланина, фасул и картофи.

— Виждам — каза единият от младежите.

— Добре ни гледат — продължи голобрадото момче. — Сутрин ни дават хляб с масло и мармелад. — Устата на голобрадия беше пълна, но той имаше желание да разговаря. — Следобед също — хляб с масло и мармелад.

Докато той говореше, младежът се обръщаше да погледне вторачилата се в него тълпа. А гвардеецът с череп на кепето, все с пълна уста, каза:

— Вечер пък ни дават макарони и още някакво ястие.

— От сурово месо ли?

— Как сурово! Варено. Плюс плодове, сирене и вино.

— А този буламач, дето ви го дават по това никакво време, какво е?

— Буламач ли? Това е немско ястие. Има си тяхно име, ама аз не го знам как се казва. Вътре има и наденица.

— Виж ти!

— Всеки един от нас трябва да благодари на бога. Иначе в тия времена какво би правил? Иначе глад!

— Така си е.

Оня с черепа на кепето, без да престава да дъвче, повдигна брадата си и посочи към тълпата.

— Какво ядат тия? Ако не са червиви от пари, ще пукнат от глад! Младежът отново се обърна и изгледа тълпата.

— Я кажи — каза голобрадият и сръга с лакът младежа, — искаш ли да служиш на отечеството и да живееш като владика?

— Какво искаш да кажеш? — попита го младежът.

— Ако искаш да постъпиш при нас, ще те препоръчам лично аз.

— Благодаря, благодаря.

Един от началствата с череп на кепето повика голобрадия:

— Я ти!

— Идвам — каза голобрадият, но преди да тръгне, се усмихна злобно на младежа и му подаде пълна лъжица от канчето.

— Опитай — предложи му той с пълна уста.

— Аз ли! — възкликна младежът. След това погледна другия младеж и каза сякаш на приятеля си, а не на голобрадия: — Да не съм човекоядец!

Макар с пълна уста, голобрадият избухна в смях:

— Ха-ха-ха...

— Какво има бе, идиот? — викна му началството от своето място.

— Ха-ха — кикотеше се голобрадият, — този казва, че не бил човекоядец.

Засмяха се и другите с череп и кости по кепетата, които бяха застанали по-далеч.

— Какво? — викна началникът.

— Казва, че не иска да хапне от това, защото не бил човекоядец.

Началникът се надигна, излезе напред и застана пред тълпата.

— Кой не е човекоядец?

Изкрещя повторно въпроса си, дъвчейки нахално, и направи нова крачка напред, сигурен, че тълпата ще отстъпи. Но тълпата не отстъпи.

LIX.

Тълпата не беше голяма. Няколкостотин души между ларго Аугусто и площад Петте дни. Отначало хората само минаваха покрай мъртвците, гледаха ги и отминаваха; сега обаче стояха неподвижни около тротоарите, покрити с мъртвци. Може би се бяха спрели, защото гвардейците обядваха?

Около паметника гвардейците ядяха малко настрани от убитите. Бяха се събрали в кръг и един от тях бе отворил кутия със сардини, които те лапаха заедно с войнишката дажба.

По-назад в двете крила на площада, които се събират към изхода, там, където минава трамваят, два танка бяха насочили оръдията си към откриващия се булевард. Хората, които минаваха покрай мъртвите, не забелязваха танковете. Те виждаха само голия старец, жената с разтворената дреха, гвардейците и надписа зад тях. Но сега хората стояха неподвижни и гледаха как гвардейците ядат, затова видяха и двата „Тигъра“^[1], застанали от двете страни, и русите войници, които си играеха наоколо. Отначало хората дълго гледаха гвардейците, натъпканите им с храна уста, изцапаните им с олио от сардините бради, мустаци и ръце, черепите по баретите им; после забелязаха и двата „Тигъра“, почти, скрити зад паметника, и тогава се загледаха в русите младежи, които бяха на танковете и около тях. Гласовете им звънтяха весело из площада и те си играеха като котета: хващаха се за ръце, качваха се на танковете, скачаха на земята, възсядаха оръдията с кратки възторжени викове на немски, сякаш изпълняваха някакъв балет. Между двата танка сновеше рус, невисок младеж, който сякаш пренасяше нещо, а другите от време на време се смееха. Друг един, по-дребен от него, скочи отгоре му от единия танк, двамата се търколиха на земята и всички се разсмяха.

Защо?

Като ги видяха, започнаха да се смеят и гвардейците. Но какво смешно имаше тук? Кой би могъл да каже, че те са тромави, непохватни? Никой. Или че езикът им е неприятен? Напротив. Те

приличаха на котета и бяха така невинни, невинни дори пред това, което лежеше в краката им... А може би те бяха някакви гномове?

Пред „Тигъра“ отдясно неколцина играеха една игра, която те наричаха Steisschlagen. Един се навеждаше с лице, завряно в дланите на друг, а трети го удряше здравичката по задника.

— Кой беше! — питаха го всички в един глас. — Wer ist's gewesen?

А оня, смеейки се, посочваше с глава кой би могъл да бъде.

— Du. Du bist's gewesen.

Още двама такива младежи изникнаха кой знае откъде с три кучета, вързани за шията с каиши и намордник на муцуната, и от танка започнаха да им викат:

— Грета!

— Гудрун!

— Капитан Блут!

Едно от кучетата се качи на танка. Войниците наскачаха след него, започнаха да си играят, свалиха му намордника, дадоха му парченца шоколад, качиха го чак на оръдието. Бяха много мили, кой би могъл да каже, че не са мили.

После продължиха старата игра:

— Wer ist's gewesen?

— Du bist's gewesen!

— Nein! — викаха в един глас. — Nein, nein! — и се смееха.

— Es ist Blut gewesen! — и посочваха кучето.

Бяха много мили. И ударите, които си разменяха, бяха изпълнени с грация. Дори и задниците им бяха грациозни. Но какво бяха те? Хора или гномове от танковете?

[1] Марка германски танкове, широко употребявани през Втората световна война. — Б.пр. ↑

LX.

От тях очите на тълпата слизаха към мъртвите. Те не бяха мили и грациозни. С големи, сиви крака и сериозни, сиви лица, всички те си приличаха, а по средата им лежеше старецът, сякаш им беше баща.

Защо тъкмо той бе оставен да лежи там гол?

От векове в душата на всеки човек спи един беловлас старец. Всички си спомняме за него; той е нашият праотец, който изработил ковчега — праотецът-труженик; той работил, после се напил и от векове спи гол, усмихвайки се. Очите, които се местеха от русите момчета към мъртъвците, си спомняха за него. Те гледаха голия старец и си представяха стария Ной — праотеца, легнал гол сред виното, сякаш сега бе убит самият праотец, опит от своето вино, изненадан в съня си.

Един човек от тълпата — слаб, с издълбани бузи и хлътнали очи сред тъмното лице — гледаше мъртъвците и сочеше краката им. Той сочеше техните крака и казваше на другите:

— Студено им е било, студено им е било.

Никой не му отговаряше. Самият той бе обут в домашни пантофи, а не в обувки; от време на време повдигаше крак, потъркваше го о другия и оставаше така, на един крак като птица.

— Студено, много студено им е било на краката.

В ръцете си държеше кестени. Той бе дошъл откъм булеварда с крепостната стена, тикайки своята количка, пълна с кестени: на една страна суровите, а току-що изпечените на друга — покрити с парцал. Беше стигнал до тълпата на площада и бе започнал да предлага на висок глас стоката си, дано някой си купи; но тъй като никой не купуваше, той бе оставил количката и бе отишъл да види какво става под паметника, с пълни шепи с кестени, надявайки се да привлече клиенти.

Сега се навеждаше над редицата големи, сиви крака, а ръцете му бяха все още пълни с кестени; после натика в джобовете си кестените и докосна леко палеца на крака на единия мъртвец. Това беше кракът на стареца. Той го докосна с пръст, изправи се и изгледа голия старец.

И той ли си спомни за стария праотец? Поклати глава, погледна към гвардейците, които ядяха, и русите момчета, дето си играеха, отново погледна мъртвите и погледът му пак спря на стареца. Кого му напомняше той? Собственият му баща?

После коленичи, но никой не се учуди на това. Нали всички бяха развълнувани от едно и също нещо. Нали всички искаха да покрият убития старец, за да не се гаврят повече тези младежи с неговото голяло.

LXI.

Слизайки от трамвая на площад Скала, Берта бе тръгнала по същия път, по който бе минала преди един час — Галерията^[1], Катедралата, площад Фонтана, и отново бе стигнала пред убитите. Тя беше сред тълпата, когато подофицерът се изпъчи напред, уверен, че ще изплаши хората да отстъпят.

Той сдъвка залька си, бръкна с ръка в устата си, за да си изчисти зъбите, огледа тълпата и отново викна:

— Кой не е човекоядец?

Хвана шмайзера си и насочи цевта надолу, сякаш се готвеше да го пусне в действие.

— Кой не е човекоядец?

Никой не отговори и никой не отстъпи. Той напразно търсеше да улови нечий поглед: никой не гледаше в него, никой не отстъпваше; затова трябваше да отстъпи самият той, за да се отдели от тълпата.

Обърна се да преброи другарите си: един, двама, трима, четирима. Всички ядяха, седнали на земята малко по-далече. Само голобрадият продължаваше да яде прав, все така ухилен, с идиотско изражение — хилеше се като идиот неизвестно на какво; подофицерът го ритна грубо и оня падна между двама убити.

Берта не знаеше как бе започнало всичко това. Тя видя как голобрадият падна и отново стана и дори не се запита какво означава това. Ако някой я погледнеше, би могъл да помисли, че тя търси сред тия мъртъвци някой свой близък.

Берта чу въпроса: „Кой не е човекоядец?“

Но за нея тия думи сякаш идваха от някой високоговорител, сякаш бяха предадени по радиото от някакъв друг свят в този свят на сълзи и освобождение, където тя търсеше Ен-2 и беше сред мъртъвци.

Човекът с шмайзера бе принуден отново да праметне оръжието си през рамо.

Храната, която бе влязла между зъбите му, все още го дразнеше и той правеше всевъзможни гримаси, без да може да се освободи от нея.

Сега, изглежда, го занимаваше само това. Ритна още веднъж голобрадия, който се надигаше да стане, и изкрещя за последен път:

— Кой не е човекоядец?

Ала гласът му прозвуча сподавено; неговите другари му се смееха. Берта видя, че той бъркаше с ръка в зиналата си уста, почти чак до гърлото, отметнал глава назад, и целият се тресеше. Но тя в този момент изобщо не мислеше за него; погледна го и веднага забрави и него, и неговия въпрос. Сега тя гледаше петимата мъртъвци така, сякаш бяха преминали през смъртта и оживели отново; но те бяха живи по някакъв странен начин: седяха на земята, в подножието на един зид, и можеха да чуват и разбират въпросите, които им се задават, дори да нарушат своето мълчание, да говорят, да отговарят.

[1] Голям покрит пасаж с магазини в Милано. — Б.р. ↑

LXII.

От слънчевата страна, където лежаха петимата убити, тя мина към ония четирима, проснати на тротоара в сянка, между които бяха и двамата юноши под едно общо одеяло. След това отиде при ония, които бяха на булеварда, отново видя малкото момиче и мъжа до него; мина и покрай проснатите пред паметника, видя голия старец, видя и жената с розовия колан за жартииери.

Гледаше ги и сякаш ги откриваше отново: хора с парцаливи дрехи, увити в одеяла, младежа, жената, а ето и момичето, пък и оня старец... Като че ли ги беше срещала и преди, а сега ги виждаше отново живи, но по-различни, преминали през смъртта и завърнали се за нов живот, годни да изслушат нейните въпроси, да повдигнат глава от земята и да й дадат отговор, в който се крие тяхното ново познаване на света.

В тълпата пред паметника човекът с домашните пантофи бе опрял длани о земята. Стоеше наведен над голия старец, сякаш искаше да го покрие с тялото си. Неколцина от гвардейците, които се хранеха настрана, се доближиха и зачакаха да видят какво ще направи.

— Какво го е прихванало? — питаха се те.

Държейки велосипеда си, Ен-2 бе застанал на мястото, където човекът с пантофите си беше оставил количката. Беше достатъчно висок, за да вижда над гъстата тълпа мъртвите лица и гвардейците, но не можеше да види човека с пантофите, който бе клекнал. Виждаше танковете, русите момчета, които си играеха, голия старец, виждаше дори един от своите, Син божи, който си проправяше път сред тълпата; отново зърна Гракх, но искаше да види какво прави човекът с пантофите, а не успяваше.

Държейки все така колелото си, той се доближи, дори се качи на тротоара и забеляза някакво оживление сред гвардейците. Чу, че някой каза:

— Този го познавам, видях го тази нощ.

Ен-2 постави единия си крак на педала.

Кого от тази нощ са познали?

Някакъв човек с изплашено лице се дърпаше, хванат здраво от гвардейците, но не беше от другарите му през тази нощ. Слаб, тъмнолик, той беше същият оня, който преди малко бе минал покрай него със сини домашни пантофи и пълни шепи с кестени. Ен-2 се замисли как би могъл да му помогне.

Видя, че оня се отскубна и отскочи настрана, и веднага му хрумна да му даде своя велосипед.

Ала човекът със сините пантофи тичаше в погрешна посока, право към русите войници при единия танк; Ен-2 разбра, че е късно да му помогне; и в същия миг реши, че никога не би могъл да помогне на никого, че не би могъл да помогне на хората, и го обзе отчаяние; той бе отчаян и заради беглеца и му се искаше да загине заедно с него, да свърши с всичко това и да не мисли повече за хората, които загиват; но изведнъж сред тълпата, заобиколила в полукръг убитите, той зърна една жена, която не се бе обърнала да следи с поглед беглеца, а продължаваше да гледа мъртъвците, вдигнала глава, сякаш за нея нищо не бе загубено; тя бе погълната от желанието си да научи нещо от мъртъвците и лицето ѝ бе въодушевено. Ен-2 позна БERTA.

LXIII.

Като далечно ехо от горите и долините в душата му отекна могъщ повик и закънтя като камбана, разлюляна от собствения си звън. Берта?

Той я видя. Искаше му се да се затича веднага към нея, но остана на мястото си, за да я гледа какво ще прави.

„И заради мене ли?“ — пита Берта мъртвите.

Пита ги дали са умрели и заради нея. Пита петимата, проснати на слънце на тротоара, пита и четиримата, между които са двамата юноши под едно одеяло, пита и малкото момиче, и всички, дето лежат заедно с него.

„И заради мене ли?“ — пита тя момичето.

„Иска да знае дали сме умрели и заради нея“ — казва девойката на човека, към когото е обърнато лицето ѝ, откакто е умряла.

„Отговори ѝ ти сама“ — казва мъжът на момичето.

„А нима всички ние не ѝ даваме отговор? — възразява момичето. — Нали вече доста време лежим тук, за да ѝ го кажем.“

И после, сякаш раздразнено, момичето говори на Берта: „Разбира се, че и заради теб. Ти искаш нашата смърт да не те засяга, да не пада и върху теб? Да, ние умряхме и заради тебе.“

Петимата мъртъвци, проснати на слънцето, отговарят с кимане и сякаш казват:

„Съвсем ясно е, дори не е нужно да се казва.“

И всички мъртви заедно с юношите сякаш мълчаливо ѝ казват едно и също:

„И заради теб — отговарят те. — Разбира се, че и заради теб.“

LXIV.

При все това Берта упорито продължава да пита.

Тя стои пред седмината убити, поставени в подножието на паметника, и иска да узнае същото и от тях. Да узнае и техния отговор, сякаш не може да повярва, че е така.

Обръща се със същия въпрос към стареца, макар че той лежи гол.

„И заради тебе, дъще, и заради тебе“ — отвръща старецът.

„Ти също ли си умрял и заради мен?“

Берта не може да разбере какво става с нея, изпълва я въодушевление и озарява лицето ѝ, но заедно с това я обзема и срам.

Тя стои пред мъртвците, разгърнала пред тях целия си живот: всичко онова, което е смятала за сериозно, за добродетел, за дълг към света, за чест и чистота. Десет години е била скована от всичко това, сковавайки до себе си един мъж, но сега не се гордее с тези добродетели, напротив, срамува се пред мъртвите. Какво струва всичко това пред тяхното лице?

Тук, пред тях, всичко това ѝ изглежда смешно.

Всъщност какво е било това? Наистина отначало имаше известно състрадание, а по-късно всичко останало бе измислено, за да поддържа това състрадание. Или пък тук имаше нещо друго? Страх да не се покаже лоша, страх да прояви смелост, упоритост в този страх, упорито желание да остане свързана, примирена, да не се бори.

И тя наричаше истина това, което не желаше; доброта — това, което не желаше; дълг към света — това, което не желаше; целомъдрие — само това, което не желаше. Сега прозря всичко пред лицето на тези мъртвци, които бяха умрели, за да бъде животът по-смислен.

Това, заради което бяха умрели те, и онова, заради което бе живяла тя, нямаха нищо общо помежду си. И все пак те казват, че са умрели и заради нея? Защо и заради нея?

Това я въодушевява и същевременно я плаши.

Тя не може да понесе техния поглед. Как би могла да поеме и върху себе си тяхната смърт? Какво би трябвало да направи, за да бъде достойна за тяхната саможертва?

„И заради мене ли?“ — пита отново тя.

Ала те всички отвърщат все едно и също: разбира се, че и заради нея. „Заради всички хора на света“ — казват те.

И какво желаят?

Животът на хората да стане по-смислен. И всеки човек да бъде свободен, за да направи живота по-смислен.

А какво трябва да направи всеки, за да бъде животът по-смислен? Да се освободи, да бъде свободен?

И тя ли? И тя също ли?

Искат и тя да съумее да се освободи.

Берта се въодушевява, че те желаят това, и лицето ѝ засиява.

LXV.

„Но как?“ — пита тя.

Тя не знае как да се освободи... Има ли за всеки човек отделен начин? Нали всеки е скован по някакъв свой особен начин?

Сега тя чувства, че прекрочва прага на истината и разбира смисъла на тяхната смърт; и заедно с новото съзнание, предадено ѝ от мъртъвците, от дълбините на душата ѝ изплува също такова съзнание, назрявало у нея през десетте години на отказаната ѝ любов с Ен-2. Това съзнание тя е получила от тях, но може да го получи и от самата себе си. Тя може да научи и от тях, и от самата себе си същевременно как да намери свободата си.

Има ли за всеки отделен начин?

„Нужна е само една-единствена дума“ — казва ѝ старецът.

„Каква дума? — пита Берта. — Която развързва всички окови ли?“

„Да, всички окови.“

Всички окови се развързват с една-единствена дума? Това ли иска да каже старецът? Дори тези, които свързват син с баща или баща със син? Или брат с брата? Дума, която освобождава хората от всякакви окови и им дава възможност да установят помежду си само искрени връзки, почиващи на истината. Това ли иска да каже?

„Разбирам за какво говориш, разбирам“ — казва Берта.

Той иска да каже, че начинът е един — всичко, каквото вършат хората, да почива на истината. Нали това иска да каже?

Берта поема дълбоко въздух. Тя мисли за очите на стареца под затворените клепки и си представя, че те сигурно са небесносини.

„Но коя е тази дума?“ — пита тя.

„Коя ли? И още питаеш?“ — възкликва старецът.

После се обръща към останалите мъртви: „Те мислят — казва им той, — че е нужна някаква дума.“

„Не е ли нужна? — пита Берта. — Тази дума дори не е нужно да се произнася?“

Тук Берта спира, вече никой не ѝ отговаря; тя се обръща и търси сред тълпата къде е Ен-2.

LXVI.

Ен-2 опря велосипеда си на тротоара и се затича към нея. Но Берта го изпревари; щом го бе видяла, тя се бе завтекла към него, откъсвайки се от тълпата.

— Знаеш ли какво ми се струва? — каза ѝ той.

— Какво? — запита Берта.

— Че си ме омагьосала.

— А аз мисля, че ти мене.

— Ето какво ни е свързвало.

— Само това ли? — попита Берта.

— Изглежда, че има и друго.

— Какво е то?

— Това, че когато съм на края на силите си, имам нужда да те видя.

— Как на края на силите си?

— Така, когато имам желание да умра.

Берта го загледа със същите очи, с каквито бе гледала мъртвите.

— Имаш желание да умреш?

— Сега вече не — каза Ен-2. — Сега искам тъкмо обратното. Затова ти казах, че ми се струва да съм омагьосан. Щом усетя, че съм на края на силите си, знам, че трябва да те видя и да почувствувам обратното.

— Винаги ли е било така, когато си ме срещал?

— Почти винаги. Сякаш чародейството, което упражнявам над теб, те връща към мен, за да започна отново.

— А защо имаш желание да умреш?

— Изпитвам желание да умра с ония, които виждам как умират. И да престана да се мъча.

— Но защо? — възкликна Берта. — Никой не умира; кого виждаш да умира?

— Знам — рече Ен-2. — Когато ти си с мен, нищо около мен не умира.

— А защо не ме търсиш? — провикна се Берта. — Защо никога не искаш да ме потърсиш? Защо всичките тези дни не ме потърси? Как може да не ме потърсиш?

— Ти искаше ли да те потърся?

— Всеки ден идвах в Милано, очаквах да ми телефонираш, самата аз те търсих.

— Търсила си ме?

— И сега те търсех. Какво смяташ, че съм правила тук. Търсих тебе.

LXVII.

Те бавно се отдалечиха от площада и тръгнаха по булеварда, който води към Порта Романа, и както много пъти досега тя се облегна на едната му ръка, докато с другата той буташе колелото си.

— Следобед ще останеш ли в Милано?

— Аз и сега съм в Милано.

— Но ще те чакат за обед.

— Кои?

— Роднините ти. Няма ли да обядваш у тях?

— Ти искаш ли да отида при тях?

— О, Берта! — възкликна Ен-2. — Безразлично ли ти е дали ще отидеш, или не?

— Търсих теб, не тях — отвърна Берта.

След цялата сутрин, прекарана в Милано: пред мъртвите на площада, в самотата сред голите дървета и стареца от парка, пред голия старец до паметника, сега към нея отново потече като в устие реката на плача. Макар че лицето ѝ сияеше, плачът извираше отвътре като подземна река, точно сега, когато вече ѝ се струваше, че не мисли за това — вълнуващ плач, понесъл я като спокойна, пълноводна река към щастието, към смисления живот, жадуван от мъртвите.

Тя сложи главата си на рамото на Ен-2 и заплака тихо. Минувачите ги виждаха, но не се учудваха, защото това бяха хора, които се връщаха от площада с мъртъвците.

Като спря да плаче, Берта каза:

— Няма ли да ме качиш на рамката?

Той възседна колелото и я взе на рамката.

— Ще се умориш — каза той.

— Далеч ли е оттук до твоята квартира.

— Трябва да прекосим целия град, а сега сме при Порта Романа.

— Ако се уморя, ще продължим пеша.

Известно време караха по мъртви улици, през Порта Романа към кръга на Каналите, после към „Сан Лоренцо“, „Сант Амброджио“ и

„Грациите“, все по мъртви улици, сред разрушени къщи и студеното зимно слънце, жълто като есенни листа. Той постоянно я питаше:

— Не си ли уморена? Не искаш ли да слезнеш? Да походим пеша.

— Не, продължавай! — отговаряше Берта.

LXVIII.

Щом излязоха от мъртвите улици и стигнаха близо до Северната гара, Берта каза, че е уморена, и тръгнаха пеша. Вървяха и се гледаха, без да си продумат, докато стигнаха моста над коловозите на гарата.

— Ще минем ли през парка? — попита Берта.

— Само през външната алея, край Порта Семпионе.

— Не искаш ли да влезем вътре?

— Добре, да влезем.

Влязоха в ограденото място с развалините на павилионите и Берта го поведе по алеи, които оставаха далеч от развалините.

— И тук те търсих — каза тя.

— Защо тук, из парка?

Сред развалините, между големите дървета се издигаше дим.

— Виждаш ли дима там, в дъното? Пушеше и преди, като минах — каза Берта.

— Сигурно бездомници си приготвяват ядене — рече Ен-2.

— Да се махаме оттук — каза Берта.

— Искаш ли да те кача пак на рамката?

— Искам. Да побързаме, и ние трябва да си приготвим нещо за ядене — каза Берта.

Сега тя изглеждаше отново такава, каквато беше пред мъртвите; лицето ѝ сияеше от някакво вътрешно въодушевление, а нему се струваше, че придобива нови сили да върти педалите.

— Повече няма да отлагаме, нали? — рече ѝ той.

— Не, няма.

— Тогава вече си моя жена, нали?

— Ако поискаш, твой съм.

— О, ти винаги си била моя жена!

— Твой съм едва от тази сутрин.

— Винаги, винаги си била моя жена.

— Не, едва от днес, от този час.

LXIX.

Без да говорят повече, тръгнаха по булевард Семпионе. Берта посочи в далечината:

— Като че ли се виждат планините — каза тя.

— Да, виждат се.

— Не знаех, че от Милано могат да се видят планините.

— А знаеше ли, че си моя жена? Не знаеше, а си.

— Когато не съм знаела, не съм била.

— Била си и тогава.

Стигнаха до къщата, той дигна колелото на рамо, изкачиха стълбите и влязоха в стаята.

— Ти винаги си била моя жена — рече Ен-2.

И я целуна. От прозорците, които гледаха високо над другите къщи, все още можеше да се видят планинските върхове, покрити със синкавобял сняг, сякаш откъснати от земята.

— Ти винаги си била моя жена.

Ен-2 откачи женската дреха, окачена зад вратата.

— Не виждаш ли роклята си? Значи, че винаги си била тук.

— А планините винаги ли ги виждаше? — попита Берта.

— Винаги.

— А мъртвите?

— Те винаги са били около мен.

— А сините очи?

— Какви сини очи?

— Винаги си ми казвал, че някой от твоето детство имал сини очи. Баща ти или някой друг?

— Ти.

— Аз с очите на баща ти?

— Ти си била моето детство.

— И твоето детство ли?

— Била си всичко за мен и все още си.

— И твоя жена?

— И моя жена. Моята баба и моята жена. Моята майка и моята жена. Моята дъщеря ѝ моята жена. Всичко, всичко си била ти за мен, дори и тези планини.

— А каква съм била на мъжа, с когото съм живяла досега?

— Защо трябва да си била някаква на този мъж?

— И все пак нещо съм била. Защо тогава съм живяла с него?

— Ш-ш-шт — каза Ен-2, — защо да мислим за тия работи?

— Тогава да си приготвим нещо за ядене.

LXX.

— Вярно, да си приготвим нещо за ядене — каза Ен-2.

Отвори една врата.

— Тук е кухнята — рече той и ѝ показа един шкаф, където имаше за ядене.

— Не сме си купили хляб, ще изтичам веднага — каза той.

Отново метна на рамо велосипеда си и излезе. Берта остана сама до прозореца да мисли за себе си и за оня другия; защо бе живяла с оня другия, каква му е била?

Каква му беше? Каква? Гледаше сините ледове на планините, зимния пейзаж на покривите под прозорците, голия Милано, блеснал на жълтото слънце, и виждаше цялото си минало. Думите на Ен-2 звучаха в ушите ѝ, но тя се питаше каква е била на оня другия. Виждаше роклята зад вратата, също част от нея, останала тук от преди десет години, а от десет години тя бе с оня другия. Защо бе останала десет години с него?

Ен-2 се върна с хляба, но и с цветя, които постави на масата пред нея.

— За мене си била все това.

— Дори и цветята?

— Дори и цветята. Когато ги купувах, мислех за теб, като ги носех тук, пак мислех за теб.

Той я сграбчи за краката, повдигна я и я прегърна.

— Ти, ти, само ти!

Отнесе я на леглото и непрестанно я целуваше.

— Не — каза Берта.

— Не? Какво не? — запита Ен-2.

Берта обви главата му с ръце, целуваше го по врата, по лицето, по устата, но в същото време сякаш казваше „не“.

— Страх ме е — рече тя.

— Страх ли те е?

— Колкото и малко, все пак нещо ме е свързвало с онзи човек.

— И затова?

— Затова трябва да му говоря, трябва да му кажа нещо.
— Ще му кажеш, има време.
— Искам да му го кажа преди...
— Преди какво? Той винаги е знаел онова, което е било.
— Но не това, което е сега.
— Винаги е знаел какво има между нас.
— Но не както е сега. Това искам да му кажа.
— И искаш да му го кажеш преди?
— Моля те, позволи ми да му го кажа преди — рече Берта.
— Защо? Кой е той, та да му го казваш преди?
— Нека му го кажа преди.
— Но защо? — запита Ен-2. — Не си ли моя жена? Не искаш ли вече да си моя?

Той се бе отделил от нея и стоеше изправен.

— Не мога да разбера какво искаш да направиш и каква смяташ, че си била по-рано.

Берта седеше така, както я бе оставил, облегната на лакът, и сведе очи надолу. Сякаш я бе страх да погледне ледените планини през прозореца или цветята на масата, дрехата си от преди десет години или издигащия се дим сред развалините — сега нямаше да има смелост да погледне и мъртъвците в очите.

— Не е ли същото както преди? — попита Ен-2.

— Не, не е както е било винаги — отвърна Берта.

— Все така е. Откакто остави дрехата си, все същото е.

— Не, сега не е същото.

— Тогава дойде като днес и ми остави роклята си. Нищо не се е променило.

— Сега не е като тогава.

— Винаги си идвала по същия начин.

LXXI.

— Заклевам ти се, че сега не е така — викна Берта. — Ще се върна при него само за да му кажа.

— Не е ли било винаги така? Винаги си се връщала при него само за да му кажеш. Не си ли му говорила достатъчно? Не си ли му казала всяко нещо?

— Никога не съм му казвала това, което мога да му кажа днес.

— О, Берта, моля те! — избухна Ен-2. — Не можеш ли да му кажеш после? Дори след месец? Не е ли все едно дали ще му го кажеш след един месец или след една година?

— Знаеш, че не е все едно.

— Какво печелиш, ако му го кажеш преди? На какво се надяваш? Той ще си остане винаги това, което е бил.

— Все пак трябва да му дам възможност да се покаже честен — каза Берта.

— Да му дадеш възможност да те освободи? Безброй пъти си му я давала.

— Искам да му дам възможност да бъде добър, великодушен.

Ен-2 я гледаше отчаяно.

— Но защо трябва да бъде добър и великодушен? — викна той. — Какво те засяга дали ще бъде такъв, или не?

Двамата се погледнаха отчаяно.

— Как да не ме засяга, така или иначе, живяла съм с него десет години — каза Берта.

— Празни приказки! — викна Ен-2.

— Не, той трябва да си даде сметка какъв е бил животът ни досега. Не искам да мисли, че е бил за мен повече от това, което е — отговори Берта.

— Приказки и нищо друго — каза Ен-2.

Сега Берта мислеше за стареца в парка, който бе протегнал ръка към нея. Мислеше за неговата доброта, великодушие и смирение и след като бе видяла мъртвите, смяташе, че всеки човек би могъл да бъде такъв.

- Не ми се сърди — рече тя.
- Кога съм ти се сърдил? Сърдил ли съм ти се някога?
- Не мисли, че сега всичко е както преди.
- Няма разлика — рече той.
- Различно е, не ми се сърди.
- Макар че си видяла убитите, всичко е както по-рано.
- Не, не е. Ще ида и ще се върна веднага — каза Берта.
- Ще се върнеш и пак ще бъде същото — каза Ен-2.
- Не, няма да е същото — отвърна Берта.
- Видяла си убитите, но всичко си остава по старому — каза

Ен-2.

LXXII.

Но какво се случи на човека с домашните пантофи, когато побягна от паметника право към танка?

Син божи беше между тези, които видяха това. Гвардейците не стреляха, само викнаха на русите момчета, които се удряха по задниците, и те от своя страна също се развикаха. Човекът мина между тях, сякаш и той вземаше участие в играта. Той си играеше на гоненица с тях, шмугна се, залъга ту тоя, ту оня, като изкусен футболист, стрелна се през булеварда направо към трамвая, но след него вече тичаше куче. Това беше кучката Грета, Син божи я видя, докато войниците ѝ сваляха намордника. Тя скочи от танка, където си играеше, настигна човека на булеварда и го повали. От трамвая някои видяха как човекът се защитава с една пила. Русите момчета се затичаха и сякаш още си играеха, смееха се и викнаха нещо на кучето на немски. Кучката Грета нададе вой. Хората от трамвая видяха, че тя се опитва да извади от тялото си пилата със зъби, а през това време човекът се надигна; но русите момчета и гвардейците врхлетяха отгоре му, хванаха го и го помъкнаха назад. Син божи видя как гвардейците и русите войници го мъкнеха обратно; всички крещяха, а един гвардеец го блъскаше напред, като стоварваше ритмично юмрука си между ухото и тила му, все на едно и също място. Син божи видя уплашеното му лице, изпито и тъмно, а под ухото му — да се стича струя кръв; видя и краката му, обути в домашни пантофи, и тутакси се метна на велосипеда си.

Един от офицерите на русите момчета каза на гвардейците, че трябва да го заведат при капитан Клем.

— Ще го закараме в казармата — отвърнаха гвардейците. — Ще го държим там, докато дойде капитан Клем.

Офицерът на русите момчета каза, че убитото куче е на капитан Клем и този, който го е убил, следва да бъде предаден на капитана.

— Тогава какво, в хотел „Реджина“ ли да го изпратим? — попитаха гвардейците.

— Не, не в хотел „Реджина“ — отвърна офицерът.

— Тогава да го закараме в казармата — повториха пак гвардейците.

Двама от тях облизваха устните си. Постигнато бе съгласие човекът с пантофите да бъде закаран в най-близката казарма и да го държат там до идването на капитан Клем. Син божи видя как човекът пресичаше площада накуцвайки, съпроводен от двамата гвардейци, които си облизваха устните.

LXXIII.

Син божи беше дребен човек, направо казано половин човек. И очите му бяха като на катеричка, не като на човек. Той се върна в хотела да поеме дежурството си и Ел Пасо — Ибарури, веднага го зърна от салона, където завършваше закуската си.

— Tome! El piño!^[1] — възкликна испанецът.

След десет минути той го повика в стаята си.

— Искаш ли да пийнеш? — попита го Ел Пасо.

— Не пия — отказа Син божи.

— Не пиеш ли? Боецът трябва да пие.

— Аз не. Никога не съм пил.

— Това не е добре, piño. Един боец трябва да пие.

Той пи, без да сваля поглед от Син божи.

— Трябва да се научиш.

— Не е нужно — отговори Син божи.

— Нужно е. Един боец, който не пие, не му върви.

— Досега ми е вървяло.

— И вярваш, че все ще ти върви? Ако не се научиш да пиеш, не винаги ще ти върви.

Син божи се усмихна:

— Лошо пожелание ми изказваш.

— Не, не. Пожелавам ти само да се научиш да пиеш. Дигни чашата с мен.

Син божи намокри устните си.

— Защо се върна? — запита го Ел Пасо. — Неразумно е, дето се върна.

— Никой не ми е казал да не се връщам.

— Аз се върнах и ти след мене. Не беше необходимо да се връщаме и двамата.

— Тук има много работа, преди да си отидем завинаги — заяви Син божи.

— Ya lo seo^[2] — каза Ел Пасо. — Но аз мога сам да се погрижа за това, не е ли така?

— Не знам — отвърна Син божи.

— Не знаеш? Не мога ли да се справя сам?

— Тук има много работа — отвърна Син божи.

Ел Пасо го погледна в очичките, които до преди малко се бяха взирали в мъртвите по тротоара и в арестувания човек с пантофите.

— Добре, но трябва да се научиш да пиеш — каза той и му бутна чашата в ръка. — Чукни се с мен!

Син божи отново само намокри устни в чашата и излезе от стаята. Слезе на първия етаж и отиде право при Капитан Блут.

Щом го чу, Капитан Блут наостри уши.

— Е, реши ли? — каза му Син божи.

— У-у! — отговори кучето.

— Давам ти двадесет и четири часа — рече Син божи.

Кучето сложи главата си на рамото му.

— Какво искаш да кажеш? — попита го Син божи.

Влезе капитан Клем.

— Какво правиш? Каква е тая игра?

— Говорим си — отвърна Син божи.

— Хайде, хайде! — викна офицерът. — Тези кучета не трябва да говорят, разбра ли, малки човече? Днес няма да им давам нито кокали, нито вода.

Той отиде при кучето, повдигна бърната му и оголи зъбите му, като същевременно стисна така силно своите, че те изскърцаха, сякаш чупеше орехи в устата си.

— Обичаш ли кучета? — попита капитанът.

— Дали обичам кучета? Едни обичам, други — не. Обичам, но не всички кучета — отвърна Син божи.

— Кучетата не изменят, винаги са предани.

— Това не е най-добрата им черта — отвърна Син божи.

— Защо? — учуди се офицерът.

— Много просто, капитане. На добър човек — предано куче, на лош човек — пак предано куче.

— Тоест? — рече капитанът.

— А, нищо — отвърна Син божи.

— Но ти защо говориш с Блут?

— Блут ми харесва.

— Аха, харесва ти. Изглежда ти добро куче, а?

— Може и да е добро — каза Син божи.

— Лично аз — заяви офицерът — предпочитам моите кучета пред всички хора, които познавам.

— Мнозина мислят като вас.

— А ти не мислиш ли така? Не ги ли предпочиташ? — запита офицерът.

— Има хора, които предпочитам.

Офицерът го изгледа и поклати глава.

[1] Я! Малкият човек! (исп.) — Б.пр. ↑

[2] И аз мисля така (исп.). — Б.пр. ↑

LXXIV.

На излизане от Капитан Блут Клем срещна Ел Пасо — както това често се случваше — в коридора към стълбището.

— Какво виждам? — възкликна Ел Пасо. — Капитан Клем е още жив?

— Мъртъв ли трябваше да бъда?

— Смятах, че сте мъртъв. Не ви ли избиха всички снощи?

— Нито един немски офицер не е бил убит.

— Не участвувахте ли и вие в онзи военен трибунал?

Ел Пасо похвали италианските патриоти и покани Клем да пият за тяхно здраве, защото момчетата ги бива. Нали капитанът е духовит човек? Ако е така, би трябвало да пие с него за тяхно здраве. Нима не се смята за духовит?

Лицето на капитан Клем бе станало сиво.

— Ще прием довечера — отвърна той все така мрачен, като обясни, че имал много работа.

— Къде сте тръгнали? — попита го Ел Пасо.

— Отивам да се срещна с един човек, когото са арестували.

Един мъж във фрак, с инициалите на хотела на реверите, дойде откъм стълбището, спря зад капитана и го зачака да свърши разговора си с Ел Пасо, сякаш имаше да му казва нещо.

— Извикайте веднага колата и качете в нея кучетата — заповяда капитанът.

Мъжът във фрак отговори, че го викат на телефона от командването.

— Ало, какво има? — запитва капитанът на телефона.

— Es spricht der Befehlshaber!^[1]

Свързаха го с началника на гарнизона и капитан Клем разговаря с него десетина минути. Отвън го чува дори да се смее. После го видяха да излиза и да си оправя поясока. Минавайки, той се приближи до Ел Пасо.

— Тази вечер ще прием много — каза му той. — Можеш ли да уведомиш момичето Линда да дойде и тя? Ще я накараме да танцува

гола, Ибарури, с опашката на моята кучка Грета, окачена отзаде ѝ.

Махна с ръка за поздрав и добави:

— Знаете ли, генерал Цимерман е дошъл специално от своята резиденция на езерото Комо.

— Специално за какво? — попита Ибарури.

Клем не отговори, а се загледа в колата, където вече бяха качили кучетата.

— Не, засега още не! Отведете ги обратно — нареди той.

Докато теглеха навън Гудрун и Капитан Блут, Клем се наведе над тях и дълго ги чеса по главите. Стисна отново зъби, които изскърцаха, сякаш трошеше в устата си орехи. Един голям автомобил с цвят на речна кал спря до тротоара.

— Клем! — повика го някой от колата.

Един от есесовците, които стояха на тротоара, викна на капитана:

— Der General Zimmermann!

Клем изтича:

— Mein General!

— Ja! — каза генералът. — Gehören die Hunde dir. Schöne Hunde!

[2]

Клем се качи в колата на генерала, колата потегли, а зад тях тръгна другата кола. Двете коли прекосиха центъра на града. При Сан Бабила спряха и капитанът слезе от колата на генерала. Оправи пак поясока си, качи се на своята кола и минута по-късно беше в префектурата на полицията.

— Откъде мога да телефонирам? — попита той.

[1] Говори командувачият (нем.). — Б.пр. ↑

[2] Да!... Това са твоите кучета. Хубави кучета! ↑

LXXV.

Докато портиерът водеше Клем към телефона, един разсилен отиде да предизвести префекта за визитата.

Префектът седеше във високо кресло и бе хванал главата си с две ръце. Неговите хора го наричаха Пепино.

— Какво? И той ли? — викна Пепино.

В това положение изглеждаше, че дреме, докато едно дребно, слабо човече, с остър дълъг нос, говореше по телефона, облягайки се на масата. Лицето му имаше болнавия розов цвят на туберкулозните, той говореше тихо, но се чуваше как събеседникът му отсреща крещи в слушалката.

— Е, какво казва? — попита Пепино.

— Казва, че сто и двадесет са му в повече — отговори човечето.

Докато отговаряше на Пепино, притискаше с длан слушалката, та оня отсреща да не чува.

— И какво казва? Какво смята самият той? — попита отново Пепино.

— Един момент — отговори човечето и заговори пак в слушалката: — Не, не. Казах само, че не са толкова.

— Е, какво иска? Как смята да постъпи? — рече Пепино.

— Един момент — каза човечето на телефона и се обърна към Пепино: — Казва, че или трябва да се пуснат, или да се разстрелят.

— Лесно му е на него. Или да се пуснат, или да се разстрелят! Лесно му е на него — каза Пепино.

— Какво да му кажем?

— Че трябва да ги държи. Какво друго можем да му кажем? Да намери място къде да ги сложи.

— Ама той точно това иска.

— Той все иска. Какво иска?

— Окръжното управление да им намери място.

— Окръжното, окръжното! И защо окръжното трябва да им търси място. Да сложи още по един във всяка килия.

— Невъзможно. Вече много пъти е слагал още по един в килия.

— А в казармата? А на улица Коперник?

— Същото.

От ъгъла на огромното си кресло, където се беше свил, Пепино изглежда човечето, което бе неговият началник-кабинет.

— Ох! — изпъшка той. — Защо не помислите вие? Погрижете се за това вие!

Хвана пак лицето си с две ръце и сякаш потъна в дрямка.

— Бих казал, че част от хората можем да пуснем — заяви човечето.

Но хрипливият глас започна отново да гъркори в слушалката на телефона.

— Един момент — рече човечето, — почакайте един момент!

— Какво, какво? — попита Пепино.

— Много от задържаните са под разпореждане на префектурата — каза човечето. — Защо не пуснем тия, които са под разпореждане на префектурата?

— Да ги пуснем?

— Нямаме заповед за тяхното задържане.

— И вие казвате да ги пуснем!

— Така ще разрешим въпроса.

Вместо да отговори, Пепино се прозина.

— Например работниците, задържани при последната стачка — каза човечето.

— Те са под разпореждане на Цимерман. Кой смее да ги пипне? — викна Пепино.

— Нали заповедта за задържането им е издадена от нас.

— Не, не — кресна Пепино. — Нека чуем какво ще каже Джузепе-Мария.

— Че е по-добре да се разстрелят.

— Как така ще каже да се разстрелят? Не са съдени.

LXXVI.

Гласът, който крещеше в гърлото на телефона, бе станал неумолим и човечето напразно казваше:

— Моля ви, един момент! Само един момент.

— Извикайте Джузепе-Мария — заповяда Пепино. — Джузепе-Мария сигурно има стотина, които може да пусне да си ходят. Извикайте ми Джузепе-Мария.

С това име в префектурата наричаха полицейския началник. Той говореше с Клем пред вратата, чу, че Пепино крещи, почука леко на вратата и подаде глава в стаята.

— Ела, ела — викна му Пепино.

— Какво има? — попита Джузепе-Мария. — Десантът на съюзниците ли те вълнува?

— Какво? — кресна Пепино. — Според тебе десантът в Анцио може да ме развълнува, така ли? Въобще не съм развълнуван.

Човечето продължаваше да говори по телефона и при влизането на Джузепе-Мария кимна с глава. Скулите му на туберкулозен се бяха зачервили повече, лицето му се беше изопнало и станало по-сериозно.

— Не забравяй, че германците искат да си разчистят сметките най-късно до шест часа — каза Джузепе-Мария.

— Какво, какво? — кресна Пепино.

— И разправяш, че не си развълнуван! — рече Джузепе-Мария.

— Не съм развълнуван! — извика Пепино.

— Търсят сметка за девет човека — заяви Джузепе-Мария, — двама от миналия път и седем от снощи.

— И какво искат? Да седна да ги съдя? — викна Пепино.

— Искат да са квит — рече Джузепе-Мария.

Човечето изтича на вътрешния телефон, като остави отворена слушалката на външния.

— Да правят каквото си искат — викна Пепино. — Сами да си уреждат работите. Какво, да не би да не могат?

Изправи се и се развика заедно с телефона, оставен на масата:

— Искат да разстрелят деветдесет души, така ли? Да идат на площада, да си ги хванат сами. Аз не отговарям за хората на площада, там да идат.

Джузепе-Мария посочи слушалката, която продължаваше да крещи на масата.

— Какво казва този дявол?

Пепино млъкна, човечето говореше тихо на другия телефон, а префектът и полицейският началник се напрегнаха да чуят какво казва грачещият отвъден глас.

— Няма къде вече да слага задържаните — рече Пепино.

Джузепе-Мария се усмихваше.

— Да го пуснем ли да влезе?

Човечето беше свършило с вътрешния телефон и се върна при кресливата слушалка; преструваше се, че бърза, но трябваше да мине зад креслото и сякаш не можеше да притича, а се промъкваше с мъка, едва ли не като дебелак с голямо шкембе.

— Ще го повикам самият аз — каза Джузепе-Мария на Пепино.

И той тръгна към вратата, докато човечето казваше по телефона:

— Намерихме къде да ги сложим... Ще ви потърся аз след половин час.

— Как, какво? — попита Пепино. — Намерили сме къде да ги сложим ли?

— В известен смисъл да — отговори човечето. — В психиатричната болница.

— В лудницата?

LXXVII.

В този момент влезе Клем и Пепино стана, посрещна го и пое ръката му с две ръце.

— Скъпи, скъпи...

— Искате ли да дойдете при мен тази вечер?

— Знаете, че съм много зает.

— Ще имаме малко празненство с приятели.

— Тази вечер ми е невъзможно, съжалявам.

— На вас винаги ви е невъзможно.

— Уви, да, и затова винаги съжалявам.

След това минаха на служебния разговор.

— Сега говорих с генерал Цимерман — каза Клем.

— Имате ли военен трибунал? Ако имате военен трибунал, аз не възразявам.

— Тук не става въпрос за военен трибунал. Работата е в това, че до осемнадесет часа правосъдието трябва да бъде извършено.

— Но защо е това бързане? Ние дадохме повече убити от вас и все пак не бързаме. Защо е това бързане? Правосъдието не бива да бърза.

Пепино се обърна към своя началник-кабинет:

— Какво ще кажете вие? Нали правосъдието не трябва да избързва?

— Въпросът е друг — каза човечето.

— Какъв? — запита Джузепе-Мария.

— Моля — намеси се Клем, — тук няма място за никакви въпроси.

Беше четири без петнадесет. Той свали часовника от китката си и го постави близо до своите ръкавици, които бе оставил на масата.

— В четири и половина трябва да бъда в затвора „Сан Виторе“ — каза Клем.

Джузепе-Мария смигна на човечето:

— Виждаш ли какъв е въпросът? — и погледна към Пепино. — Правосъдието има право и да избързва.

Все пак Пепино се изпусна да каже това, което не му се искаше да казва. Той не искаше да поеме отговорността за предаване хората на наказателния взвод. Тази отговорност беше в компетенцията на съдилищата. Какъв беше той, съд ли? Той не представляваше никакво съдилище.

— И ти отричаш, че си развълнуван — каза му Джузепе-Мария.

— Нищо не отричам и никак не съм развълнуван — кресна Пепино.

В четири и пет той не знаеше вече какво да каже и се обърна ядовито към своето човече.

— Защо не кажете и вие нещо? — викна му той.

Джузепе-Мария го успокои, като му каза, че не следва да предава важни личности измежду задържаните.

— Какво, какво? — попита Пепино.

— Не ти искат важни личности — каза Джузепе-Мария, — а определен брой глави. Нищо друго.

— Можем ли да им дадем работници?

— Разбира се. Можем да им дадем само работници.

Мисълта да предаде на наказателния взвод само работници изглеждаше на Пепино утешителна, дори избавителна. И човечето, неговият началник-кабинет, изглежда, одобряваше идеята, която преценяваше поне като по-малко зло. Той грижливо издуха дългия си нос, а Джузепе-Мария се засмя. Споразумението бе постигнато.

LXXVIII.

— Ще вземем половината от ония, които стачкуваха, и другата половина от политическите — каза капитан Клем.

— Занимайте се с това вие и полицейският началник! — рече Пепино. — Занимайте се вие! Вие се заемете! — После добави: — Само не ми закачайте интелигенцията.

— Пепино има слабост към интелигенцията — каза Джузепе-Мария.

— Имам пред вид упражняващите свободни професии.

— Пепино има слабост към упражняващите свободни професии — поясни Джузепе-Мария.

— Всяка слабост е понятна — рече Клем.

— Не е там работата — обясни Пепино, — но когато закачим някой от ония там, по-известните, край! Всички започват да говорят за това.

— Пепино все го е страх да не се говори.

— Не казвам, че ме е страх. Казвам само, че не искам излишни истории. Нека съдилищата да се занимават със свободно практикуващите.

Беше четири и петнадесет. Клем продиктува на човечето декларацията за приемане на зложниците, която той трябваше да подпише. Продиктува и цифрата: сто и десет!

— Как сто и десет? — възкликна човечето и престана да пише. — Защо сто и десет?

— Това значи, че убитите германци са единадесет — обади се Джузепе-Мария.

— Германците са девет — възрази човечето.

Челото му беше потно, а Пепино бе седнал отново в креслото и прихванал главата си с две ръце.

— Оу-у! — прозина се Пепино.

— Има и две кучета — каза Клем. — Едното е убито снощи — най-добрият дог на гестапо; а другото — моята кучка Грета, тази сутрин.

— Но човекът, който е убил кучето тази сутрин, нали е хванат?
— рече Джузепе-Мария.

— След малко ще го видя — отвърна Клем.

— Що за човек е? — попита Пепино.

— Не е от интелигенцията — отговори Джузепе-Мария.

Дребното човече се изпоти дори по носа.

— Какъв е? Ти видя ли го?

— Ех... обикновен амбулантен продавач.

— Търговец?

— Амбулантен продавач!

Човечето си избърса с кърпа потта от челото и рече:

— Но това е дори извън вашите правила.

— И все пак — каза Джузепе-Мария.

Човечето рязко се извърна към него:

— Какво все пак?

Джузепе-Мария и дребното човече спориха цели пет минути и гласовете им постоянно се извисяваха.

— Но, драги мой, нали няма къде да сложите задържаните! — каза Джузепе-Мария.

— Хайде, стига! — намеси се Пепино. — Отстъпете поравно! Спираме се на сто и край на приказките.

След това се обърна към Клем:

— Правилно ли казвам?

Клем се усмихна. Споразумението бе постигнато отново. Дребното слабо човече излезе от стаята със ситни крачки, но така, сякаш носеше голямо шкембе на дебелак. Джузепе-Мария седна да допише декларацията за предаване на зложниците под диктовката на Клем.

— Оу-у! — прозина се още веднъж Пепино.

И пак хвана главата си с ръце — имаше вид на задрямал. Клем постави часовника на ръката си.

— Закъснявам — каза той.

Когато отвори вратата на колата си, първото нещо бе да потърси кучетата.

— А кучетата? — кресна той.

Напомниха му как в последния момент бе наредил да ги свалят от колата и оставят в хотела.

— Бързо в хотела! — заповяда Клем и добави: — А след това в „Сан Виторе“!

LXXIX.

В хотела един млад есесовец бе качил кучетата горе. Той не знаеше, че всяко от тях си има отделна стая. Бяха му казали: „Качи ги горе.“ Горе той ги затвори и двете в стаята на капитан Клем, без дори да им свали намордниците.

Гудрун и Блут се спогледаха. Известно време се гледаха кротко и мирно, както седяха на задните си лапи, с вдигнати глави, после Гудрун стана и взе да обикаля около Блут.

— Какво искаш? — попита Блут. — Was willst du?^[1]

— Баф! — отговори Гудрун и продължи да обикаля около него.

Капитан Блут се надигна:

— Was willst du? Was willst du?

Той застана нащрек и едва помръдваше, а кучката продължаваше да се върти наоколо му. Блут повтори ядовито въпроса си:

— Was willst du?

— Джаф — отговори Гудрун.

Гудрун беше стара и силна — истинска вълчица. Блут беше млад и не така силен, по-малък от нея; не преставайки да пита: „Какво искаш?“, той сведе глава и я подуши под опашката.

Гудрун зави яростно и повали Капитан Блут, опитвайки се да го ухапе през намордника.

— Was willst du denn? — запита Блут.

Той се изправи отново все така нащрек, а Гудрун пак почна да обикаля около него.

— Искам да те изям — отвърна Гудрун. — Ich will dich fressen.

Блут се разсмя:

— Ай! Ай!

— Защо се смееш? — лавна Гудрун. — Ich will dich fressen.

— Ай! Ай! — Mit jenem Zeug?^[2] — отвърна Блут.

При този шум притича Син божи.

— Какво става тук, дявол да ви вземе! — викна той.

Дръпна Гудрун и я затвори в нейната стая, после се върна и взе Блут.

— Какво има да се разправяш с Гудрун? — каза му той. — Тя е затънала в злото. Не ѝ казвай нищо за нашите приказки.

Вкара Капитан Блут в стаята му и в една чинийка, която държеше настрана, му даде да яде, а после му наля и вода.

— Аф — изджавка Блут.

— Аф — отговори му Син божи.

Свали намордника му, Блут докосна ръката му с муцуна и започна да яде. Хапваше, спираше, повдигаше глава и докосваше ръката на Син божи.

— Каква ти е ползата от твоята работа? — питаше го Син божи. — Държат те затворен в една стая, карат те дълго да гладуваш и от време на време ти подхвърлят сурово месо. Харесва ли ти? Затова си и такъв. На твое място отдавна да съм побягнал далеч.

Блут повдигна глава и го близна по ръката.

— Къде искаха да те заведат преди малко? — попита го Син божи. — Там, дето те заведат, вече трева не никне. Все сред типове се движиш, мръсни, долни. По-добре да ходиш с крадци на кокошки, Блут. Време е да промениш живота си.

Блут отново докосна ръката му, дори я близна.

— Не усещаш ли как смърдят? Дори не знаеш на какво, на хиена или на лешояд. Но и ти ще завониш, ако останеш при тях, като капитан Клем, като Черното куче. Искаш ли да смърдиш като Черното куче?

— Бау — излая Блут.

— Да, мили — продължи Син божи, — по-добре целият да потънеш в мръсотия като селски пес, но да се махнеш, да промениш живота си.

— Знаеш ли какво правиш ти? Те ти казват „дръж“ и ти хващаш. Те ти казват „търси“ и ти търсиш, те ти казват „лови“ и ти ловиш. А знаеш ли кого ловиш?

— Бау, бау — отвърна Блут.

— Да, бау, бау! Ловиш някого като мен.

— Аф — обади се Блут.

— Честно ли ти се струва? — каза Син божи. — Да хванеш някого като мен и да им го предадеш, честно ли ти се струва?

Син божи говореше, седнал на земята, и Блут го близна по лицето.

— Няма ли да дойдеш с мен? — попита го Син божи.

— Аф! — отговори Блут.

— Давам ти време до утре. Помисли си и ще поговорим пак.

Прибра паничката с вода и чинийката, стана и тръгна към вратата.

Капитан Блут го последва, сякаш искаше да тръгне с него.

— Веднага ли искаш да тръгнеш с мен? — попита го Син божи.

— Бау — отговори Блут.

— Тази вечер излизам, ако искаш ще те отведе още тази вечер — рече Син божи.

Излезе и в коридора видя млад есесовец.

— Wo ist der andere Hund?^[3] — попита на немски момчето. То държеше Гудрун за каиша. Каза на немски, че капитан Клем чака долу в колата своите кучета. И там попита къде е другото куче. — Wo ist der andere Hund?

— Не разбирам немски — отговори Син божи.

— Zwei Hunde — каза момчето. — Това е едно Hund. Къде е второто Hund?

— Не разбирам — отвърна Син божи.

[1] Какво искаш? (нем.) — Б.пр. ↑

[2] И с онова нещо ли? (нем.) — Б.пр. ↑

[3] Къде е другото куче? (нем.) — Б.пр. ↑

LXXX.

Човекът, който бе убил кучката Грета, бе откаран в затвора „Сан Виторе“ към три и половина, след като капитан Клем бе телефонира в казармата от префектурата.

„Сан Виторе“ гъмжеше с войска от републиканската гвардия: по площадките на оградните зидове, в дворовете, в караулното. Докато взимаха отпечатыци от пръстите на човека, един гвардеец, стар негов познат, го съзря.

— Хей, Джулай — викна му гвардеецът, — какво си откраднал?

— Нищо, Манера, ти знаеш, аз не крада — отвърна Джулай.

— Само удряш в кантара, а?

— Нищо не удрям.

— Е, тогава защо си тука?

— За политика.

— А! — възкликна Манера. — Че за каква политика?

Гвардейците попитаха Манера кой е този човек.

— Идваше понякога в приюта за бедни.

— Оттам ли го познаваш?

— Спеше в една стая с мене.

— Значи, сте били приятели?

— Не може да се каже. Учеше ме как да си стоплям краката, за да заспя.

— Сигурно ти е казвал да ги топлиш през устата?

— С вино? Не, друг трик знаеше.

— Какъв трик?

— Той знае два-три трика. Знае и един начин за лекуване на премръзнали крайници.

Насъбралите се гвардейци гледаха Джулай отдалече.

— Откъде е? От Бари? — попита един.

— Не, от Монца е.

— Такъв мургав, изглежда да е от Бари.

— Ама е от Монца.

— А защо ходи по домашни пантофи? — попита трети.

— Явно, не печели достатъчно, за да си купи обувки.

— Не можеше ли да постъпи в гвардията?

— Задържан е като политически.

— Така ли?

— Аз пък мислех, че е джебчия.

Гвардейците се вгледаха в Джулай, който сега отговаряше на въпросите на писаря.

— Баща?

— Винченцо.

— Майка?

— Паризина.

— Паризина чия?

Един от гвардейците се обади:

— Ето какво било! Той, значи, е против гвардията.

LXXXI.

Джулай изчезна от погледа на гвардейците, защото го откараха през една желязна врата по някакъв коридор.

— Къде го водите? — викна един подофицер на тъмничарите.

— На преглед.

— Не е нужно — рече подофицерът. — Трябва да го държим отделно, за капитан Клем.

— Вече го регистрирахме.

Подофицерът изпсува:

— Кой ви каза да го регистрирате? Нямаше нужда. — И той пак изпсува и пак обясни, че трябва да се задържи отделно няколко часа, докато дойде капитанът.

— Все пак трябва да го поставим някъде, нали? — каза един от тъмничарите.

Решиха да го държат в противовъздушното скривалище.

Разделено на клетки, противовъздушното скривалище беше пълно с нерегистрирани арестанти, повечето работници, задържани при последната стачка.

— Оттук — каза тъмничарят.

Затвори го в първата клетка. На слабата електрическа светлина Джулай видя хора, седнали по земята и опрени на стените, а други се движеха някъде в дъното.

Всички бяха в синьо работно облекло. Един-единствен, с исполинско телосложение, седнал на земята близо до вратата, повдигна глава да го погледне.

— И вие ли чакате капитана? — обърна се Джулай към арестантите.

Отговори му оня с гигантското телосложение.

— Ние чакаме началник-влака.

— А аз чакам капитана — отвърна Джулай. — До един-два часа ще ме пуснат. Дори не искаха да ме регистрират.

Великанът се обърна към другите, така че да го чуят и тия, дето бяха в дъното.

— Абе тоя да не е луд?

Някои от тях дигнаха глава да го погледнат и тогава Джулай видя лицата им. Къде ги беше виждал? Стори му се, че е виждал всички тези лица, и то при някакви страхотни обстоятелства, и изведнъж се сети, че те му приличат на лицата на мъртъвците, които тази сутрин бе гледал на тротоара. Бяха същите, само очите им бяха живи. Обля го огън и той се опря на стената, поставяйки краката си в пантофи един връз друг.

— Помислих, че и вас са ви арестували днес — рече той.

Извади от джобовете си двете шепи кестени, които още пазеше, и им ги предложи:

— Искате ли? Не желаете ли?

LXXXII.

Горе групата гвардейци, които говореха за него, минаха в предния двор. Навън грееше слънце и не беше така студено като в незатоплените помещения.

— Като си помисля, че сте били почти приятели, а сега сте един срещу друг — каза един гвардеец.

— Защо да сме един срещу друг? — учуди се Манера.

— Как да не сте! Ти си тук, а той там.

— Как така аз тук, а той там?

— Ти си в гвардията, нали? Добре, а той е против гвардията.

— Днес времената станаха такива, че двама братя могат да се окажат един срещу друг — добави трети.

— Но ние не сме никакви братя — каза Манера.

— Това го казвам като пример, за да се разбере, че сме в гражданска война — обясни третият гвардеец.

Двамата другари на Манера продължиха да разговарят около въпроса защо една война, в която двама братя застават един срещу друг, се нарича гражданска война. Не би ли било по-правилно да я наричат нечовешка?

— Наричат я гражданска, защото не е военна — обади се четвърти.

— Как да не е военна? Какви сме ние, не сме ли военни? — рече третият гвардеец.

— Да, но тия, които са срещу нас, не са военни — каза четвъртият, — затова ги разстрелваме, защото не са военни.

Манера слушаше, но мисълта му летеше другаде. Вадеше от джобовете си кестени, един по един, белеше ги и бавно ги дъвчеше.

— Не знам — казваше той от време на време.

Не му се струваше, че той и оня Джулай могат да бъдат един срещу друг. Нима Джулай беше срещу него? Защо? И за какво? На него лично му се струваше, че разликата е една-единствена: той получава заплата, а Джулай — не получава.

— Да предположим, че трябва да разстрелят тоя Джулай — рече пети и се обърна към Манера. — И да предположим, че те определят да участвуваш в наказателния взвод.

— Именно точно това исках да кажа — рече третият.

— Защо пък мен? — викна Манера.

— Е, как ще се чувствуваш, ако трябва да го разстреляш самият ти? — каза петият.

А Манера продължаваше да дъвче:

— Абе, ако е до мене, аз не бих стрелял и срещу човек, когото не познавам.

— Никому не е приятно, докато не започне първия път — каза третият.

— Аз лично не бих се целил, бих стрелял във въздуха — намеси се първият.

— Всеки постъпва така първия път — каза третият гвардеец.

— А пък аз се целих и стрелях в целта още първия път — заяви четвъртият гвардеец.

LXXXIII.

При входа спря някаква кола и се чу команда за почест, а през това време в подземието Джулай довършваше разяснението си как човек да държи краката си топли.

Слушаще го само работникът с исполинския ръст. Той ядеше от неговите кестени и от него Джулай разбра, че всички те спят на голата земя. Така започна да им обяснява своя начин да поддържат краката си топли, когато нямат завивки.

— Нужно е само малко памук — разправяше той.

Но докато говореше, почувствува, че се изчервява заради тия излишни негови бръцолевения и отново си спомни, че бе видял техните лица мъртви. Потърка един о друг обутите си в пантофи крака и сведе поглед.

Погледът му плъзна по земята, от крак на крак, и спря на два боси крака. Видяха му се сиви, огромни, със струйки черна съсирена кръв.

— Краката ми ли гледаш? — попита работникът с исполинския ръст.

Той не отговори; съзря до краката на човека обущата му, много по-малки от краката, и отново се сети за гледката, която бе видял по тротоара на ларго Аугусто и под паметника: редиците мъртъвци, краката на мъртъвците и сред тях голия старец — праотеца на човека.

Не беше ли и тук същото? Същото беше — само че тия, които тук бяха умирающи, на улицата бяха вече мъртви.

— Защо не си ги завиеш? — каза Джулай.

Наведе се, както при стареца на улицата, но в тоя момент железната врата се отвори.

— Ето го — чу да казват зад гърба му.

Влязоха двама, а други, в различни по цвят униформи — сиви, сивозелени и кафяви, останаха навън. От двамата, които влязоха, единият беше висок и немската униформа го правеше красив. Джулай си помисли, че дори не прилича на германец, но навярно това е

капитанът, за когото му говореха, макар да му се стори, че не бе дошъл да го освободи.

Той вече не мислеше дали ще го пуснат, или не, сякаш му беше все едно. Надигна се и видя, че красивият мъж в германска униформа го гледа; стори му се дори, че го гледа прекалено внимателно.

— Да, той е — чу да казва другият.

Заповядаха му да излезе и той излезе, а междувременно капитанът запита какви са тези работници.

— Работниците, които стачкуваха — отговори другият.

— Откога са тук?

— От средата на декември. От последната стачка.

Капитанът заповяда да излязат всички.

— Всички вълн! — викна другият.

— Един момент! — каза капитанът, защото се сети, че Цимерман искаше по-младите да бъдат отделени и изпратени да работят в Германия. — Да излязат само по-старите, от тридесет и пет години нагоре.

Само трима от работниците се размърдаха, двама от дъното и един с бели коси, който стана от земята.

— Ти защо седиш? — попита капитанът работника с исполинския ръст.

— Краката му са болни — отговори другият в униформа.

Капитанът повика двама от ония навън.

— Изнесете го! — рече той.

После мина пред всичките и пръв заизкачва стълбата, а след него се повлече колоната от хора, която мина по коридорите и излезе на двора, където беше Манера. Капитанът вървеше начело, след него Джулай, после другите затворници и накрая, носен от двама души — работникът с исполинския ръст.

LXXXIV.

— Я, кого мъкнат по този начин? — учуди се Манера.

Четири покрити камиона и няколко групи гвардейци чакаха в двора. Едната група бяха хора с череп и кости на баретите. Едно русо момче от SS стоеше настрана с две кучета, вързани с каиш. Неочаквано един човек с широка фуражка, кожено яке и черна нагайка се показва от някаква врата и бързо се приближи до капитан Клем.

— Всичко сто — каза му капитанът.

— Тук колко са? — попита другият.

Беше по-висок от капитана и в коженото яке изглеждаше широк в раменете. Преброи затворниците над главата на капитана, после посочи работника, когото носеха на рамо.

— И него ли? — попита.

— И него — отговори капитанът.

Човекът влезе в зданието на затвора и крачката му отекна тежко в двора; докато вървеше, той подгъваше колене като джамбазин на панаир. Слезе и се качи по стълбите, из коридорите, влезе в килиите, в противовъздушното скривалище, а след него вървяха хората с череп и кости на черните барети.

Отвори му първата врата.

— Тук колко са?

— Девет.

— Всички вън!

Деветимата бяха изпратени на двора. В клетката остана едно походно легло, един сламеник на земята и няколко одеяла, посипани с пръст и купчина тор.

Отвори му втора врата.

— Колко?

— Десет.

Четирима бяха седнали върху единственото легло в килията.

— Стани! — викна той.

Изкара ги навън, и отново се огледа. Един дъвчеше хляб, облегнат на стената под прозореца — изпрати и него навън. Друг се

дръгнеша по лакътя — и него прати вън. Изпрати вън и трети, застанал неподвижно с ръце на гърба, а четвърти, легнал на земята и завит с одеяло, попита:

— Теб какво ти е? Болен ли си?

Оня бавно се надигна с одеялото върху главата и той му каза:

— Ти остани!

Той лично затвори вратата зад човека с одеялото, но в следващата килия, щом видя на леглото един брадясал и пожълтял затворник със зинала уста, викна:

— И ти ли си болен? Тук всички ли сте болни?

Накара да го измъкнат от леглото, но видя, че в краката на тоя се търкаля друг, опрян до стената, дребен, по-жълт и по-слаб от първия.

— Вън, вън! — изкрещя.

Накараха човека да стане. Изглеждаше почти дете, с голяма глава и черни къдрави коси.

— Кой друг тук не е добре? — попита.

Един плахо вдигна ръка, но друг до него го сръга с лакът.

— Какво ти е?

— Болят ме зъби.

— Вън тогава! — и обърна поглед към оня, който го беше сръгал.

— Ти какво искаше да му кажеш? Вън и ти!

Отново тръшна сам вратата зад останалите, а посочените затворници отведоха навързани с белезници двама по двама, докато изпълниха коридора. Той продължи грижливо да избира по един-двама от килия. Взираше се дълго и се спираше на някое лице, което го привличаше, било за това, че е по-младо от другите, или обратно — защото е по-старо, а трето — защото се усмихваше. Посочваше го с пръст и викаше: „Ти там, излизай!“ Влезе и в килия, от която не избра нито един, а в противовъздушното скривалище се ограничи да заповяда да изкарат навън всички работници, които бяха над четиридесет години.

Размахваше нагайката си над главата и тя свистеше също като неговия рязък глас, когато отекваше по улиците на Милано, а хората залостваха вратите на къщите и магазините и викаха: „Черното куче! Черното куче!“

LXXXV.

Затворниците пристигаха в двора в редица по двама; капитанът гледаше как двама по двама се качваха в камионите.

— Бързо, бързо — повтаряше капитанът.

Обърна се към своите руси момчета, които гледаха от камионите, и им каза:

— Man muss sich beeilen. Es ist fast dunkel.^[1]

— Wie viele!^[2]

— Warum so viele?

— Wie viele?

— So viele auf einmal?^[3]

Наместиха работника с исполинския ръст, но имаше и други, които пренасяха на гръб; и в този двор, където вече нямаше слънце, сякаш непрекъснато изнасяха все този исполин, сякаш той беше главата на всички затворници, която те вдигаха високо, отивайки срещу смъртта.

Качваха се двама по двама в камионите и движенията им бяха бързи — странна подвижност, породена от момента. Бяха станали и по-приказливи помежду си, някак възбудено весели.

— Деветдесет и девет — преброи един, който отбелязваше на лист.

— Стига толкова — каза капитанът.

— А тоя? — попита човекът с черната нагайка, сочейки Джулай, който все още беше долу, опрян на един зид зад капитана.

— Той не — каза капитанът. — Отивайте!

С провлачената си походка човекът с нагайката излезе от двора. Отвори големия портал, камионите загърмяха и със запалени фарове потеглиха бавно да излизат.

Светлината на фаровете показваше, че до десетина минути ще се стъмни съвсем. Докато човекът с нагайката излизаше с тържествена военна походка от портала, от един камион, който го задмина, се отдели ясен и чист глас, като последните зари на гаснещото слънце.

— Да живее! — викна гласът.

От всички камиони отговори хор от гласове:

— Да живее!

Джулай също не се поколеба. Потърка един о друг краката си, обути в домашни пантофи, и в голия, почти изпразнен двор извика:

— Да живее!

[1] Трябва да побързаме, скоро ще се стъмни (нем.). — Б.пр. ↑

[2] Колко много (нем.). — Б.пр. ↑

[3] Защо толкова много? Колко много! Толкова много наведнъж? (нем.) — Б.пр. ↑

LXXXVI.

— Какво да живее? — обади се Манера.

Всички гвардейци от неговата група бяха все още на двора: и тоя, който бе говорил пръв, и оня, който бе говорил трети — Първия, Третия, Четвъртия, Петия.

— Това са комунисти. Не са ли комунисти? — попита Третия.

— Комунисти или почти комунисти — отговори Първия.

— Ако не са, ще станат — обади се Петия със смях.

— Значи, искаха да кажат: „Да живее комунизмът!“ — рече Третия.

— Кой знае — отвърна Петия.

Манера гледаше към другата страна на двора, където беше Джулай.

— Не знам — рече той.

Това ли беше искал да каже Джулай — „Да живее комунизмът?“

Капитанът също гледаше Джулай. При неговия възглас и той се бе обърнал веднага. Изглежда го продължително и сериозно, както първия път, и тихо попита:

— Кой да живее?

Джулай не отговори: остана все така опрян о стената, като продължаваше да потърква един о друг краката си, обути в домашни пантофи.

— Твоят приятел се отърва по чудо — рече на Манера първият гвардеец.

— Че защо? Струва ми се, че нищо не е направил — отвърна Манера.

— И все пак ме е страх, че ще оплеска нещо — рече Четвъртия.

— Защо? — попита Манера.

Капитанът не се доближи до Джулай, а го повика. Джулай отдели гърба си от стената, но единият му крак, подгънат в коляното, остана опрян на зида.

— Не виждаш ли как се държи? — рече петият гвардеец.

Капитанът отново го повика:

— Ела тук!

Джулай свали крака си от зида.

— Ти ли уби моята кучка Грета? — попита го капитанът.

— Господин капитан... — започна Джулай.

Той искаше да разкаже какво се е случило, но капитанът повтори въпроса:

— Ти ли я уби?

— Аз — отвърна Джулай.

Виждаше, че този човек е сериозен, и заради тази му сериозност, изписана на лицето, не за друго, реши, че трябва да му отговори.

— Ваша ли беше тази кучка? — добави той.

Капитанът държеше в ръка тънка нагайка с кожена примка. Махна с нея към момчето от SS, което държеше каиша с кучетата, и му каза на немски:

— Führe die Hunde her!^[1]

Русото момче докара двете кучета — Блут и черната вълчица.

Капитанът ги назова по име, наведе се над тях, за да ги освободи от каиша, и ги погали.

— Гудрун, Гудрун — повтори той и стисна зъби, които изскърцаха, сякаш чупеше орехи с уста. После свали намордниците на кучетата.

— И тези две кучета са мои — каза той на Джулай.

— Но какво иска да прави? — рече Манера, който стоеше със своите четирима другари от другата страна на двора. Вече бе паднал първият здрач и мъчно се виждаше от единия до другия край на двора, нито се чуваше добре.

— Много кучета ли имате? — запита Джулай.

— Много — отговори капитанът, — стотици.

Приближи се до Джулай, дръпна палтото от гърба му и тогава се показаха съдраните ръкави на ризата му. Изпод дрипите по ръцете на Джулай се виждаха червени белези.

— Какво е това по ръцете ти? — попита Клем.

— От казармата — отговори Джулай.

— Аха, от казармата! А тия белези по врата ти също ли са от казармата? — попита пак капитанът.

— Тия са от комендантството — отговори Джулай.

Двете кучета душеха краката на Джулай и макар че нямаше къде да се облегне, той пак си ги сложи един върху друг. Капитанът хвърли палтото на Джулай на кучетата и му заповяда:

— Съблечи се!

— Как, господин капитан? Да се съблека ли? — рече Джулай. Навярно той бе почервениял от срам, но в тъмното това не се виждаше.

— Да се съблека? — повтори той.

Започна да се съблича и си помисли, че капитанът иска да види как са го били в казармата — не можеше да откаже на такъв сериозен човек като него.

— Защо да се събличам? Хладно е... — рече Джулай.

— Вярно — отвърна капитанът.

[1] Докарай кучетата тук! (нем.) — Б.пр. ↑

LXXXVII.

Джулай се събличаше бавно, а капитанът взимаше парцаливите му дрехи и ги хвърляше на кучетата.

— Странно! — каза Манера. — Какво ли ще му направи?

— Разправят, че бил шегаджия — рече третият гвардеец.

— Че каква шегаше ще му направи? — учуди се Манера.

Кучетата душеха дрехите; Гудрун започна да къса палтото.

— Защо давате дрехите ми на кучетата? — рече Джулай и се наведе да вземе палтото си от Гудрун. — Ще ми го скъсат. — Но Гудрун скочи, ръмжейки насреща му, и го накара да отстъпи.

— Я — викна капитанът. — Fange ihn!^[1]

— Какво казва? — попита Манера.

Ръмжейки, стиснала с лапи палтото, Гудрун продължи да ръфа стария плат, пропит с миризмата на човека. Засега кучката се задоволяваше само с това.

— Fange ihn! — заповяда отново капитанът.

Но кучката Гудрун не изпълни заповедта. Тя яростно разкъсваше старото палто и дори издърпа от Блут ризата, която той душеше.

— Не се притеснявай — каза Манера на Джулай, — капитанът ще ти даде да облечеш друго.

Петимата гвардейци се бяха приближили да гледат и вече бяха застанали в кръг. Гледаха полуголия Джулай и ги напушваше смях; гледаха как кучетата душат и дерат дрехите му и едва се сдържаха да не прихнат.

Някаква врата се отвори, отвътре нахлу светлина в двора и с широки крачки към тях се запъти човекът с широкополата фуражка и черната гайка. Спря до капитана и каза:

— Питат по телефона не може ли да се отложи за утре сутрин.

— Защо?

— Било много тъмно.

— Много какво?

— Тъмно. Не могат да изпълнят.

— Тъмно ли? Да запалят няколко прожектора. Няма ли прожектори на „Арена“? — рече капитанът и тръгна да телефонира лично. Направи няколко крачки и спря, върза кучетата и отново ги предаде на момчето от SS.

— Не се страхувай — каза Манера на Джулай.

Джулай беше само по долни гащета и с домашните пантофи на краката.

— Студено ми е — отвърна той.

Стоеше там, където го бе оставил капитанът, и се търкаше с ръце по гърдите, плещите, краката — навсякъде, където можеше. Това беше смешно и гвардейците се смееха, макар и не много весело.

Хванати изкъсо с каиша, кучетата продължаваха все пак да ръфат дрехите на Джулай, скимтяха и се въртяха около тях.

Оня с голямата фуражка и черната нагайка гледаше озадачен и се опитваше да си обясни какво става. Гледаше и недоумяваше.

— Докога ще ме държи така? — рече Джулай. — Мен ми е студено.

— Не се страхувай — каза му Манера.

— Но какво иска да прави с мен?

— Нищо, Джулай, вече се размина.

— Ох, ще умра от студ!

— Искате само да те сплаши — рече Манера.

Капитанът се върна.

[1] Хвани го! (нем.) — Б.пр. ↑

LXXXVIII.

Той изгледа гвардейците, застанали в кръг, след това Джулай по гащета, наведе се над кучетата и преди да ги отвърже, отново ги почеса по главите.

— Защо не си се съблякъл? — попита той Джулай.

Но аз съм вече гол, господин капитан! — отвърна Джулай.

С нагайката с кожената примка капитанът посочи гащетата му:

— Свали и това!

— И гащетата ли да сваля? — попита Джулай.

Когато човекът остана гол, само по чорапи и домашни пантофи, капитанът го попита:

— Колко си годишен?

— Двадесет и седем — отговори Джулай.

— Аха — рече капитанът. Разпитваше го клекнал между двете кучета, които продължаваше да чеше с пръсти, заврени в козината на главите им. — В Милано ли живееш? — продължи разпита си той.

— Да, в Милано.

— Но от Милано ли си?

— Не, от Монца съм.

— Аха, от Монца! Роден си в Монца, така ли?

— Родом съм от Монца.

— Баща, майка, имаш ли?

— Имам майка, в Монца.

— Стара ли е?

— Стара е.

— Не живееш ли с нея?

— Не, господин капитан. Тя си живее в Монца, а аз в Милано.

— А в Милано къде живееш?

— Зад Порта Гарибалди.

— Разбирам — рече капитанът. — В някоя стара къща, нали?

— В стара къща.

— В една стая ли?

— Да, в една стая.

— И как живееш, сам ли?

— Миналата година се ожених, господин капитан.

— Аха, ти си женен.

Той искаше да опознае този, когото се канеше да унищожи, и клекнал между кучетата, гледаше голия човек пред себе си.

— А жена ти млада ли е?

— Две години по-млада от мен.

— Аха! А хубавичка ли е?

— За мен си е хубава, господин капитан.

— А дете още нямате ли?

— Нямаме, господин капитан.

— А не чакате ли?

— Дори не чакаме.

Капитанът сякаш искаше да изсмуче всичко от този човек, попаднал в ръцете му. За него той не беше непознат, познал бе мнозина такива. Или го интересуваше животът му? А може би искаше да разпали страстите в себе си, жаждата си за кръв и смърт?

— А какъв си по професия? С какво се занимаваш?

— Амбулантен продавач.

— Амбулантен продавач ли? Обикаляш и продаваш, така ли?

— Така е.

— А печелиш ли, или не?

Капитанът не дочака отговора и се обърна към кучетата: „Zu! Zu!

[1]“

Пусна ги и те приближиха до Джулай. Спряха до краката на човека, подушиха пантофите му, но Гудрун още ръмжеше.

— Fange ihn! — кресна им той.

— Искан да те уплаши, не се страхувай — рече Манера.

Джулай отстъпваше, докато опря до стената. Гудрун ухапа единия му пантоф.

— Дай ѝ пантофа — каза му Манера.

Гудрун се сгуши с пантофа в уста и, ръмжейки, го разкъса.

— Fange ihn! — викна капитанът на Блут, но кучето се върна към купчината парцали на земята.

— Zu! Zu — повтори капитанът. — Fange ihn!

[1] Дръж, дръж! (нем.) — Б.пр. ↑

LXXXIX.

Оня с голямата фуражка и черната нагайка поклати глава. Вече беше разбрал. Накара гвардейците да отстъпят до средата на двора, взе един парцал от купчината и го хвърли върху Джулай.

— Zu! Zu! Дръж! — каза на кучето и се обърна да попита капитана: — Правилно, нали?

Кучето Блут се стрелна след парцала, грабна го между краката на Джулай и го отмъкна отново при купчината.

— Да не би да искат кучетата да го разкъсат... — рече Манера.

Гвардейците бяха престанали да се смеят.

— Мислиш ли?... — каза първият от тях.

— Ако искаха да го убият, щяха да го изпратят с другите на „Арена“ — рече четвъртият гвардеец.

— Защо ще го дават на кучетата да го ядат? — рече Петият.

— Искат само да го сплашат — каза пак Първият.

Капитанът издърпа пантофа от устата на Гудрун и го постави на главата на Джулай.

— Zu! Zu! — викна той на кучката.

Гудрун се хвърли върху човека, но пантофът падна, човекът извика, а Гудрун, ръмжейки, взе отново в уста пантофа.

— Ха-ха-ха! — разсмяха се гвардейците.

Всички взеха да се смеят, а оня с голямата фуражка рече:

— Не подушват кръв. — После се приближи до капитана и му пошепна нещо. — Нали? — каза му той.

Тогава русите момчета по заповед на капитана отнесоха накъсаните дрехи и оня с голямата фуражка размахна в тъмнината няколко пъти своя бич, който изсъска над голия човек, прикриващ главата си с ръце, и се обви около него.

Голият човек свали ръце от главата си. Беше паднал и гледаше, гледаше кой го удря; кръвта се стичаше по лицето му и кучката Гудрун усети миризмата ѝ.

— Fange ihn! Beisse ihn!^[1] — викна капитанът.

Гудрун захапа човека и откъсна месо от рамото му.

— An die Gurgel!^[2] — заповяда капитанът.

[1] Хвани го! Захапи го! (нем.) — Б.пр. ↑

[2] За гръкляна! (нем.) — Б.пр. ↑

ХС.

Беше се стъмнило. Гвардейците се оттеглиха в караулното помещение и Манера каза:

— Мислех, че иска само да го сплаши.

Седнаха.

— Ама защо прави всичко това? Странно! — рече първият гвардеец.

— Не можеха ли да го пратят с другите на „Арена“? — обади се третият.

— Изглежда, е някой от снощните... — подхвърли четвъртият.

— Ох, иде ми да зарежа всичко — изпъшка Манера.

— Ще загубиш три хиляди и нещо на месец.

— Не мога ли да ида в ТОДТ? И там плащат добре.

— Но не три хиляди и нещо.

— И най-важното, там се работи.

— Много ли работа искат?

Те седяха отделени от другите гвардейци в караулното и говореха за това, което четиримата бяха видели; говореха без връзка, с големи паузи, ту подхващаха нишката на разговора, ту я изпускаха.

— Това е гражданската война! — рече третият гвардеец.

— Да караме кучетата да ядат хората, така ли?

— Изглежда, е някой от снощните, няма съмнение.

— Сигурно е извършил нещо голямо.

Влезе петият гвардеец, който се бе забавил навън, и седна при тях.

— Не знам какво може да е направил — рече Манера. — Продаваше кестени.

— Разбрах каква е била работата — рече петият.

— Какво си разбрал?

— Разбрах какво е направил. Убил едно от кучетата на капитана.

Всички млъкнаха и мина доста време, докато един от тях рече:

— То се знае, тия полицейски кучета струват много.

Подхванаха разговор за кучетата. Струват ли, колко струват... Други гвардейци се приближиха и се намесиха в разговора. Човекът бе забравен. Дойде часът Манера да застъпи на пост. Той се изправи, протегна се и се прозина.

ХСІ.

Ние казваме — човека. И мислим за поваления, за загиналия, за този, който плаче и е гладен, за зъзнеция от студ, за болния, за преследвания, за този, когото убиват. Мислим за обидата, която му е нанесена, мислим за неговото достойнство. За всичко, което в него е поругано, и за всичко онова, което го е правело щастлив. Това е човекът.

Но обидата какво е? Нейни жертви са човекът и светът. От кого е нанесена? А пролятата кръв, преследванията, подтисничеството?

Падналият може и да стане. Обиденият, подтиснатият може да се наведе и да вдигне веригите, които оковават краката му, да се въоръжи с тях, защото иска да се освободи, не да отмъсти. И това е свойствено на човека. А ГАП^[1] какво е? Не е ли ГАП човешката реакция на обидения и преследвания?

А обидата, сама по себе си какво е? По-различна ли е от човека, не идва ли и тя от него?

В наши дни съществува Хитлер. Какво е той? Не е ли човек? Неговите германци, нашите фашисти какво са? Не са ли хора? Можем ли да кажем, че техните дела не са свойствени на човека?

Разказваме за кучката Гудрун, за Капитан Блут. Какво са тия две кучета? А капитан Клем какво е? А полковник Джузепе-Мария? Префектът Пепино? А гвардеецът Манера, другите гвардейци?

Те са пред нас. Ние ги виждаме, знаем какво могат да кажат и какво могат да направят. И какво представляват техните думи и постъпки? Не са ли и те свойствени на човека? Не идват ли от човека?

[1] Съкращение на „Група за патриотични действия“, малки бойни групи за борба с нацизма и фашизма в Италия през периода 1944–45 г. — Б.пр. ↑

ХСII.

Да вземем сред всички тях най-нищожния, най-простия пример. Не дори и гвардееца Манера, а Блут, направо кучето Блут.

Когато Син божи е с Блут, кучето се присъединява към човека. Днес то искаше да тръгне със Син божи, да го последва. Но Син божи в четири и половина беше още на работа и трябваше да му отговори: „Имай търпение до довечера.“

И така, като привърши работа, Син божи се качи горе, за да вземе Блут. Долу имаше празненство.

— Блут, Капитан Блут! — повика го Син божи. Очакваше, че е готов да тръгнат. Но кучето не излезе. — Капитан Блут! — повика го отново.

„Да не би да спи“ — помисли си той. Влезе и запали лампата.

Гледа, Капитан Блут го няма на леглото, а лежи на земята, завит на кравай.

— Хайде! Дойдох да те взема — каза му той. Но Капитан Блут не помръдна.

— Бау, бау — рече му Син божи, но Блут не отговаряше дори с „бау“.

— Не искаш ли да тръгнеш с мен? — попита го той и понечи да го погали по главата. Но Блут долепи още повече глава към пода. Не искаше да го докосват.

— У-у — рече му Син божи.

Блут не отговори, а изскимтя. Очите му, хлътнали сред гъста къдрава козина, гледаха тъжно и уплашено, но не към Син божи, застанал пред него, а зад него. В тях се четеше пустота, разруха и отчаяние — целия кучешки ад, в който нямаше място за този човек.

Син божи се опита да го повлече.

— Дошъл съм да те взема, не искаш ли да тръгнеш с мен?

Но кучето отчаяно скимтеше, изскубна се от ръцете му, побягна под леглото и оттам продължи да скимти.

— Странно — рече Син божи. — Да не е променил решението си?

Какво означаваше това?

След всичко, което бе сторило, кучето Блут чувствуваше, че не може да последва Син божи. Не можеше да бъде повече куче на човека, приятел на човека.

Какво означава това? Не е ли Блут част от човека? Не е ли част от света на човека.

Но аз бих искал да видя другите — самия Хитлер например при същите условия, ако имаше един Син божи и за него, и ако можеше да си даде сметка какво върши, да вие, да се крие и да скимти под леглото. Или кой и да е от германците на Хитлер, от гвардейците на Мусолини — всички ония, които вършеха безчинства по света и се надсмиваха: в Испания и в Русия, в Гърция и във Франция, в Сицилия, Словения и Ломбардия, да се скрият и да скимтят под леглото! Бих искал да видя Пепино, полковник Джузепе-Мария, капитан Клем! Щяха ли да тичат да се скрият под леглото? Щяха ли да скимтят?

Но не е тук отговорът, който търсим. Може би и те биха завили, защото са кучета. Може би и те биха се скрили под леглото да скимтят. Ние искаме да узнаем друго нещо. Не дали кучият вой е присъщ на човека и как се обяснява това, а дали е човешка черта това, което те вършат, когато мъчат и обиждат човека.

ХСІІІ.

Присъщо ли е това на човека? Ние искаме да знаем човешко ли е това, което те вършат и на което ние не бихме се съгласили никога? Затова се питаме човешко ли е това, което виждаме те да вършат, без някога да сме почувствували същото нещо в нас? Бихме ли могли да разберем тези неща?

От наша страна също има такива хора, за които съдим само по външния вид, които от пръв поглед не можем да разберем.

Например Ел Пасо. Разказваме за него, но не сме изпитали нищо от това, което е в душата му, ние само виждаме и разказваме. Нас ни забавлява това, което той върши. Самият Гракх се забавлява и казва за него: „Ще видите що за човек е!“ Но той не може да почувствува никога точно това, което е в неговата душа, да го разбере така, както разбира Орацио, Метастазιο, Фопа, Сципион или Барка Тартаро — всеки обикновен и смирен човек. Никой от нас не може да каже за него това, което може да каже за себе си.

За Ен-2 например аз бих могъл да кажа какво прави и какво чувствува в този момент. Бих изходил от себе си. Но за Ел Пасо не бих могъл да изходя от себе си. Нима аз бих могъл да бъда сега на масата сред германците?

Нищо на тоя свят не би ме принудило да седна на масата заедно с немците. И Гракх също. Нищо на тоя свят не би могло да принуди Гракх да бъде тая вечер с немците. Но Ел Пасо участвува в тяхното празненство, дига наздравици с тях.

— Какво е това? — пита Ел Пасо.

— Кое? — питат германците.

— Всичко това — отговаря той. — Нима това е нещо?

— Как, нищо ли не е? — питат те.

— Es nada^[1] — отговаря той.

Казва, че е нищо. Че е нищо рейнското вино, че е нищо големият омар на масата, осветената зала, веселата немска глъчка, че е нищо момичето Линда с най-хубавите крака в Милано, която танцува гола на масата, заобиколена от немски лица.

— Нищо не е, es nada! — казва той, дига чашата и пие. С кого се чука? С капитан Клем, с германците.

— Знаете ли кое е нещо? — казва Ел Пасо.

— Кое? — питат немците.

— Това, което предишната вечер извършиха италианските патриоти.

— Искате да кажете терористите — пояснява Клем.

Немците се смеят.

— Няма нищо смешно — казва Ел Пасо, — това наистина беше нещо.

— Да, беше нещо — съгласява се Клем.

— Можем да приемем — казват немците.

— Наистина ли? — пита Ел Пасо.

Става на крака, налива всички чаши и след това иска немците да пият наздравица с него. За кого? За патриотите.

— Чак пък това! — казва един от капитаните.

— Да — отвърща Клем и се изправя. — Аз му обещах. А и защо не? Можем да пием наздравица.

— Защо не? Да пием — обажда се друг немски капитан.

— Разбира се, можем да пием — казват германците.

Дигат чаши. „Тин-тин“ — звънтят чашите. Немците пият за нашите покойници, за разстреляните през този ден, за Джулай, изяден от кучетата.

— Това вече е нещо! — казва Ел Пасо.

Момичето Линда е свършило танца си на масата. За момент музиката прекъсва, момичето не знае какво да прави. Бе се качила на масата още докато бе облечена. Пи много, мята се на врата ту на един, ту на друг офицер, търкаля се по коленете на мъжете, докато танцува, и полека-лека се бе разсъблякла, а Клем ѝ бе закачил отзад, вързана за един колан, опашката на умрялата кучка.

— Es nada — казва Ел Пасо.

Нищо не било това! А тя се бе съблякла подобно на Джулай! Сега е съвсем гола, както Джулай пред кучетата. Музиката не свири и тя не знае какво да прави.

Но мъжете са на крака, дигат чаши и пият наздравица.

— Това е вече нещо! — казва Ел Пасо-Ибарури.

Линда се опитва да прави нещо, ходи по масата напред-назад и удря с опашката, която са ѝ закачили отзад, ту тоя, ту оня германец по лицето.

Офицерите от своя страна също се опитват да направят нещо: целуват Линда под опашката. И това ли е нищо?

— Нищо не е, es nada! — отговаря Ел Пасо-Ибарури.

Тогава капитан Клем се качва на своя стол.

— Един момент — казва той, — сега да пием за моите кучета.

— Какво? — питат другите.

— Да пием за Гудрун и Капитан Блут, за моите кучета.

— Защо, какво са направили твоите кучета?

— И те са направили нещо — отговаря Клем и разказва за убитата кучка Грета, за Гудрун и Капитан Блут, които са отмъстили за нея.

Всички дигат чаши и пият на здравица за кучетата.

— Дигам тост за Хитлер — казва тогава Ел Пасо.

Какво има пред вид той, като казва това? Немците му ръкопляскат.

Той е с тях, шегува се с тях и ние трябва да кажем, че един от нашите е като тях. Може би и той би могъл да хвърли някого от тях на нашите кучета. Би ли могъл?

Навярно би могъл. И ние понякога можем да използваме техните оръжия. Искам да кажа, да се сражаваме срещу тях, като забравим това, което сме.

Да не бъдем човеци? Да се откажем от това, което е човешко?

[1] Нищо не е (исп.). — Б.пр. ↑

XCIV.

Именно тук бъркаме.

Ние предполагаме, че у човека се таи само това, което е изстрадал, което е изкупил и претеглил. Да изпитва глад — казваме, че това е човешко. Да изпитва студ — също. Да избяга от глада, да остави след себе си студа, да вдъхне аромата на земята, да владее земята, реките, пшеницата и градовете, да победи звяра и да погледне света в очи. Казваме, че това също е човешко.

Да си отчаян, в душата ти да е останал само един призрак и една закачена дреха зад вратата. Но да бъдеш и щастлив. Да можеш да бъдеш мъж, жена, майка, син. Изпитвали сме всичко това и можем да кажем, че то е присъщо на човека. Познаваме всеки плач и всеки смях, всяка ярост, бликнала у нас, след като сме живели в сълзи, със сведена глава. И вярваме, че това е великото в нас.

Но човек може да действа, без да е страдал, без да е изкупвал, без да е изпитвал глад и студ. Тогава казваме, че това не е човешко.

Ние го виждаме. Той е също като звяр. Напада и обижда. Тогава казваме: това не е човек. Той върши злото като вълк — хладнокръвно. Но лишава ли го това от името човек?

Ние винаги мислим за обидените: „О, хора! О, човече!“ Има ли обида, то ние веднага заставаме на страната на обидения и казваме, че той е човекът. Има ли кръв и сълзи — там търсим човека.

А този, който обижда, какъв е?

Ние никога не мислим, че и той е човек. Но какво друго би могъл да бъде? Вълк?

Днес казваме, ето това е фашизмът, това е нацизмът. Но питам веднага какъв би бил тоя фашизъм извън човека, какво би представлявал той сам за себе си? Би ли успял фашизмът да извърши всичко това, ако не бе човекът да го осъществи? Бих искал да видя Хитлер и неговите германци, ако това, което извършиха, не би било част от човешката природа. Дори само да се опитат да го направят. Отнемете им човешката възможност да го извършат и им кажете: „Хайде, действайте!“ Какво биха направили?

„Вятър и мъгла“ — би казала баба ми.

Може би Хитлер и Розенберг биха написвали същото, което написаха, или биха написали десет пъти по-големи идиотщини. Но бих искал да видя, ако хората нямаха възможността да вършат това, което върши Клем — да хване и съблече един човек, да го хвърли за храна на кучетата, — бих искал да видя какво би станало тогава с техните безчинства и идиотщини.

ХСV.

Последва нощта, в която нашите нападнаха казармата, където спеше Черното куче, за да го ликвидират. Акцията бе подготвена и ръководена от Ен-2, но целта не бе постигната. Пред очите на Ен-2 паднаха Сципион, приятелят на Фопа, и Мамбрино, приятелят на Кориолан. Ен-2 отново бе сред хора, които загиваха, отново изпита мъката, че не може да помогне на никого от тях, да повдигне поне главите им, потопени в кръв, и отново изпита желание да зареже всичко, да умре заедно с тях, които гинеха, да не мисли повече за тяхната гибел. Тогава Гракх разбра, че Ен-2 е обхванат от отчаяние.

— Но защо? — попита го той.

И заяви, че Ен-2 трябва да напусне активната борба, в която е недопустимо каквото и да е отчаяние. Никой от нашите не трябва да се бори с отчаяние; затова решиха, че трябва да пратят Ен-2 на друга работа.

Но по време на нападението в казармата враговете бяха видели лицето на Ен-2. Следващата сутрин вестниците публикуваха името, презимето и отличителните му белези, обещавайки голяма парична награда за тоя, който даде сведения за него и улесни залавянето му.

Когато му съобщиха това, той лежеше изтегнат на леглото в стаята си.

Пушеше и мислеше за връзката си с Берта, започнала преди десет години; знаеше, че Берта щеше да се върне. Винаги се бе връщала и винаги си бе отивала, така можеше да продължи още много време, но някога щеше да остане завинаги. Дали след година? Може би дори следващия път или след още десет години; той знаеше, че този ден ще дойде, но не можеше, не смееше да мисли за този ден, защото това очакване му изглеждаше сложно и неясно, а сега му трябваше нещо по-просто. Също както хората, които загиваха; щяха да продължат да загиват, после щяха да престанат да загиват, защото щеше да дойде освобождението. Той знаеше това, знаеше, че такъв ден ще дойде, но повече от това не можеше да знае, защото му се струваше, че не ще му стигнат сили да дочака този ден и защото сега

му беше нужно едно по-просто, по-непосредствено чувство, толкова просто и непосредствено, че да не го гнети дори желанието му да загине заедно с другите.

Влезе Лорена с вестник в ръка.

— Допуснал си да те разпознаят — каза му тя.

— Какво? — попита стреснато Ен-2.

ХСVІ.

Лорена му подаде вестника и той прочете онова, което го засягаше.

— И сега какво? — запита той.

— Повече не можеш да работиш в Милано.

— Кой те праща да ми кажеш това?

— Самият Гракх. Тази вечер не могат да ти уредят да заминеш, но утре ще има камион, който ще те закара до Торино или Генуа.

— И трябва да напусна Милано?

— Да, в Торино или Генуа. Тук, в Милано, повече не можеш да се движиш.

— Значи, казват, че трябва да си отида от Милано? — рече Ен-2.

Помисли си, че Берта може да се върне този път завинаги и да не го намери. Дори помисли, че като прочете съобщението във вестника за наградата, която даваха за главата му, Берта сигурно щеше да го потърси.

— Добре — каза той. — Утре ли трябва да замина?

— Камионът ще чака при Ро след пет часа, извън гарата.

— С колело ли да отида до Ро?

— Както искаш, но тази вечер не бива да спиш тук.

— Защо? Никой не знае, че живея в тази къща — каза Ен-2.

— Може да узнаят — отвърна Лорена. — Някой, който живее наблизо, може да те познае и да те издаде.

— Не е така лесно.

— Лесно или не, по-добре да не спиш тука.

— Тук или другаде е все едно.

— Не е все едно.

— Същото е. Ще спя тук.

— Каква е причината да искаш да спиш тук? Нямах такава причина.

— Уморен съм, Лорена, не е ли това причина?

Лорена се изправи.

— Твоите другари са загрижени за теб.

- Кажи им да не мислят за мен.
- Биха искали да не спиш тука.
- Кажи им, че тук съм на сигурно, място.
- Барка Тартаро е долу, чака да те заведе у тях.
- Така ли? Кажи му, че не е необходимо.
- Не искаш ли да ти го пратя горе?
- Прати го.

ХСVII.

Лорена излезе, а Ен-2 остана сам, мислейки, че Берта може би вече четеше вестника, но скоро чу тежките стъпки на Барка Тартаро.

— Аз съм, командирю.

Беше той, високият и едър Барка Тартаро с грубия глас.

— Лорена ми каза, че оставаш тук.

— Да, оставам тук.

— Защо, командирю?

— Защото не е нужно да постъпвам другояче.

— Тук може да стане опасно.

— Не повече от другаде, Барка Тартаро. Защо да е по-опасно?

— Не се знае, може да стане.

— Все едно е.

Така ли беше? Хората могат да загиват навсякъде и да оказват съпротива навсякъде, не беше ли така?

— Жалко — каза Барка Тартаро.

— Какво е жалко?

— Жалко, че не искаш да дойдеш с мен, Син божи искаше да те види.

— Не може ли да дойде тук, щом иска да ме види?

— Да ти го пратя ли?

— Прати ми го.

— Утре сутрин може ли?

— Може.

— Искаше да те види и Орацио — продължи Барка Тартаро.

— Прати и Орацио — рече Ен-2.

— Навярно ще дойде с Метастазлио.

— Нека дойде с Метастазлио.

— Всички другари биха искали да те видят — каза Барка Тартаро.

— Изпрати ги всички — каза Ен-2. — Не могат ли да ме видят тук, щом искат?

ХСVIII.

Барка Тартаро си отиде, когато вече бе започнало да се мръква, и Ен-2 остана пак сам в стаята си, която потъваше в здрач, нахлуващ от двата прозореца с неспуснати щори.

Над града падаше нощта, прилична на гибелта, надвиснала над хората. Угасила зарите на деня, глуха и коварна, тя таеше закана. Ен-2 знаеше, че тя му оставя само избора да се сражава или да чака и да се остави да го отведат. Другарите му по борба искаха да дойдат да го видят, но кои щяха да дойдат? Син божи и Барка Тартаро, Орацио и Метастазιο — тия, с които той не се чувствуваше много близък. А най-добрите му приятели бяха сред избитите — Фопа, Кориолан, Сципион, Мамбрино и другите, незнайни мъртъвци по тротоарите, захвърлени в нощта без светлини. Те не можеха да дойдат.

Не можеха ли?

Той не бе успял да направи нищо за тях, да предотврати смъртта им, да им помогне. И ето че те също не можеха да направят нищо за него. А той имаше желанието да бъде с тях, да загине заедно с тях; имаше желание да сложи край на всичко, имаше желание за нещо по-просто, много по-просто, отколкото му налагаше нуждата да се сражава и да чака. Не можеше ли сега да получи от тях сили и утеха? Защо тъкмо сега те не можеха да дойдат при него? Или не искаха?

А може би не идваха, защото не бяха прочели още вестника.

Същото беше и с Берта. Уж не беше като тях, уж можеше да даде спокойствие, а също като тях не можеше да дойде. Наистина ли не можеше? Или като тях тя също не бе прочела вестника?

Да, ако бе го прочела, щеше да изтича; дори я виждаше как тичешком чете и бърза да дойде при него, да остане завинаги при него, да се махнат заедно от Милано.

Да, това беше най-простото нещо, което можеше да се случи, но не се случваше.

XCIX.

Вместо това случи се друго: върна се Лорена и го намери изтегнат на леглото в тъмното, загледан през прозореца в луната, обвита в тънък дим и слязла ниско над угасналите къщи.

— Защо се върна? — попита я той.

— Искях да видя не се ли нуждаеш от нещо.

— Виж. Нямам нужда от нищо.

— Нито да ядеш ли?

— Вече ядох.

— Бях ти донесла нещо.

— Изяж го ти или го остави за утре. Благодаря ти.

— Все тъй отвит ли ще лежиш? — попита го тя. — Ще замръзнеш. Чакай да ти сваля обувките и да те завия.

— Моля, мога и сам — каза Ен-2.

— Тогава завий се, а аз ще спусна щорите.

— Благодаря. Спусни ги.

Лорена пусна щорите, но в тъмното не можа да намери обратния път.

— Запали и седни — каза ѝ Ен-2.

Лорена не запали лампата.

— Мога да седя и на тъмно — каза тя и попита: — Къде да седна?

— Има един стол в края на леглото.

Лорена седна.

— Ето, седнах — рече тя.

С.

— А сега какво ще правиш? — попита я Ен-2.

— Как какво?

— Искаш да говорим, ли? Мен много не ми се говори.

— Добре, недей да говориш. Спи, щом ти се спи.

— А ти ще бдиш над мен? Благодаря ти, Лорена, но по-добре да си вървиш в къщи.

— В къщи нямам никаква работа.

— И докато решиш какво да правиш, все тука ли ще стоиш?

— Ако не ти е неприятно.

— Не ми е неприятно, но скоро започва полицейският час — рече Ен-2.

— Мога да остана тук и цялата нощ.

— Цялата нощ на стола!

— Защо не? — отвърна Лорена.

— Виж какво, Лорена — каза Ен-2, — ти си човек на място, храбра си и си хубаво момиче...

— Какво те прихваща?

— Не ме прекъсвай! Може би и по-последователна от всяка друга жена или мъж на този свят.

— Вярваш ли?

— Ти успяваш да правиш винаги това, което в случая е най-просто.

— Надявам се.

— Аз също бих искал да правя това, което е най-просто — рече Ен-2.

— И какво, не можеш ли? Ако искаш, ще можеш.

— Въпреки това не успявам. Дошла си при мен, седиш на стола, всичко това за тебе е просто. Нали?

— Разбира се, че е просто.

— Ако на твоето място беше друга жена, нещата щяха да бъдат прости и за двамата ни. И двамата бихме могли да имаме онова, което е най-просто. Дори да се махнем от Милано.

— Не е ли проста работа да се махнеш от Милано?

— За мен не е. За теб е проста работа да имаш това, което искаш, както е съвсем просто — и да го нямаш. Дори да седиш цяла нощ на един стол, за теб е нещо обикновено.

— Съвсем обикновено.

— А за мене не е обикновено и просто дори да чакам.

— Защо?

— Защото не мога повече да чакам, Лорена.

— Тогава недей да чакаш повече.

— Наистина вече не чакам. И това е съвсем просто. Същото бе и когато се сражавах: да виждаш как другарят ти загива и да не можеш да му помогнеш, да останеш жив и да трябва отново да се сражаваш. Беше просто и го правех. Не съм ли го правил?

— Само това ни остава да правим.

— Друго не ни ли остава? Не ни ли остава нещо по-просто?

— Засега не.

— А достатъчно ли ти е да знаеш, че няма друг изход, за да продължиш? Можеш ли да продължиш?

— Мога.

— Да продължаваш все така и все така да се бориш?

СИ.

Може би именно тук бе същността на въпроса: да се сражаваме така, като че ли винаги ни очаква само това и нищо друго. Хората да загиват и ние да виждаме как загиват, да не можем да им помогнем, винаги да трябва да влизаме в бой и да изпитваме желание да умрем и ние. А защо да се сражаваме? За да оказваме съпротива. Да се съпротивяваме така, сякаш злото и смъртта се готвят да покосят целия човешки род, така, сякаш освобождението не ще настъпи никога. Ако така приемем съпротивата, тя ще ни изглежда съвсем проста и обяснима. Друг начин за борба няма.

СИ.

— Спиш ли? — попита Лорена.

— Не — отвърна Ен-2.

— Вече часове, откак не си продумал.

— Много часове ли минаха?

— Като че ли много.

— Все на стола ли седиш? Замръзнала си.

— Не съм.

Ен-2 стана от леглото.

— Така ще замръзнеш, влез в леглото — каза той.

— Нищо ми няма.

Той я напипа в тъмното, хвана я за ръката и я издърпа да стане, а после я тикна към леглото.

— Не искам — казваше Лорена.

— Хайде, хайде. Аз ще ида да легна на дивана.

— Не, ще се върна пак на стола.

— Ти ще легнеш в леглото, а аз отивам на дивана. Имам друга завивка.

— Аз пък ще се върна на стола.

— Аз лягам на дивана.

Излегна се на дивана и оттам я попита:

— В леглото ли си?

— На стола съм.

— Цяла нощ ли ще седиш на стола?

— Мога да седя и цяла нощ.

— Можеш ли да седиш и утре през нощта?

— Мога.

— И други ден през нощта?

— Може би и други ден.

— А всички нощи можеш ли?

— Не знам. Може и да се уморя.

— А ако нямаш друг изход и трябва да седиш винаги на един стол?

Лорена не отговори.

Дългата нощ течеше. Лорена запали цигара, а след нея и Ен-2. Той се питаше какво друго по-просто можеше да се иска от хората и разбираше, че за тях най-простото беше да воюват, да воюват и да загиват.

СІІІ.

Нима гибелта не е заплашвала винаги хората? Загивали са и нашите бащи. Винаги със сведена глава, със скъсани обуца. Те или са загивали в началото, или са се борили и после пак са загивали. И защо сега трябваше да свърши всичко това? Защо трябваше да дойде освобождението?

Сега мнозина се бореха в името на освобождението, което трябваше да дойде. И той се бе борил и се бореше в името на свободата и беше уверен, че тя ще дойде, но тъкмо затова му се струваше, че да се бориш, не е проста работа.

— Няма да напусна Милано — каза той.

— Не спиш ли? — попита го Лорена.

— Толкова ли е важно дали спя, или не? Не спя.

— Беше уморен. Хубаво би било да поспиш.

— Ще поспя, имам много време за това.

— Вече удари шест.

— Какво от това? Ще имам предостатъчно време за спане.

— Скоро ще настъпи денят.

— Ще спя целия ден, така и така няма да напусна Милано.

— Как, няма ли да заминеш?

— Имам си друга работа, няма да замина.

— Трябва да предупредя другарите, че няма да тръгнеш.

— Кажим им, че днес не мога да тръгна.

— Кога, утре ли?

— Може и утре да не замина. Все някога ще замина, ти недей се ангажира да ми уреждаш работите. Ще тръгна с влака.

CIV.

След това той я помоли да дигне щорите. В мъгливия въздух се раждаха денят и слънцето. Те бързо се спуснаха над града и изпълниха стаята му със светлина. Помисли си колко беше просто да остане в Милано.

Скоро неговите хора започнаха да идват.

— Здравей, командирю.

— Здравейте — отговаряше той.

Един по един те идваха, а той бе доволен, че идват в къщата му да видят как живее, че не трябва да крие вече квартирата си от тях. Беше доволен да се срещне с другарите си като човек, като болен ученик, чиито другари от училище са дошли да го посетят, и беше доволен, че неговото ново положение му позволяваше да има такава среща.

Това чувство беше така просто, както желанието му да загине заедно с тях, които паднаха в боя. Той се разприказва също като болен ученик със съучениците си, дошли му на гости. Радостен, започна да ги разпитва за дребни неща, смееше се и си мислеше пак, че най-просто би било да остане в Милано, дори да не се откажеше от борбата.

Трети дойде Син божи и му донесе бутилка бира.

— Бира! — радостно се провикна Ен-2. — Откъде я взе?

— От хотела, командирю.

Син божи беше омърлушен, седеше на ръба на стола и скоро стана да си ходи.

— Няма ли да пиеш бира с мен? Отиваш ли си вече? — попита Ен-2.

— В хотела имам много работа.

— Не си ли следобедна смяна?

— Да, но има много работа.

— Да не би да готвят пак нещо твоите германци?

— Сигурно, командирю.

Ен-2 се интересувахе за работата, попита за Ел Пасо, предложи няколко начина за ликвидиране на Клем и хората му. Говореше така, сякаш самият той можеше да вземе участие в акцията.

CV.

Последни дойдоха Орацио и Метастазιο и му донесоха пакет цигари.

— Не, момчета, няма да ги взема — каза Ен-2.

— Защо? — попита Орацио. Говореше само той. Метастазιο дори не беше седнал, въртеше се из стаята и гледаше навъсено, но срещнеше ли погледа на Ен-2, очите му се усмихваха.

— Не искам да се лишавате от цигарите си — каза Ен-2.

— Но ти тръгваш, искаме да ти дадем нещо за път — рече Орацио.

— Ще взема половината — съгласи се Ен-2.

— Не можеш да вземеш само половината — каза Орацио. — Половината са мои, другата половина са на Метастазιο.

— Ще взема твоите. Метастазιο е по-страстен пушач, затова неговата част ще оставим.

— Но Метастазιο ще се обиди.

— Няма да се обиди.

— Нали ще се обидиш, Метастазιο? — обърна се Орацио към него.

Метастазιο обикаляше из стаята с ръце в джобовете и каскет, който още не бе свалил от главата си. Спря в края на леглото, погледна Ен-2 и му се усмихна.

— Ще се обидиш ли? — попита го, смеейки се, Ен-2.

Метастазιο се усмихна.

— Виждаш ли, не се обижда — каза Ен-2 на Орацио.

— Ти си мислиш, че не се обижда! — рече Орацио. — Вече е обиден.

— Ами! Мен не ми се струва обиден.

— Познавам го, когато е обиден.

Ен-2 отново се обърна, смеейки се, към Метастазιο:

— Обиден ли си, Метастазιο?

Метастазιο отново се усмихна.

— Ето, обиден е — рече Орацио.

— Тогава ще взема половината от твоята половина и половината от неговата, две и половина от теб и две и половина от Метастазео.

— Така може би е по-добре.

— Някой да не се обиди?

— Никой няма да се обиди.

Орацио и Метастазео взеха пет от техните цигари и изглеждаха доволни. Туриха си ги в джоба, всеки по две, а една разделиха наполовина и усмихнати, запалиха веднага.

— Няма ли да запалиш с нас, командирю?

Ен-2 запуши заедно с тях.

— Нямаше нито една, нали? — попитаха го те.

— Нямах, бях ги свършил всичките.

Орацио и Метастазео се погледнаха със задоволство. Орацио заговори за някакво пътуване, което им предстояло да направят с камион, по служба, до Генуа и Пиомбино.

— Кога тръгвате? — попита ги Ен-2.

— Понеделник или вторник. Преди това ще се женя — рече Орацио.

Той разказа как е решил да не чака повече края на войната и веднага да се ожени.

— Защо да чакам още? Щом мога да се оженя веднага, какво да му мисля още.

— Разбира се, съвсем просто и ясно — каза Ен-2. — А борбата? — попита го Ен-2.

Орацио отвърна, че и след женитбата няма да изостави борбата; нито да напусне работата си, нито да изостави борбата. Какво му пречело?

— Разбира се — каза Ен-2.

— Разбира се — повтори Орацио.

Беше съвсем просто и ясно. Останал сам, Ен-2 разбра колко беше просто да не заминава от Милано.

Беше също като желанието му да умре, само че сега изпитваше точно обратното: надеждата, че Берта ще се върне, щом прочете вестника. Можеше ли да се махне от Милано, преди Берта да се е завърнала? Явно не. Днес, утре или в други ден Берта ще се върне, защото щеше да научи, независимо дали от вестника, или не, за

случилото се; и повече нямаше да го напуска, а той щеше да замине с нея от Милано.

Така беше. Просто и ясно като зимното слънце, блеснало зад прозореца високо в небето на Милано, като решението на Орацио да се ожени.

CVI.

Същия ден следобед вестниците публикуваха една стара снимка на Ен-2, а наградата за залавянето му бе нараснала с още много хиляди лири.

Будкаджията от ъгъла на улицата, на която живееше Ен-2, позна в снимката човека, който си купуваше от него дажбата цигари.

— Дявол го взел! — възкликна будкаджията. — Кой би повярвал?

В своето павилионче той продаваше не само цигари, а и вино. В този момент пет души пиеха вино при него. Трима от тях бяха работници, които се връщаха от работа, а другите двама, непознати на никого от присъстващите, играеха на чаша вино на автоматичния билиард.

— Какво? — попита един от работниците.

— Дявол го взел! — викна будкаджията. — Не виждате ли тук?

Тия работници идваха всеки ден при него по този час. Той им подаде вестника и посочи снимката:

— Не го ли познавате?

Тримата работника се спогледаха.

— Ние ли? — попитаха те.

— Аз не — рече единият.

— Не съм го виждал никога — обади се другият.

— Аз обаче съм го виждал — рече будкаджията. — Знам кой е, знам и къде живее.

— Наистина ли? — казаха работниците. След това платиха и си отидоха.

Но другите двама, които играеха на автоматичния билиард, се приближиха към тезгяха.

— Кой е? — попита първият.

— Къде живее? — попита вторият.

— Грешите — рече будкаджията, — не говорех за него.

— Така ли? — казаха двамата.

CVII.

На улицата тримата работника се разделиха и всеки се запъти към къщи. Единият от тях живееше в същата къща, където живееше и Ен-2. Той се качи с колелото си на рамо до последната площадка на стълбището, остави колелото и каза на жена си:

— След малко ще се върна.

Един етаж по-долу Ен-2 пушеше последната от цигарите, които Орацио и Метастазео му бяха оставили, когато чу да се чука.

— Влез! — каза той.

В стаята влезе смутен и уплашен оня работник, когото той понякога срещаше по стълбите с колело на рамо.

— Извинете, не искам да ви безпокоя — рече работникът.

Ен-2 се опита да се надигне на лакти.

— Моля, не се безпокойте.

— Какво ви е? Болен ли сте?

— Само умора, почивам си.

— Може би настинка. Лежете си. Добре е да се завиете с нещо.

— Ще се завия. Мене ли търсехте?

— Не, не, господине. Никога не съм ви виждал.

— Друг ли търсите?

— Не. Нищо и никого не търся.

Дребният работник се оглеждаше.

— Разбирам — рече Ен-2, — просто искате да размените две-три приказки.

— Точно така — рече работникът. — Простете за постъпката ми. Не ви ли досаждам?

— Оказвате ми чест.

— Не, вие ми оказвате чест, господине.

— Бях сам, сега ще ми правите малко компания. Заповядайте, седнете.

— Не мога да остана — отвърна работникът, като гледаше Ен-2. После каза: — Тук човек може ли да остане?

— В опасност ли сте?

— Аз ли, господине? Не, не съм. Но по-добре е да не се застоявам. Можете ли да се движите?

— За мен ли става дума?

— За вас? Никога, не съм ви виждал. Говоря за будкаджията.

— Кой будкаджия? Оня от ъгъла ли?

— Именно, но той не е само будкаджия, а и дърдорко.

— Всеки обича да си побъбри.

— Само че не всеки бърбори по един и същ начин. Той дрънка за онова, което е видял във вестника.

— Как така във вестника?

— Ами така, взима вестника и казва: „Знам го тоя, знам го и къде живее.“

— Наистина ли? — рече Ен-2.

Двамата се спогледаха.

— Той не е лош човек — добави Ен-2, — не е способен да стори никому зло.

CVIII.

Будкаджията беше пребледнял.

— Така ли? — казаха двамата. — Ние също не говорим за него.

— Тогава? — запита будкаджията.

— Говорим за тоя, за когото говореше ти.

— Аха, та това е ребус — рече будкаджията почти усмихнат.

— Какво, oremus^[1] ли? — попитаха двамата.

— Не, казах ребус.

— А ние казваме oremus.

— Какво е това oremus?

Единият от двамата извади жетон от джобчето на жилетката си, заобиколи тезгяха и тръгна към телефона.

— Сега ще ти покажем какво е!

— Господине, чакайте — обади се будкаджията.

— Ребус ли е? — попита оня.

— Не, господине, oremus! — изстена будкаджията.

Двамата се облегнаха на тезгяха от двете му страни, а единият дори извади бележник и молив.

— Хайде, казвай! Кой е?

Студена пот изби по лицето на будкаджията. Той отговори шепнешком, почти в ухото на тоя, дето пишеше, и също се опря на лакти.

— Къде живее?

Будкаджията отново пошепна и оня пак записа.

— Ще получа ли поне малко от наградата?

Двамата прихнаха да се смеят.

— Все пак смятам, че ми се полага малко награда.

По-високият от двамата го чукна с пръст под брадичката и рече:

— Виж го ти, миличкия!

— Не ви ли казах това, което искахте? Нали ви го казах — настояваше будкаджията.

— Престани! — рече другият. Не знаеш ли, че можем и да арестуваме.

[1] Да се помолим (лат.). — Б.пр. ↑

CIX.

Когато работникът излезе Ен-2 забеляза, че се смрачава.

Сети се, че бе гледал как слънцето изгрява сред мъглата, а после я разтапя и остава да блести в чистото студено небе; как обгръща от небето малката му стаичка, а после как се отдръпва; цял ден бе мислил заедно с него, гледал бе в него чак до планините, бе очаквал и сега виждаше, че отново се смрачава.

Трябваше ли да се отдава значение на брътвежите на някакъв си будкаджия?

Ами ако някой го е чул? Ако хората на Черното куче бяха научили къде да намерят тоя, когото търсеха? Ако дойдеха да го арестуват?

Имаше ли това някакво значение? И какво?

Можеше ли да промени това, което той бе длъжен да стори? Да не заминава от Милано. Да остане там, където си е. Да чака.

Това, което правеше той сега, беше най-простият изход за него. Нима би могъл да постъпи иначе, дори и ако знаеше какво ще се случи?

Слънцето се скри и земята на хората остана без светлина жадуваща за отдих. Ен-2 почувствува, че има нужда само от почивка, протегна се — вече два дена не беше се протягал — и си помисли, че нощта идва, за да не мисли човек за нищо.

Отново чу да се чука на вратата.

— Здравей, командирю!

Пак беше Барка Тартаро със своя дебел глас.

— Здравей, какво става? — попита Ен-2.

— Не върви така, командирю. — Барка Тартаро поклащаше голямата си кръгла глава.

— Не върви ли? — попита Ен-2.

— Не върви така.

— Какво не върви?

— Дето не си се махнал още от Милано.

— Имам си причина да остана.

- Да останеш, за да те претрепят?
- Да остана още ден-два; а после ще тръгна с Орацио и Метастазео.
- Но те тръгват чак във вторник. Дотогава има още четири дена.
- Не може ли да почакам още четири дена?
- Няма как, командирю.
- Може, може, Барка Тартаро.
- Не може, командирю. Ако дойдеш да спиш у нас — как да е, но в тази къща не бива да оставаш.
- Все същото е, Барка. Тази или друга къща, все същото е.
- Не е същото.
- Същото е, но ако държиш, ще дойда у вас.
- Тогава да тръгваме.
- Веднага ли? Веднага не мога, ще дойда утре.
- Защо не сега?
- Сега искам да си почивам.
- И при мен можеш да почиваш. Да не си нещо болен?
- Навярно малко съм настинал.
- При мен можеш да се лекуваш.
- Благодаря ти, Барка, утре ще дойда.
- А ако тук стане опасно тъкмо тази вечер?
- Не е по-опасно от снощи, а и другаде не е по-сигурно оттук.
- Видях един техен камион на ъгъла на улицата.
- До будкаджията ли?
- Точно там.
- Виж ти! — рече Ен-2. — Точно до будкаджията ли?

СХ.

За миг замълчаха и двамата; Ен-2 като че ли размишляваше, а Барка Тартаро стоеше над него, висок и дебел, с леко наведена глава, и пръстите на дългите му ръце докосваха ръба на леглото.

— Това нищо не променя — измърмори Ен-2.

— Какво казваш, командирю?

— Може би е добър човек.

— За будкаджията ли говориш?

— Говоря за него и за всеки друг. Може би всеки човек е добър.

— Това не е вярно, командирю.

— Не се знае дали е така, или не.

— Знае се. Знаеш ли, че са дали един човек на кучетата да го изядат?

— Какво говориш!

— Капитан Клем и неговите хора. И днес Син божи убил кучетата.

— А Син божи жив ли е? — попита Ен-2.

— Поставил двете кучета в хладилника на Клем — каза Барка Тартаро.

— Голям шегаджия е тоя Син божи.

— И испанецът е голям шегаджия.

— Какво е направил испанецът?

— Ликвидирал Клем, командирю.

— Това е хубаво — каза Ен-2.

— Хубаво е — потвърди Барка Тартаро.

— Сега ни предстои да ликвидираме Черното куче.

— И него ще ликвидираме.

— Всичките ще ги ликвидираме!

— Но ако останеш в тази къща, тебе ще ликвидират — каза Барка Тартаро.

— Утре идвам при тебе.

— Ела още тази вечер, докато не е късно.

— Тази вечер трябва да остана тук. Нищо няма да ми се случи.

— А ако те сполети нещастие, какво да мислим?
— Никакво нещастие няма да ме сполети, Барка.
— Но ако те сполети? Трябва ли да мислим, че си го пожелал сам?
— Нищо не желая аз — каза Ен-2, — защото ти не можеш да знаеш какво ме задържа.
— Ех, не се сърди, командирю.
— Не се сърдя и не желая нищо.
Барка Тартаро се сбогува, но преди да излезе, каза:
— Обаче испанецът плати с живота си.
— Убиха ли го?
— Хванали го още докато бил при Клем.
— Аха! Значи, са го хванали...
— И Син божи хванали.
— И Син божи?

СХІ.

Барка Тартаро си отиде и в стаята стана вече почти съвсем тъмно.

— Ама че чешит! — промърмори Ен-2.

Размисли се: ако му се случеше нещастие, сам той ли го бе пожелал? Не, той не желаше нищо. Беше някак си раздразнен, възбуден от известието, че са ликвидирали Клем; а, от друга страна, се вълнуваше за това, че са убили Син божи, че и Син божи бе загинал, без някой да му се притече на помощ. Но най-вече беше раздразнен.

— Ама че чешит! — повтаряше си той.

Вярно е, нещо можеше да му се случи. И ако му се случеше, би ли могло да се каже, че сам той го е пожелал?

Син божи беше загинал, испанецът — също. Хм, дори и той! Но никой не би могъл да каже, че сами са пожелали да загинат. За тях би могло да се каже това, което те сами биха казали за себе си.

„Es nada“ — би казал испанецът. Така и за него биха казали същото — нищо не е!

Нямаше нищо особено в тяхната смърт, всичко беше съвсем просто.

А защо тогава за него щяха да кажат, че сам е пожелал? Затова ли, че искаше да остане тук дори и ако това му струваше живота? Но ако трябваше да загине, и той би загинал така просто като тях. Те бяха ликвидирали Клем — не можеше ли и той да направи нещо подобно?

СХІІ.

Гледаше нощта зад стъклата на прозореца, защото щорите не бяха спуснати, и чу вратата бавно да се отваря.

— Пак ли? Сега пък кой е? — рече той.

— Шшшт — рече тоя, дето влезе. — Господине — произнесе той шепнешком.

— Оставете ме на мира!

— Не, другарю, те дойдоха. Трябва да ме извиниш, но те дойдоха.

— Кои те?

— Хората на Черното куче.

— И какво искат?

— Дойдоха и вече заградиха квартала.

— И какво ще правят? Хайде, иди да спиш, другарю.

— Може да се избяга по покривите.

— Бягай тогава — рече Ен-2.

— Прощавай, братле, но аз говоря за теб.

— Аз нямам нужда.

— Как да нямаш! Казах ти, че идват.

— И какво могат да ми сторят? Нека дойдат.

— Братле, всички, които живеят в къщата, бягат.

— По-добре, братле, ще спя на тихо.

Сега Ен-2 сам не знаеше какво искаше да каже. Наистина ли искаше да каже, че ще спи по-добре?

Нямаше нищо по-просто от това човек да загине. Всички загиваха. Не бе ли загинал и Син божи? Същата сутрин му беше идвал на гости, а после бе загинал. Лесно беше човек да загине, нямаше нищо по-просто от това.

Друго, съвсем просто нещо искаше той — да дойде Берта. Това му желание беше по-силно, отколкото да спи или да загине. Може би много по-силно, но и още по-просто.

Ала Берта не идваше. Какво би могъл да стори той, след като тя не идваше? Самият факт, че не идваше, означаваше, че не може да

дойде, че никога нямаше да дойде или че щеше да идва и да си отива както винаги; това означаваше, че е излишно той да чака, излишно е да бяга, излишно е да се опитва да спаси живота си, да не загива.

— Чуваш ли го? — попита работникът.

Той чу някакъв глас. Та заради този глас ли той трябваше да напусне стаята си, да побегне по покривите, да отиде другаде и да започне пак отново?

— Идва самият той, Черното куче — рече работникът.

Гласът кънтеше над града.

— Нека дойде — каза Ен-2.

— Значи си намислил нещо, за което се досещам — рече работникът.

— За какво се досещаш?

— Знаеш за какво, щом си решил да го направиш.

— А ако не знам? Кажи ми го ти.

— Да убиеш Черното куче.

СХІІІ.

- Хитър си ти, другарю, досетил си се — каза Ен-2.
- Нали това искаш да направиш?
- Добре ще е някой да го стори. Благодаря ти, приятелю!
- За какво ми благодариш?
- Защото си можал да разбереш.
- Всички ще го разберат.
- Ще разберат, но късно, а ти разбра преди.
- Как преди?
- Преди всички, дори преди мен.
- Как преди теб?
- Може би самият аз не знаех, че искам да постъпя така.
- Имаш желание да се шегуваш, разбирам.
- Може и така да е, ти всичко разбираш, но е време вече да си ходиш — рече Ен-2.
- Отивам си — каза работникът, ала не тръгваше.
- Довиждане — рече му Ен-2.
- Довиждане — отвърна работникът, но не си отиваше. — Искате ми се да направя нещо. Какво мога да направя? — каза той.
- Ен-2 му каза да развие крушката и да я отнесе със себе си.
- Готово — рече работникът. — Ами не ти ли трябва още оръжие?
- Имам си хубав пистолет.
- И моят е добър.
- Моят ми стига.
- Вземи и моя. Ще претрепеш повече.
- Ен-2 взе пистолета, който работникът му подаваше.
- Благодаря — рече.
- Друго не ти ли трябва? — попита работникът.
- Ако имаш, дай ми една цигара.
- Никакви цигари ли нямаш? — запитва работникът.

CXIV.

- Никакви. Бих искал да имам поне една.
- Господи боже! И аз нямам — завайка се работникът.
- Няма значение.
- А ти какво ще правиш?
- Все едно.
- Не е така; искаше ми се да ти дам — каза работникът.
- Все едно, не се притеснявай.
- Ами ако остана с теб? — каза работникът.
- С каква цел? Хайде, тръгвай!
- Ти оставаш, а аз да си ходя...
- Разбира се, един стига.
- Не смяташ ли, че ще е по-добре да сме двама?
- Не.
- Ако бях човек на място, щях да остана.
- Защо? Върви, приятелю.
- Искан ми се да бъда човек на място.
- Щом искаш, можеш да бъдеш. Искан ли да бъдеш човек на място?
- Бих искал да се науча на това.
- При моите другари можеш да се научиш.
- Къде са те? Кой са?
- Можеш ли да запомниш една явка?
- Мога.
- Ен-2 каза на работника адреса на Орацио.
- Запомни го добре — рече му той. — Ще кажеш, че те праща
- Ен-2.
- Да, Ен-2, запомних.
- Кажи му да ти предадат всичко за Навилио-2.
- Навилио-2.
- Навилио-2!
- Ще го запомня — рече работникът. — А ти препоръчваш ли ми го, бащице?

- Това е и добро лекарство — отвърна Ен-2.
- Кое е добро лекарство?
- Да бъдеш човек на място.
- Добро лекарство ли?
- Да, освен другото е и добро лекарство. Помага за всичко.
- А, ето какво било! — рече работникът.
- А сега вече трябва да си отиваш — каза Ен-2.

СХV.

Работникът си отиде, когато вече гласът на Черното куче се извиси на улицата, пред къщата. Дори се чуваше бичът му да свисти. Човекът Ен-2 беше сигурен, че постъпва по най-простия и правилен начин. Постъпваше, както бяха постъпили испанецът и Син божи. Искаше да загине в бой. Беше се сражавал и беше оцелявал. Сега щеше да се сражава и да загине. Мнозина бяха постъпили като него.

Сега нямаше да могат да кажат, че го е направил нарочно. Биха могли да кажат само това, което каза той: че да си човек на място е добро лекарство.

В ръка държеше пистолета на работника, наведе се и взе своя изпод възглавницата.

„Ами ако дойде Берта? — запита се той. — Да, ако дойде тъкмо сега, една минута преди Черното куче.“ Помисли си за пътеките по покривите, през които щеше да я изведе. „Но не, няма да дойде“ — каза си той.

И вдигна предпазителите на двата пистолета.

CXVI.

Още рано сутринта в блесналата от слънцето мъгла Орацио беше в камиона си, а Метастазео зад него — в друг камион.

Караха един след друг, почти долепени, по едно шосе между Павия и Милано, което минаваше покрай някакъв канал. Караха и пееха. Пееха ли? Не, това беше плътният рев на двата камиона. До Орацио седеше работникът — този, който искаше, да стане човек на място.

— Каза ми също, че това е добро лекарство.

— Добро лекарство ли?

— Да, добро лекарство. „Освен другото това е и добро лекарство“ — така ми рече.

— И да се ожениш, е добро лекарство.

— Аз вече съм женен — отвърна работникът.

— Аз пък ще се женя утре — каза Орацио.

Далеч от тях в златистата мъгла на полето се появи тъмно петно на един кръстопът. Орацио посочи с пръст.

— Какво виждаш? — попита работникът.

— Мотоциклет.

— Не ми прилича на обикновен мотоциклет.

— Мотоциклет с кош.

— От дете не помня да съм виждал мотоциклет с кош.

— Вярно е, дълго време не ги използваха.

Стигнаха до кръстопътя, видяха сред леката мъгла мотоциклета да приближава и се спогледаха.

— Видя ли?

— Видях.

Орацио изсвири два пъти с клаксона, един път продължително — значи тире, и после късо — точка. Метастазео отзад му отговори — точка, тире, точка. През това време мотоциклетът с кош ги задмина и отиде напред, но не караше с по-голяма бързина от тях.

— Дявол да го вземе! — рече Орацио.

Работникът го гледаше.

— Може би това е един случай за теб — каза му Орацио.

— За да се науча ли? — попита работникът.

— За да започнеш — отговори му Орацио.

Даде газ и доближи мотоциклета с коша, който подскочаше пред тях.

— Какво е нужно? Достатъчен ли е калибър деветдесет едно? — попита работникът.

— Достатъчен е.

CXVII.

Работникът се наведе, потърси под седалката и извади оръжието.

— Пригответи ми и другия — каза Орацио.

— Защо? Мислиш, че няма да ги улуча ли? — възрази работникът.

— Все едно, пригответи ми го. Дай го тук наблизо.

— А ти ми повдигни малко стъклото.

— Разбира се — каза Орацио. — Стреляй първо в немеца на седлото.

— Но оня в коша е комай половин генерал.

— Дори да е генерал и половина, стреляй първо в оня, който кара.

Работникът се прицели:

— Значи, в тоя, дето кара?

— В него.

Стреля един път, след това втори.

— Дявол да го вземе! Не го улучи — рече Орацио.

Отекна трети изстрел.

— Не го улучи!

— Сигурно съм го ранил.

Работникът стреля четвърти, пети път.

— Увеличават скоростта, опитват се да избягат — каза Орацио.

Работникът стреля пак.

— Мръсен гад! — рече той.

По стряхата на камиона заплуюсяха куршуми.

— Твоят половин генерал ще ни подпали камиона! — викна Орацио.

Работникът изстреля последния си куршум.

— Улучих го! — провикна се той.

Вече никой не стреляше по камиона.

— Бързо стреляй по тоя, дето кара! — викна Орацио. — Стреляй с моя!

Работникът се усмихна:

— Прав си бил.

Повдигна другия пистолет и стреля. Мотоциклетът се заби с пълна скорост в насипа на канала.

— Готово — рече работникът.

Минаха покрай голяма локва кръв, която лъщеше върху асфалта на пътя.

— Като ги задминаваме, стреляй в тях — каза Орацио.

Но като наближиха, видяха, че мотоциклетът с коша гори, а двете тела са неподвижни и по лицата им пълзи горящият бензин. Не беше нужно да стрелят в тях.

— Кучета! — викна работникът.

— Вече са мърши! — рече Орацио.

После погледна другаря си.

— Не беше лошо — рече му той.

— Наистина ли?

CXVIII.

Орацио натисна здраво клаксона и нададе продължителни сигнали.

— Не отговаря — рече работникът.

— Дявол да го вземе, спрял е — рече Орацио.

— Не. Много е назад, но идва.

— Вика ни.

— Вика ли ни?

До тях достигнаха къси и дълги сигнали на клаксон.

— Връщаме се — рече Орацио.

Минаха отново покрай мотоциклета с кош и стигнаха до Метастазео. Доближиха го отстрани и забелязаха, че Метастазео им прави знаци.

— Идва друг мотоциклет — рече работникът.

— Дявол го взел! — изруга Орацио. — С кош ли?

— Без кош.

— Пак от техните ли е?

— От техните.

Работникът взе отново в ръка оръжието.

— Ще го улучиш ли?

— Ще го улуча.

— Ако искаш, вземи ти волана, а аз ще се погрижа.

— Защо? Трябва, да се уча.

Мотоциклетът ги задмина и веднага излезе от пътя, човекът изхвъркна назад с разперени ръце, а каската му отскочи настрана.

— Браво! От хубаво по-хубаво — рече Орацио.

— Е, бива ли ме? — запитва работникът.

Зад тях Метастазео изпращаше поздравителни сигнали с клаксона, както преди това свиреше Орацио.

— Дори не ми прави никакво впечатление така, като ги стрелям в движение — добави работникът.

Орацио отговори на Метастазео по същия начин, след това продължи покрай канала, стигнаха до един кръстопът, излязоха от

асфалта на шосето и стъпиха на паважа на някакъв второстепенен път.

— Да хванем пътя, дето идва от Комо — каза Орацио.

Спря мотора, а зад него спря и Метастазео. Слязоха всички на празния и гол път, който пресичаше полето, покрито с лека мъгла, блеснала като злато на зимното слънце.

— Шшшт — рече Орацио.

От устата им излизаше пара. Заслушаха се.

— Няма нищо — каза работникът.

Не се чуваше никакъв звук нито от идващи коли, нито от човешки стъпки.

СХІХ.

На едно друго кръстовище имаше кръчма.

— Я виж! — каза работникът и посочи някакъв мотоциклет със знак Wh на номера, оставен със запален мотор пред пустия двор на кръчмата.

— Вермахт ли е? — попита работникът.

— Вермахт — отговори му Орацио и спря рязко камиона.

— Отивам — рече работникът, — искам да се науча докрай.

— Струва ми се, много бързаш да се научиш.

— Просто имам желание.

— Отивай тогава!

Работникът извади един пистолет изпод седалката.

— Внимавай, защото сега сте лице в лице.

— Точно на това искам да се науча.

Работникът слезе.

— Ние отиваме под железопътния мост, ти ни настигни там с мотоциклета.

До тях стигна кратък въпросителен сигнал от клаксона на Метастазео. Двата камиона потеглиха, а работникът влезе в кръчмата.

— Чашка ракия!

— Няма ракия.

Зад тезгяха стоеше стара жена.

— А нещо топло?

— Нямаме нищо топло.

— Дори и ако почакам?

— Ако почакате, ще ви направя кафе от цикория.

— Добре, много ли ще чакам?

— Машината трябва да се загрее, току-що я пуснах.

Той седна на една желязна масичка, огледа се и видя немеца в ъгъла до вратата, седнал да чака и той.

Намигна му с око.

— А? — рече немецът.

Той отдавна бе прехвърлил младежката възраст, на гърдите си имаше лентичка за участие в някакъв поход, а не от орден. Гласът му беше много плах.

— А? — попита той.

Работникът извърна дребното си лице от германеца.

„Господи боже! — помисли си той. — Как е възможно един германец да е толкова тъжен?“

СХХ.

Немецът стоеше с разкрачи крака, отпуснал гръб на облегалката на стола и отметнал глава назад. Лицето му беше тъжно, умислено — уморено лице на работник.

Господи боже! Нали беше завоевател? Нали беше на завоювана земя? Какво можеше да изпитва един немски завоевател, за да бъде толкова тъжен?

Погледна го отново и забеляза, че оня не гледа към него. Гледаше надолу, сякаш бе унижен, обиден. После огледа дълго ръцете си, отдолу и отгоре, едновременно и двете, както често правят работниците.

„Господи боже!“ — помисли си отново работникът.

Той видя немеца не в униформа, а такъв, какъвто би могъл да бъде — в работно облекло, с миньорска шапка на главата.

— Кафето със захар ли ще бъде? — попита той старата жена.

— Захар ли! Отде да я взема?

— Тогава не искам.

Стана и с ръка в джоба тръгна към вратата. Отвори я.

Немецът повдигна глава и тъжно му се усмихна, дори някак приятно. По лицето му сякаш още се виждаха петна от въглищен прах.

Работникът излезе.

„Господи боже!“ — мислеше си той. Взе мотора и даде газ докрай. Никой не излезе от кръчмата. Той се метна на седлото и побягна. Никой не стреля след него.

— Попробледнял си — каза му Орацио.

— От бързането.

— От бързането ли?

Захвърлиха мотора в канавката, отвориха резервоара и запалиха бензина.

— Това е всичко — рече работникът. — Един мотор по-малко.

— А немеца не го ли ликвидира?

— Беше много тъжен.

Орацио викна на Метастазео:

— Не го ликвидирал, казва, че оня бил много тъжен.

Метастазио сви рамене.

— Приличаше ми на работник — обясни работникът.

— Добре, добре, казва ли ти някой, нещо? — рече Орацио.

Качиха се в камионите и поеха отново.

— И аз съм бил войник — рече работникът.

— Добре де, кой ти казва нещо?

— Бяха ме пратили в Русия.

— Никой не ти казва нищо!

Наближаваха Милано. Появиха се железопътни насипи, стари рекламни надписи, подлези, кръстовища, а над равнината продължаваше да се стеле лека, студена мъгла.

— Занапред ще се науча по-добре — рече работникът.

— Какво?

— Да бъда човек на място!

Орацио се засмя:

— Нима и това не означава, че си човек на място?

ЕНЧО МУТАФОВ С ПОГЛЕДА НА ГЕРОИТЕ ОТ СЪПРОТИВАТА

И в този случай може да кажем, че най-после едно от известните имена на световната литература е достояние на българския читател. Елио Виторини не беше превеждан у нас, като изключим един разказ в сборника „Съвременни италиански разкази“. По-усърдният читател го познава от руските преводи на „Човеци и нечовеци“ и „Ерика“, както и от няколко разказа. След като се запознахме с Алберто Моравия, Чезаре Павезе, Итало Калвино, Томази ди Лампедуза, Васко Проталини и др., представянето на Виторини бе належаща задача, на която отговаря издаването на една от най-хубавите му работи. Виторини не е от плодовитите италиански писатели, но появяването на негова книга е било събитие в италианския литературен живот. Освен романа „Човеци и нечовеци“, излязъл през 1945 г., широко известни са: „Разговори в Сицилия“ (1941 г.), повестта „Ерика и нейните братя“, издадена в 1956 г., а написана през тридесетте години, „Жени от Месина“, „Червеният карамфил“, „Дребна буржоазия“ — първата му книга, излязла през 1931 г., и др.

Интересите му са разнопосочни. Първата му книга показва остро политико-сатирическо мислене. „Разговор в Сицилия“ и „Ерика“ — ярък социален критицизъм и хуманистичен патос; доста от творбите му са посветени на антифашистката тема, повечето, ако не всички, се отличават с много тънък усет за неуловими психологически състояния у човека.

Причисляват го към неореализма в италианското изкуство. Повод за това дава може би ярката социална ангажираност на творбите, честното и безкомпромисно мислене на комуниста Виторини. Но поводът е твърде общ, за да „осигури“ онези типологически белези, които така открояваха неореализма в италианското изкуство: социалност и колоритност на емоционалното отношение към света,

драматично състени, а може би поогрубени откъси от действителността, непосредственост на отражението, граничещо с фактографска достоверност. При Виторини, както ще се убедим, подобно нещо няма. Дори и в чувствителността на неговите герои има нещо не съвсем италианско. Реалните „късове“ от живота са доста „преработени“ в творческата лаборатория на писателя не с цел да се изопачат или да се заличи социално-гражданския им смисъл, а да се изтръгнат такива реалности, за които читателят може би не подозира. Може да се спори за някои от тях, но не можем да отречем честната му позиция спрямо света, разголването на ред социални язви на съвременната му (предвоенна и следвоенна) Италия и хуманистичния му патос.

„Човеци и нечовеци“ е доброто доказателство на тази мисъл. В много отношения романът е автобиографичен. Неговата антифашистка тема не е плод само на наблюдение, но и на лично изживяване: Виторини е бил борец против тази цинична нечовешка доктрина. Романът е издаден непосредствено след рухването на фашизма, но няма автентично-документален характер, какъвто бихме могли да очакваме от подобна творба. Писателят си е поставил по-сложни задачи и ги е защитил успешно. Вълнува го смисълът на борбата и участието на човека в нея със сложните подтици и последствия на това участие. Обстоятелствеността е сведена до минимум, тя играе незначителна роля в композицията. По-голяма е ролята на мисловноемоционалния свят на героите, техните съкровени реакции към света, социално обусловения психологизъм на постъпката. В романа всъщност стават много малко неща, разказват се малко събития: една акция на патриотите срещу фашисткото командване и саможертвата на главния герой след тази акция. На този „тесен“ фабулен терен писателят е разгърнал доста комплицирани човешки подбуди, един съкровен вътрешен свят, с което цели да ни доближи плътно до философските си идеи. На едно място авторът казва: „Той и сега разговаряше така, както разговаря човек с човек или пък си говори сам за неща, които знае, но на които търси нов отговор, необичаен отговор, при който разместването на думите, така или иначе, насочва нашето съзнание по друг път.“ Виторини иска не само да узнае нещата, за които пише, и да ги покаже на читателя, но и да даде нов отговор — по собственото му признание дори и необичаен. Разкривайки сложния

душевен свят на героите от съпротивата, той се докосва и до проблема за самотата, и до спонтанната и трагична нужда от саможертва. Ен-2, главният герой, спокойно би могъл накрая да избяга от Милано и да се скрие от търсещите го фашисти. Той е предупреден и от самата фашистка преса, където се обявява търсенето и обещаната награда за предателя; предупреден е от своите другари. Но някаква трагична необходимост го задържа в квартирата му: там неминуемо ще дойдат фашистките хайки, които все повече стягат обръча в квартала. Какво заставя Ен-2 да остане — любовта към Берта; любовта като спасение от отчаянието от видяната смърт, от мъртвите трупове, от тежките размисли за същността на човека? Трудно е с една формула да се отговори; Виторини избягва еднозначния отговор. В този отговор ще бъде и великият смисъл на борбата срещу реакционния режим, и пожертвователността, и вътрешната безкомпромисност, но ще бъде и човешката самота, може би и трагичната безизходица на човека в това кризисно състояние на човечеството.

Романът е написан във форма на диалози и вътрешни монолози, с редки описателни моменти. Повествователят се чувства рядко. Пряко Виторини се намесва само два-три пъти, но е трудно да се каже, че това е негова пряка намеса: и в тези обобщения сякаш се разкрива вътрешният взор на главния герой. В размислите и в диалозите героите мъчително търсят отговор на много въпроси. Ако и да няма винаги отговор, поради тяхната мъчителност, поне въпрос се поставя, а това е завидно качество на литературата. Неспокойната философска мисъл на автора трябва да се предаде и на нас; и у нас трябва да зазвучи тревожният му въпрос: „Ние искаме да узнаем друго нещо. Не дали кучият вой е присъщ на човека и как се обяснява това, а дали е човешка черта това, което те (фашистите — б.м.) вършат, когато мъчат и обиждат човека.“ И у нас трябва да затрепти неспокойствието на Ен-2: човешкото у човека е понятно, но нечовешкото откъде идва?

Виторини постига едно завидно качество — всеки герой ни пленява със своето философско откровение. Не му е нужен дълъг път, за да стигне до него, както би сторил това един аналитичен автор, демонстриращ пренагиздено личността си в това, което създава. Тръгвайки от конкретен повод, Виторини умее да ни доведе лесно до откровението на героя. В един случай то е директно, в други — символно. Постъпките и диалозите са почти винаги с двойствено

значение: за конкретния повод и за една повече или по-малко далечна асоциация. В такива случаи театроведите говорят за „двойно дъно“ на пиесата (романът звучи и като пиеса не само поради диалогичността). Хемингуей даде добри теоретически и практически определения на понятието подтекст. У Виторини той е същина. Дистанцирал се от документално-достоверната стихия на случките, погледнал света с вътрешния взор на героите си, той неизбежно търси съчетанието на конкретното, на онова, което става пред очите ни и на неконкретното, онова, което става в ума и сетивата на героя. Абстрактното не идва по пътя на пространни и аналитични намеси на писателя, а чрез тази многозначност на детайла, на репликата, на ситуацията. Благодарение на това, изглежда, творбата се отличава с това великолепно съчетание на подчертана психологичност и социална ангажираност. Когато Берта разговаря със стареца — това е конкретен човек от времето на Съпротивата, грохнал в тези ужасни за човечеството дни, но това е и някакъв символ на предците, продължен после с образа на мъртвия старец. Така е с репликите на героите, които ще участвуват в акцията, така е и с кучетата на немците и много други епизоди, някъде потънко, другаде по-пряко прокарано.

Могат да се набележат прекрасни контрасти вътре в нещата. Това е очевиден отглас на хемингуеевски подход към света. Виторини е един от ревностните преводачи на двамата колоси на днешната американска литература — Фокнър и Хемингуей. Влияят му не само те, и това е творческо влияние. Известно е колко е работил писателят над езика и композицията на своите творби, за да се почувствува неговото схващане за творчеството като отражение на онова, което обикновеното логическо мислене не може да изрази.

Енчо Мутафов

Издание:

Автор: Елио Виторини

Заглавие: Човеци и нечовеци

Преводач: Божан Христов

Език, от който е преведено: италиански

Издание: първо

Издател: Издателство „Народна култура“

Град на издателя: София

Година на издаване: 1972

Тип: роман

Националност: италианска

Печатница: ДПК Димитър Благоев — София, ул. „Ракитин“ 2

Излязла от печат: април 1972

Редактор: Виолета Даскалова

Художествен редактор: Васил Йончев

Технически редактор: Радка Пеловска

Рецензент: Виолета Даскалова

Художник: Александър Поплилов

Коректор: Лидия Стоянова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/5730>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.